

ANTALYA BİLİM
UNIVERSITY

ANTALYA BİLİM ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANTALYA BİLİM UNIVERSITY
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ABUIJSS

2023

antalya.edu.tr

Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi yılda 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce dillerinde iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, davranış bilimleri, maliye, ekonometri, çalışma ekonomisi ve endüstriyel ilişkiler, bankacılık ve finans, insan kaynakları yönetimi, yönetim bilişim sistemleri, sosyal hizmet, uluslararası ticaret ve lojistik, sağlık bilimleri yönetimi, eğitim yönetimi ve ilişkili alanlarda makaleler yayımlar. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir. Tüm makaleler intihal taramasından geçirilerek yayımlanır. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Antalya Bilim University International Journal of Social Sciences is peer reviewed journal published twice a year. It publishes articles both in Turkish and English languages in the fields of economics, business administration, international relations, political science and public administration, behavioral sciences, finance, econometrics, labor economics and industrial relations, banking and finance, human resources management, management information systems, social services, international trade and logistics, health sciences management, educational administration and related fields. The language, science, legal and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author. All articles are published after a plagiarism scan. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

❖ *Editörler / Editors in Chief*

✚ Prof. Dr. Ömer TURUNÇ (Antalya Bilim Üniversitesi)

❖ *Yayın Kurulu / Editorial Board*

- ✚ Prof.Dr. İsmail Yüksek, yukseki@antalya.edu.tr, Antalya Bilim Üniversitesi
- ✚ Prof.Dr. İsmail Ceritli, ismail.ceritli@antalya.edu.tr, Antalya Bilim Üniversitesi
- ✚ Prof.Dr. İbrahim Sani Mert, ibrahim.mert@antalya.edu.tr, Antalya Bilim Üniversitesi
- ✚ Prof.Dr. Umut Avcı, umutavcis@gmail.com, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- ✚ Prof.Dr. Abdullah Çalışkan, abdullah.caliskan@toros.edu.tr, Toros Üniversitesi

❖ *Danışma Kurulu / Advisory Board*

- ✚ Prof. Dr. Ahmet ERKUŞ (Bahçeşehir Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Bekir GÖVDERE (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR (Marmara Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Harun ŞEŞEN (Lefke Avrupa Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Himmet KARADAL (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. İsmail CERİTLİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. İbrahim Sani MERT (Antalya Bilim Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ (Korkut Ata Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Nejat BASIM (Başkent Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Ünsal SİĞRİ (Ostim Teknik Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Sebahattin YILDIZ (Kafkas Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Hakan TURGUT (Başkent Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Mine Afacan FINDIKLI (Beykent Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Murat ÇUHADAR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Doç. Dr. Hakkı AKTAŞ (İstanbul Üniversitesi)
- ✚ Doç.Dr. A. Mohammad ABUBAKAR (Antalya Bilim Üniversitesi)
- ✚ Doç.Dr. İnanç İŞTEN (Antalya Bilim Üniversitesi)

*İsimler, akademik ünvan ve alfabetik sıra gözetilerek sıralanmıştır.
Names are listed in academic title and alphabetical order.*

*Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan içerikler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.*

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

Makalenin on-line kopyasına erişmek için / To reach the on-line copy of article:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuijss>

İçindekiler

Kapak ve K�nyeye		1-5
1. Ahmet BOZ & Atıncı OLCA	A RESEARCH TO ASSESS THE SUITABILITY OF HOTEL ENTERPRISES FOR ACCESSIBLE TOURISM	5-21
2. Emir Efe EGEMEN	ANAYASA YARGISININ DEMOKRATİK MEŞRULUĞU SORUNU	22-42
3. Atilla AYDIN & Duygu ÇELİK	EKONOMİK BÜYÜME, İHRACAT VE ULUSLARARASI DOĞRUDAN YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŐKI: TÜRKİYE ÜZERİNDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA	43-70
4. Mine ELAGÖZ& Canan Gamze BAL& �mer Volkan ERCİYAŞ	�GRETMENLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE DEĞİŞİME DİRENÇ ARASINDAKİ İLİŐKI: EĞİTİM KURUMLARINA YÖNELİK BİR ALAN ÇALIŞMASI	71-90
5. Taciser KOCABAŞ	TÜRKİYE'DE SİVİL HAVACILIK KONUSU İLE İLGİLİ YAYINLANAN TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ	91-98
6. Meryem KARAAZİZ Kübra YARAR Buse KESKİNDAĞ	ÇİFTLERDE SOMATİZASYON VE PSİKOLOJİK ESNEKLİĞİN EVLİLİK ÇATIŞMASI ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ROLÜ	99-108

A RESEARCH TO ASSESS THE SUITABILITY OF HOTEL ENTERPRISES FOR ACCESSIBLE TOURISM¹

Ahmet BOZ²

Atınç OLCAY³

ABSTRACT: It is difficult for people with disabilities to participate in tourist activities. Therefore, the accessibility of hotels is becoming increasingly important. The purpose of this study is to evaluate the accessibility of three-, four- and five-star hotels in the Turkish provinces of Mardin, Şanlıurfa and Hatay in terms of accessible tourism. A survey was conducted to collect the data and a total of 50 hotel managers participated. Using a questionnaire emailed to the hotel managers, they were asked about the physical structure of the hotels, tourism policies, room facilities, staff support for disabled guests, and local authorities' views on accessibility. After the survey was completed, the data were analysed using statistical methods. The survey shows that hotels in these provinces are poorly adapted to the needs of the disabled. While there are some regulations for wheelchair accessibility, many hotels ignore the needs of people with visual or hearing impairments. Although hotel operators do not consider the accessible tourism market a profitable one, they are willing to participate. Even though these hotels have some shortcomings in terms of accessibility, they can appeal to people with disabilities if some improvements are made. Based on the results, suggestions were made to the hotel managers to facilitate the access of disabled customers to the services.

Key Words: Tourism, Accessibility, Hotel Managements, Disabled, Barrier-Free Tourism

Type of article: Research

Jel Classification: M

DOI: 10.54969/abuijss.1216014

Received: 07.11.2022 / **Accepted:**25.02.2023/ **Published:** 06.11.2023

¹ This article is derived from Ahmet BOZ's doctoral thesis.

² Lecturer, Mardin Artuklu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
ahmetboz@artuklu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-3209-3080

³ Associate Professor, Gaziantep University, Vocational School of Tourism and Hotel Management, Head of Department of Travel, Tourism and Entertainment Services. atincolcay@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-0407-5467

1. INTRODUCTION

The number of travellers is increasing and the competitive conditions in the field of tourism are changing with the technological developments in the world. With more than one billion tourists travelling to international destinations each year, tourism has become a leading industry contributing 10% to global GDP and 6% to total world exports. It is estimated that between 7 % and 8 % of travelers worldwide have a disability, which directly contributes to the increase in GDP (Dwyer & Darcy, 2008: 36).

According to the data from the International Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), approximately 15% of the world's population consists of people with disabilities. In other words, approximately 1 billion of the world's population consists of people with disabilities. (World Report on Disability 2011). For this reason, people with disabilities are seen as the "the minority with the largest population" in the world. In Turkey, this figure is 12.29% (Turkey Disability Report, 2002).

Tourism, within the scope of the service, is an industry that has become important today and is constantly growing. Therefore, especially developing countries use the tourism sector to close their balance of payments deficits. From this point of view, the number of tourism activities in a country can give an idea about the economic development in that country. Tourism, which is thought to be the world's largest industry in the future, has become one of the most rapidly growing industries worldwide with the entry of local, regional, and national governments as well as international businesses into this industry (Günel, 2006: 28).

Hotel businesses are an important and an effective factor in the development of the tourism industry. Hotel businesses, which carry out service practices within the framework of certain standards, aim to meet the different needs and demands of tourists coming to the region (Olalı and Korzay, 1993: 25; Kozak et al., 2001: 3). People with disabilities cannot participate in social and economic life and integrate into society because the physical conditions are generally not suitable. Both travel conditions and the physical structures of touristic destinations are problems for disabled visitors and are barriers to accessibility. Although some touristic places have slightly improved their physical structure for disabled people, there are still serious deficiencies. Adaptation of disabled people in all areas of life is an extremely important indicator in the creation of a modern society. Disabled people need to travel, see different places and take a vacation just like other people (World Disabled Foundation, 2003). In Europe alone, the demand for general accessibility exceeded 120 million people in 2005, making up more than 27% of the European population. It is estimated that the demand for accessibility will reach approximately 160 million people by the end of 2025 (Bowtell, 2015: 203). There is a disabled group with a purchasing power of 175 billion dollars in the United States and the amount that this disabled group spends on tourism activities on an annual basis is 13.6 billion dollars (Akıncı and Sönmez, 2015: 98). In Spain, the share of income from accessible tourism in total tourism income is between 5.87% and 11.77% (Domínguez et al., 2013: 1390). There are 5 million disabled individuals in Japan and approximately 50 million disabled individuals in China, which has grown rapidly in recent years and has become one of the largest economies in the world (Akıncı and Sönmez, 2015: 98).

Bowtell analyzed the participation of travel and entertainment companies in barrier-free tourism and the potential of accessible tourism in a study conducted in 2015. The research focused on providing an estimate of the market value using data from 2005 and with it forecasting the tranche to 2025. The study revealed that the accessible tourism market can grow extensively in the future, offering a potentially important and lucrative market to tourist

service providers, with a revenue of 88.6 billion euros by 2025. From the data obtained in the research, it has been revealed that the tourism industry provides insufficient service to disabled individuals and it is stated that accessibility should be understood as a social right before accessible tourism products are put on the market (Bowtell, 2015: 203-215).

Dwyer and Darcy conducted a study on the contribution of disabled people's participation in touristic activities to the national economy in Australia in 2011. According to the visitor survey data used in the research, it has been shown that disabled individuals are still an important part of the tourism market, although they spend less than healthy individuals do. It has been revealed that there is a hidden demand in this market and if the barriers to the participation of people with disabilities in tourism are removed, this market has a chance to grow to meet the demand (Dwyer & Darcy, 2011). Different studies have shown the potential of the market represented by disabled people, as disabled people have more time and opportunities (Domínguez, González, & Darcy, 2019). Countries are trying to find new alternatives to attract more tourists and strengthen their economies. The more the impact of tourism on the country's economy is understood, the more investments are made in tourism.

By dint of studies carried out in the international arena, it has become clear that the efforts to integrate people with disabilities into society are not only social rights or rehabilitation problems, but also a fundamental "human rights" problem. The main point of this approach is that individuals with different types of disabilities have the same human rights as other people. What disabled people need is not the feeling of pity, but the equality of opportunity, technology, education, health, cultural and social rights, and services offered to all individuals, as well as the preparation of a supportive and accessible environment and encouragement of disabled people to do so.

Disabled people who cannot participate in social and economic life live only as consumers in society and constitute the disadvantaged part of society. Along with the right to work, the right to travel is also restricted. Because the disabled, who constitute a significant proportion of society in social and economic terms, can travel and visit touristic places, and the situation that each disabled person takes a companion with them, it will both accelerate tourism throughout the country and ensure the integration of the disabled with the society.

In the national literature, it has been observed that the studies on barrier-free tourism in Turkey are limited (Kahveci, 2016: 5). Accessible tourism has a larger market than one might think, and these developments are also in the interest of tourism service (Gondos and Nárai, M, 2019: 55). Accessible tourism provides products, services, and environments designed universally, enabling individuals with vision, hearing, and access needs to function independently and equally (Luiza, 2010: 1154-1157). Universal design has become a fundamental concept in the understanding and development of accessible tourism. Universal design is defined as the design of products and environments so that all people to the greatest extent possible, without the need for adaptation or special design, can use them. (Darcy et al., 2010: 519).

In a workshop funded by the Cooperative Research Centre for Sustainable Tourism (STCRC) in Australia in 2005, barrier-free tourism was defined as: Accessible tourism is the process of ensuring that the elderly and disabled people receive services with dignity, independence, and equality through the provision of universal tourism services and products, as well as touristic environments.

Kasimati and Ioakeimidis defined accessible tourism as an emerging type of tourism related to the tourist activities of the disabled and elderly groups worldwide in a study they conducted in 2019 (Kasimati and Ioakeimidis, 2019:33-42).

Disabled individuals, who cannot continue their lives like other individuals due to congenital or subsequent reasons, have to live differently. These individuals have lost their mental, physical, social, and spiritual abilities. Several auxiliary tools can be used to make up for these lost deficiencies. This situation differentiates the human needs of the individual according to the disability situation. For this reason, it is seen that the user dimension in universal design should be considered versatile and appealing to everyone. The universal design approach aims for each individual to benefit from the products activities and services offered in the living environment. In other words, the universal approach is defined as an approach that allows all products and services in a destination to be used by all individuals without any distinction (Dostoğlu et al, 2022).

The concept of universal design aims to make products and the environment more useful, at least cost or free of charge, to be reached by more people and to simplify life for everyone. The concept of universal design targets people of all ages, groups and abilities, and develops solutions that can be used by everyone to the greatest extent possible (Aslaksen et al., 1997: 4).

Universal tourism is considered an important component of accessible tourism and must be understood in detail for its successful implementation. Disability, which was previously handled only with its medical aspect and classified accordingly, is now also discussed with its social aspect. Universal design, which is not only a driving force for accessible tourism, is also an important support tool in the management of activities and in reducing functional costs (Darcy et al., 2011: 302-311).

The importance of the disability phenomenon will increase in the coming years, as this concept is becoming more vital every day. The reason for this is that the risk of disability increases with the aging of populations around the world, and some chronic diseases such as cardiovascular diseases, mental health disorders, and cancer increase worldwide" (WHO, 2011: 27). Disability, which is a natural part of human life and can happen to every individual, has often been evaluated by people as a state of poverty or weakness (Eryilmaz, 2010: 1). Disabled individuals have different needs during their participation in touristic activities. For this reason, arrangements should be made to meet the needs of disabled individuals to participate in touristic activities (Olcaj et al. 2014: 117).

This study aims to assess the suitability of three, four, and five-star hotels in Mardin, Şanlıurfa, and Hatay provinces in terms of barrier-free tourism and to determine whether the current regulations and practices meet the demand and expectations of disabled tourists. All three provinces have a strong potential in terms of being similar in terms of different religions, languages, beliefs, multiculturalism, and historical structure. For this reason, another aim of this study is to reveal the issues related to the accessibility of the three, four and five-star hotels in these provinces in terms of the visit of disabled tourists and to ensure that the disabled tourists, which are thought to accelerate the tourism activities here, by enabling them to use their right to travel, which is their most natural right, to interact with the society. to ensure their integration. Several studies related to the disabled population have been performed in Turkey, but in these provinces, there are no studies performed related to the accessibility of hotels.

It is expected that the arrangements to be made as a result of this study will make a difference in terms of tourist visits and create awareness for the disabled who constitute the disadvantaged part of society. In addition, it is thought that there will be a serious increase

in the number of tourists, especially with the visit of physically disabled tourists to these provinces.

It is thought that the data to be obtained in this study will shed light on the studies aiming to use the freedom of travel of disabled people, to integrate with society and to raise awareness about barrier-free tourism.

2. The Concept of Disability and Accessible Tourism

Disability, which is as old as the history of humanity, has always affected the approach of societies to disabled people and education and health services for disabled people. Although these approaches differ according to societies, they have provided positive developments together with cultural and scientific developments. One of the most striking of these approaches was that during the period of paganism (polytheistic religions), a disabled individual was thought to be a punishment given to the family to which he belonged. It was accepted that helping a disabled person in such a situation meant taking the punishment of God. Accordingly, it has been difficult for them to communicate with society since the social environment is not easily accessible for disabled people. No one would help the disabled and they were left alone (Öztürk, 2012: 7).

Disability is a condition that negatively affects the life of the individual due to congenital or subsequent reasons and causes the person to be excluded from society, and thus to have a difficult work and social life. However, as a result of the change and transformation of social life over time, the perspective toward disabled individuals has also changed. It has started to be evaluated within the scope of basic human rights that disabled people have a place in business and social life like other healthy members of society. With this understanding, employment obligation has been introduced for disabled individuals under certain conditions in the labor laws. (Yıldız et al., 2017: 74).

With the development of scientific studies in Western society, biology and other branches of science have begun to be used to scientifically explain the situation of disabled people. Especially in the United States, hospitals were opened for mental and neurotic patients, and these studies have spread to other European countries (Similar, 2017: 8). In parallel, as new information is discovered, new technologies are invented, and the expectations of people with disabilities rise, this does not mean that the problem has been resolved, as there are evolving expectations regarding accessibility among people with disabilities (Darcy & Taylor, 2009: 437).

The current tourism literature on disability has recently increased in the scope of current issues and rigor in methodological approaches. However, there is still a reluctance to explore tourism experiences in families with children with disabilities, and the wider relationships between families with disabilities are to some extent neglected (Kim and Lehto, 2013:). Disability harms an individual's self-esteem, self-confidence, and mental health. For this reason, the disabled individual moves away from society and reduces the quality of life, and this creates an obstacle for the disabled individual to continue his life like other healthy people (Albayrak, 2014: 62).

According to the disability discrimination law in the UK, a person with a disability; is "A person with a mental or physical disorder that has a long-term impact on his or her ability to perform normal daily activities". Long-term here means that the effect of the disorder lasts or is likely to last for at least twelve months (DDA, 2005: 6).

With the change in social life, the need to make new definitions of disability or disability arises. (Yörük, 2003: 18). The concept of disability is defined in the dictionary of the Turkish Language Institution as "person with a disability", "person with a defect or deficiency in his body" (TDK, 2005). From this point of view, it will be tried to evaluate the inadequacies of the hotel businesses in meeting the special needs of disabled people, the problems they encounter, and the solution proposals.

The Council of Europe established a committee of experts, bringing together representatives of 14 countries and five observers, to determine the definition and classification of disability according to international standards. This definition and classification were made according to the disease and health status of the individual and divided into three classes.

Impairment: It is defined as a permanent or temporary, psychological or physical disability, and refers to disorders related to the physical organ.

Disability: It refers to the restriction or loss of the ability to do a job, within the limits of what is normal for a person, caused by a deficiency. In a personal sense, this definition refers to the loss of mental and physical competence.

Handicap: The inability of an individual to perform some normal behaviors or the restriction of these behaviors as a result of a disability or handicap. This expression also explains the situation of people with disabilities. Disability is a health-related condition. Disability puts individuals at a disadvantage in terms of social norms (WHO., 1980: 27; Şahin, 2012: 15; (Balci, 2021)).

The prevalence of the indicators varied considerably. This variability may reflect a real difference in the prevalence of disabilities, disabilities, and disabilities, or may be due to different factors (Barbotte, Guillemin, F, & Chau, N, 2001: 14).

Table 1. International Classification of the Concept of Disability, Impairment, and Handicap

Concept	Impairment	Handicap	Disability
Degree	Organ	Individual	Social Environment
Disability	Physical Structure And Function	Activity	Role
Example	Lack Of an Eye	Limited Deep Vision	Not Getting a Driver's License

Source: World Health Organization, (WHO), Genova, 1980

The concept of disability is very difficult to define clearly because it refers to different areas of human functioning. There is no common definition of disability in EU countries. In most European countries, disability is defined by referring to the obstacles faced by the disabled person (Najmiec, 2007: 5).

3. Classification of People with Disabilities

It has become necessary to establish a database with the information obtained from the studies carried out by official institutions and academics in many countries to inform the disabled about the legal regulations regarding disabled individuals, to enable them to exercise their legal rights, and to create a conceptual framework (Balci, 2021: 20). In 1980, the World Health Organization (WHO) organized a multidimensional classification system for the disabled within the framework of certain standards. This system, which was developed for the disabled, was later transformed into the "International Classification of Function, Disability, and Health" and the disabled were classified under eight headings:

1. Individuals with physical and mobility disabilities
2. Blind
3. Brain damage resulting from a head injury
4. Spinal cord disability
5. Mental disability
6. Deaf
7. Invisible disability
8. Psychological disability

Like other individuals living in society, disabled individuals also benefit from tourist products and services by participating in tourism activities, reducing their exclusion from society, and ensuring their integration with society. Disabled individuals, who are very willing to participate in tourism activities, do not participate in tourism activities due to the negativities they experience in their holiday experiences despite these desires. For this reason, necessary legal and structural arrangements should be made to enable disabled individuals to participate in tourism activities that destroy these negative perceptions. Because the barrier-free tourism market, which is accepted as a special market in terms of the tourism industry, is an important and alternative tourism type with its social and cultural aspects as well as the contributions it provides to the economies of the countries (Tellioglu, 2018: 4).

The Polish law of 1997 on vocational and social rehabilitation and employment of persons with disabilities divides degrees of disability into three groups:

- Mild Disability
- Moderate Disability
- Significant Disability

Disabled hotel guests are mostly first or second-degree disabled people (Bładek, 2001: 193). Krynska, on the other hand, states that the disabled can be divided into two basic groups. The first group is people with disabilities who have a document indicating their degree of disability, and the second group is people who do not have disability documents but have significant limitations in performing basic tasks and mobility (Krynska, 2013: 7).

Data on disabled individuals were obtained in the Population and Housing Survey conducted by the Turkish Statistical Institute in 2011 in Turkey. The distribution ratios of disabled individuals according to age group and gender in the study are shown in Table 2.

Tablo 2. Proportion of the Population with at Least One Disability by Gender and Age Group in the General Population

Disabled Individual Age Group	Population Ratio (%)	Male (%)	Woman (%)
All age groups	6,9	5,9	7,9
3-9	2,3	2,5	2,1
10-14	2,1	2,4	1,8
15-19	2,3	2,6	2,0
20-24	2,7	3,4	2,0
25-29	2,6	3,0	2,3
30-34	3,2	3,4	3,0
35-39	4,0	4,0	4,1
40-44	5,1	4,7	5,6
45-49	6,9	5,9	7,8
50-54	8,8	7,1	10,7
55-59	12,1	9,12	15,0
60-64	16,5	12,3	20,4
65-69	23,0	18,3	27,2
70-74	31,9	26,3	36,3
75+	46,5	40,9	50,3

Source: Population and housing survey (TUIK), 2011, Turkey.

Most women over 75 years of age are among those with at least one disability. While the rate of women in the whole population is 7.9 percent, it is seen that men are 5.9 % (table 2).

One of the most important indicators of being a modern society is the correct understanding of the needs and expectations of disabled individuals in society, eliminating the factors that prevent them from participating in economic and social life, and the adaptation of these individuals to society in all areas (Akıncı & Sönmez, 2015: 97).

One of the most important elements of society being a modern and social state is to ensure that all individuals benefit equally from the products and services offered and that all people have the same rights, without any discrimination. The World Tourism Organization sees rest and travel as a right and a need for people's happiness and supports this (Eryılmaz, 2010: 2). In a study by Mc Kercher et al. in 2003, they stated that depriving any person or

group of the right to travel or restricting these rights should be seen as discrimination and marginalization among people. For this reason, countries or local governments should evaluate accessible tourism within the framework of universal human rights and take measures to facilitate travel and circulation for everyone with an active approach by combining infrastructure, superstructure, and legal regulations (Darcy et al., 2009: 37).

Although there are laws and regulations and some standards for disabled people in many countries, they are not at a sufficient level for the participation of disabled people in social and economic life and the development of accessible tourism. For this reason, disabled individuals have to live with many problems and troubles in their daily lives with their families. These problems experienced by disabled individuals are present in the field of travel and tourism during the holiday (Darcy et al., 2010: 518). An unhindered, facilitated and well-planned holiday can improve the social communication of individuals with disabilities and their families, create new learning opportunities and cause behavioral changes in individuals (Kim & Lehto, 2013: 21).

It is seen several legal arrangements have been made to facilitate the participation of disabled people in social and economic life worldwide, especially in developed countries where developed human rights and freedoms are given importance. Among these regulations made to facilitate the lives of disabled individuals, the laws enacted in the United Kingdom and the United States are regulations that can be considered important in participating in tourist activities, traveling, and integrating with society (Eryılmaz, 2010: 22).

80 % of the world's disabled people live in developing countries and are among the poorest in developed countries. Economic, political, social, environmental, and cultural factors that can create widespread barriers to the realization of the right to education of persons with disabilities are effective. Disabled individuals cannot provide adequate access to many services, especially transportation, education, health, and work (Iriarte, McConkey, & Gilligan, 2016: 134). These disabled individuals, who cannot access the products and services offered by the tourism industry, generally consist of low-income individuals and because they do not have a permanent job and income, they continue their lives with social and economic support, especially through their families. This situation shows that the biggest obstacle for disabled individuals to participate in tourism activities is economic or financial obstacles (Packer et al, 2007: 282).

The tourism industry should embrace and promote 'Tourism for All'. The inadequacy of existing and accessible facilities, transportation, accommodation, and attraction centers has an impact on the travel habits of people with disabilities. Tourism marketing should include information for disabled people. The government and local authorities have important duties to implement a universal design in touristic places and facilities, to serve tourists, a universal design needs to be incorporated into the current and future developments of tourism products. Existing facilities and tourist attractions need to be evaluated to provide quality service and experience to people with disabilities (Snyman, 2002: 4).

The main point that the tourism industry should know and remember is that just because an individual has a disability does not mean that that person is unable or unwilling to travel. Although the exact number of disabled tourists traveling is not known, it can be said that there is a large disabled tourism market. It was stated in a study conducted by TÜRSAB in 2008 that the travel market in European countries produced 630 million overnight stays (Bulgan, 2015: 19).

4. Legal Regulations Regarding Disabled Persons

In modern societies, important responsibilities are imposed on all countries to ensure that individuals and groups with disabilities have the opportunity to live independently with equal participation in every stage of life, and that the rights of disabled individuals are legally secured (Şişman, 2011: 171). Tourism cannot be considered independent of city policies and legislation (Yıldız, 2019: 344).

Although it is accepted by everyone that disabled people have basic rights and freedoms like other normal individuals, it is difficult to say that this understanding is applied in daily life. The United Nations and the Council of Europe have guaranteed human rights in the agreements they have signed with the member states they have determined. Since Turkey is a member of these organizations, it has the same commitments. These agreements, which protect all human rights, are valid for all individuals without any discrimination. However, it has been observed that disabled individuals do not effectively benefit from the rights recognized in these conventions for different reasons (Quinn et al., 2014: 14). It states that all individuals have the right to roam and travel freely in the Universal Declaration of Human Rights. However, research shows that disabled individuals do not actively and adequately benefit from their right to travel (Kaygısız and Bulgan, 2015: 98). This issue was also emphasized in the United Nations Report published in 1991 and it was stated that people with disabilities live in unacceptable conditions due to the social and physical barriers that prevent them from adapting to social life (UNESCO, 1991: 9).

The United Nations General Assembly, convened in 1993, determined 22 standard general rules on providing equal opportunities for individuals with disabilities. Within the scope of the 5th Rule, it has been stated that countries should be aware of the importance of barrier-free tourism and make the environmental and physical environments accessible to ensure the accessibility of disabled people for equal opportunities (Telliöđlu, 2018: 70).

To increase the applicability of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities within the framework of the European Union, the 2010-2020 European Union Disability Strategy has been prepared. This framework is aimed to ensure that disabled individuals and their families can participate in cultural activities on an equal basis with other individuals in all areas of economic and social life, use their right to free travel, and participate in tourism activities. Therefore, this strategy, it is aimed to eliminate the obstacles faced by disabled individuals as social and economic factors (Boyacıoğlu and Çağlar, 2014: 95).

As stated in Article 90 of the Constitution of the Republic of Turkey, international agreements on fundamental rights and freedoms that have been duly accepted and entered into force have the force of law, and the provisions of international agreements shall be taken as basis in disputes that may arise since the laws contain different provisions on the same subject.

The adoption of the Disability Discrimination Act in 1995 increased the social and economic interest of the tourism industry in the plight of persons with disabilities (Shaw & Coles, T, 2004: 397). The problems faced by tourists with disabilities were revealed with increasing awareness, especially from the 1970s to the 1990s, but what could be done in this regard was limited due to the lack of existing legislation (Shaw & Coles, T, 2004: 398).

Looking at the historical background regarding the legal rights of disabled individuals, positive behaviors toward disabled individuals have been shown in terms of social structure (Bulgan & Çarıkçı, 2016). Despite this, legal regulations on this subject were introduced later. Article 23 of the Constitution of the Republic of Turkey, adopted in 1982, on freedom of settlement and travel, states that "everyone has the right to settle and freedom of travel". As

can be understood from this expression, disabled individuals, like other healthy individuals in society, have the right to travel and participate in tourist activities (Birdir & Karacaoğlu, 2014: 1567). However, the fact that they have these rights does not mean that they can use these rights. Because for people with disabilities to be able to travel and participate in tourist activities, appropriate environmental and physical arrangements must be made and these arrangements must be legally secured. The first legal regulation in Turkey for disabled individuals was brought with Decree-Law No. 572, which was added to the zoning law in 1997. According to this legal regulation, it is obligatory for all kinds of buildings, urban technical infrastructure areas, zoning plans, urban roads and pavements to be made following the requirements of the Turkish Standards Institute for easy access of disabled people (İmar Law, 1985: Additional article 1) (Akdu & Akdu, S, 2018: 111).

5. Methodology

The research intends to increase knowledge and raise awareness about accessible tourism, which is the subject of the research. In line with these intentions, the main subject area of the research is disabled individuals. In this context, the accessibility of hotel businesses for people in the disabled segment was evaluated.

In line with the purpose above, the main purpose of this study was to explore the accessibility of three, four, and five-star hotels in Mardin, Şanlıurfa, and Hatay provinces in Turkey in terms of barrier-free tourism. To determine the population of the research, the Provincial Directorates of Culture and Tourism in research provinces were contacted and the list of three, four, and five-star hotels in these provinces were obtained. Since all three, four and five-star hotels are easily reachable in the research provinces and included in the scope of the research and they constitute the entire research population, the need for a sample representing the research population was eliminated. The ideal situation regarding the research problem is that everyone, that is, the entire universe, is included in the research (Lin, 1976, 146). The places where the study was carried out are Mardin, Şanlıurfa, and Hatay, which are thought to be the richest provinces of Turkey in terms of history, culture, and faith.

Through a questionnaire, prepared by the "Accessible Tourism Commission" formed under the coordination of the Turkish Ministry of Culture and Tourism in Turkish, sent to hotel managers via electronic mail, they were asked to fill in the questionnaire, which included information about the location of the facility, barrier-free tourism policy, transportation to the facility, parking lot, marketing -reservation, the entrance of the facility, reception, entrance hall-lobby, public toilets, use of the facility, barrier-free bedrooms, emergency measures, building installation, management, personnel, and service". Questionnaire forms were distributed to the managers of the hotel businesses in the research provinces and their opinions and thoughts about the accessibility of the hotels they were managing were taken. In line with the information given by the hotel managers, it was tried to determine the suitability of the hotels for accessible tourism.

The survey was conducted in May and June 2022. Thirty-two 3-star, ten 4-star, and eight 5-star hotels in the research provinces participated in the survey. The answers given by the managers as 'appropriate' or 'not appropriate' to each statement in the questionnaire were taken into account and in line with the statements of the managers, a check was made to see whether the hotel businesses complied with the criteria of disabled customers. The collected data were entered into the SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) and the frequencies and percentages of the results were performed.

In this study, the hypothesis that three, four, and five-star hotels in Mardin, Şanlıurfa, and Hatay in Turkey are not suitable for the accommodation of the disabled was tested. Defining the concept of disabled people, accessible tourism, determining the types of disabled people, defining accessibility, and researching the suitability of the hotels within the scope of the research for the accommodation of disabled people is the focus of this study.

6. Limitations of the Research

The research population is limited to three, four, and five-star hotels in Mardin, Şanlıurfa, and Hatay. The research includes three provinces that show similarities in terms of history, culture, and faith tourism in Turkey. Obtaining the number of hotels in the research provinces from the Culture and Tourism Directorate of the province is another limitation of the research. Two of the 52 hotels in the research population did not fill out the questionnaire. However, this did not compromise the integrity of the study because unfilled questionnaires were not taken into consideration.

7. Result

50 of the 52 hotels within the scope of the research filled out the questionnaire. 2 hotels stated that they did not want to fill in the questionnaire due to confidentiality reasons. The results indicate that the majority of the hotel managers stated that their facilities were not suitable for accommodating disabled people. However, certain regulations made by hotels also reveal that they make an effort for Barrier-free tourism in terms of provided services.

It is useful to explain how suitable the three, four, and five-star hotels in the research provinces are in terms of disabled tourism and the comparison of these provinces based on fourteen criteria in the light of the data obtained.

- In terms of the location and immediate surroundings of the facility

According to the answers given by the hotel managers, from the point of view of the location of the facility and its immediate surroundings, while nearly half of the hotels in Şanlıurfa and Hatay are suitable, only 41 % of the hotels in Mardin are suitable. The main reason for this is thought to be that Mardin was established in a mountainous area and its streets are generally rough. In addition, it is understood that the local administration has not made any arrangements for disabled individuals to move freely in the city center.

- In terms of the Facility's Accessible Tourism Policy,

It has been determined that the hotels in all three provinces follow an appropriate policy in terms of barrier-free tourism policy. This result can be interpreted as the willingness of hotel businesses to serve in the field of disabled tourism. However, for the disabled tourism policy to yield results, it must be suitable for its physical conditions.

- In terms of Marketing-Reservation of the Facility,

He said that 67% of the hotels in Şanlıurfa are suitable, although nearly half of the hotel businesses in Mardin and Hatay are suitable for marketing the facility in the field of disabled tourism. This result can be interpreted as the hotels in Şanlıurfa investing more in the field of disabled tourism and are more willing to serve in this field.

- In terms of Transportation to the Facility,

Regarding transportation to the facility, Mardin has emerged as the province with the lowest accessibility with a rate of 54 %. Hatay 65 % and Şanlıurfa 75 % are the provinces with the best accessibility. It has been determined that the hotels in Şanlıurfa respond better to the needs of individuals with disabilities, and it is easier to reach the facility.

- In terms of Parking,

It has been determined that the hotels in all three provinces have a minimum level of parking space for disabled individuals, but the hotels in Şanlıurfa are at the highest level with 92%. From this point of view, it is understood that the accessibility of the hotels in Şanlıurfa for disabled people is in a good condition.

- In terms of Facility Entrance,

At the entrance to the facility, it is understood that the entrance to the facility is suitable for disabled individuals in most of the hotels in Mardin, Şanlıurfa, and Hatay. The fact that the entrance to the hotel is convenient does not mean that disabled people can easily come to the facility. There should also be arrangements to enable disabled people to reach the facility.

- In terms of the Entrance Hall-Lobby,

Although the entrance to the facility is suitable in the research provinces, it has been determined that the hotels in Mardin are not particularly suitable in terms of entrance hall and lobby. It has been determined that Mardin is the province with the lowest accessibility at 47%, Hatay at 64 %, and Şanlıurfa with the highest rate of 77 %.

- In terms of reception,

Considering the suitability of the reception area for people with disabilities, Mardin is the province with the lowest accessibility. It has been determined that the reception section of the hotels in Şanlıurfa is the most accessible province for disabled individuals, and Hatay ranks second.

- In terms of Public Toilets,

In terms of public toilets, it is seen that the hotels in all three provinces are suitable for disabled individuals, but it has been determined that the hotel businesses in Şanlıurfa are more suitable than the other two cities. It can be said that this criterion has been fulfilled because it is a compulsory need.

- In terms of the use of the facility,

It has been revealed that the hotels in all three provinces are suitable in terms of the features to be sought in the general use of the facility. However, the hotels in Şanlıurfa stood out as the hotels with the highest accessibility.

- In terms of Barrier-Free Bedrooms,

It has been determined that disabled hotel rooms, which are legally required to be kept in hotels, are highly suitable in all three provinces. From this point of view, it has been seen that Şanlıurfa is the most suitable province with the highest rate.

- In terms of other units,

It has been revealed that other units such as balconies, doors, windows, stairs, elevators, ramps, and pools are arranged to meet the needs of disabled people in all three provinces. The fact that these regulations are at a minimum level can be interpreted as a result of a legal obligation or that the hotels are willing to serve people with disabilities.

- In terms of Emergency Measures and Building Installation,

It has been determined that most of the hotels in Mardin, Şanlıurfa, and Hatay have made the necessary arrangements in terms of emergency measures and building installation. Since these criteria are directly related to security, it can be explained that the hotels take the necessary precautions.

- In terms of Business, Personnel, and Service

In terms of management, personnel, and service, the hotels in Mardin showed the lowest suitability with 58 % and Şanlıurfa the highest suitability with 76%. Hatay ranks second with 60%.

According to the results of the research, it has been understood that the hotels in all three provinces do not have trained personnel to assist the disabled individuals and do not invest in such trainings. The reason for this approach can be attributed to the fact that disabled guests who come to the hotel do not need hotel personnel, since they usually bring a companion with them.

8. Conclusions

Results of the research illustrate that three, four, and five star hotel businesses in the research provinces are not suitable for the accommodation of disabled people. This illustrated that the hypothesis in the introduction that "Mardin, Şanlıurfa and Hatay provinces do not generate sufficient income from the barrier-free tourism market despite having a large tourism potential" was confirmed. Arrangements for disabled guests in hotels often target guests who use a wheelchair due to their mobility impairments. Therefore, the usage areas of the hotels should be designed to meet the needs of guests with wheelchairs.

It is thought that the fact that the hotels are not at a level to meet the accommodation needs of disabled individuals is primarily based on economic reasons. It has been determined in this study that customers who call the hotel rarely ask whether there is a room suitable for disabled people. The low participation of disabled people in tourism activities makes investments in this area unnecessary (Szewczyk, 2015: 380). However, making sufficient investments and adopting the hotel to the needs of people with disability will attract the attention of people with disabilities who are economically well-off and will stimulate this industry to a small extent.

References

- Akbıyık, M. (2014). Şanlıurfa ilinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Anabilim Dalı.
- Akdu, U. & Akdu, S. (2018). Engelli Turizmi: Yasal Düzenlemeler Ve Uygulamalar. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 9(23). 99-123.
- Akıncı, Z. & Sönmez, N. (2015). Engelli Bireylerin Erişilebilir Turizm Beklentilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 97-113.
- Albayrak, A. (2014). Fiziksel Engelli Bireylerin Restoranlarda Karşılaştıkları Ergonomik Sorunlar. 15. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı (s. 62-77). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Balcı, M. (2021). Engelli Turizmi Çanakkale. Doktora Tezi. Trakya Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü Engelli Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Tezi. s. 12.
- Barbotte, E., Guillemin, F., & Chau, N. (2001). Prevalence of Impairments, Disabilities, Handicaps, and Quality Of Life in the General Population: A Review of Recent Literature. *Bulletin of the World Health Organization*, 79, 2.
- Benzer, E. (2017). Türkiye ve Almanya'da Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Uluslararası Hukuk. Yüksek Lisans Tezi, 8. Diyarbakır.
- Birdir, K., & Karacaoğlu, S. (2014). Türkiye'de Engelli Turizm Pazarının Swot Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesine Yönelik Kavramsal Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi 15. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 1566-1576.
- Bładek, Z. (2001). Albus, Poznan, 193.
- Boyacıoğlu, E. Z., & Çağlar, S. (2014). Engellilerin Turizm Hizmetlerine Erişilebilirlikleri. 15. Ulusal Turizm Kongresi, Engelsiz Turizm, 13-16 Kasım (s. 1176-1191). Ankara Gazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi.
- Bulgan, G. (2015). Dünyada ve Türkiye'de Engelliler için Yapılan Çalışmalar. *Akademik Bakış Dergisi*, 102-125. 1 15, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383047> adresinden alındı
- Bulgan, G., & Çarıkçı, İ. (2016). Engelli Turizmi: Antalya İlindeki Dört Ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 15-42.
- Darcy, S., & Taylor, T. (2009). Disability Citizenship: An Australian Human Rights Analysis Of The Cultural Industries. *Leisure Studies*, 28:4, 419-441, 437.
- DDA, D. a. (2005). UK Government. Disability Discrimination Act 2005. London, U.K.
- Darcy, S; Cameron, B; Pegg, S. (2010). Accessible Tourism and Sustainability: A Discussion And Case Study. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(4), 515-537.
- Domínguez, V., Alén González, E., & Darcy, S. (2019). Accessible Tourism Online Resources: A Northern European Perspective. *Scandinavian. Journal Of Hospitality And Tourism*, 19(2), , 140-156
- Dostoğlu, N. Şahin, E. & Taneli, Y. (2022). <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062>. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm>. Erişim Tarihi: 09.04.2021. adresinden alındı
- Dwyer, L., & Darcy, S. (2011). The economic contribution of tourists with disabilities: An Australian approach and methodology. *Accessible tourism Concepts and issues*, 213-239.
- Dwyer, L., & Darcy, S. (2008). The Economic Contribution of Disability to Tourism in Australia Technical report 90040. Gold Coast: Tourism Cooperative Research Centre.

- Eryılmaz, B. (2010). Turizmde engelli pazarının değerlendirilmesi: Bodrum örneği. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günel, V. (2006). Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.
- Iriarte, E. G., McConkey, R., & Gilligan, R. H. (2016). Disability and human rights: Global perspectives. Macmillan International Higher Education.
- Kaygısız, Ü. & Bulgan, G. (2015). İnsan hakları çerçevesinde engellilerin seyahat hakkı ve Avrupa Birliği'ndeki Yasal Düzenlemeler. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (49), 98-106.
- Kim, S., & Lehto, X. Y. (2013). Travel By Families With Children Possessing Disabilities: Motives And Activities. *Tourism Management*, 37, 13-24.
- Krynska, E. (2013). Analiza Sytuacji Osób Niepełnosprawnych W Polsce I Unii Europejskiej. Instytut Pracy I,7.
- Luiza, S. M. (2010). Accessible tourism—the ignored opportunity. *Annals of Faculty of Economics*
- Najmiec, A. (2007). Avrupa Birliği Ülkelerinde Engellilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu. Warszawa, Varşova: İşçi Koruma Merkez Enstitüsü - Ulusal Araştırma Enstitüsü.
- Öztürk, M. (2012). Türkiye'de Engelli Gerçeği. Kaybolan Değerleri Yeniden Yaşatmak İçin. İstanbul: Canda Özür olmaz Derneği.
- Packer, T. L., Packer, T. L., Mckercher, B., & Yau, M. K. (2007). Understanding The Complex Interplay Between Tourism, Disability, And Environmental Contexts. *Disability and Rehabilitation*, 29(4), 281-292.
- McKercher, B., Packer, T, Yau, M. K., & Lam, P. (2003). Travel Agents As Facilitators Or Inhibitors Of Travel: Perceptions Of People With Disabilities. . *Tourism Management*, 24(4), 465.
- Olcaj, A., Giritlioğlu, İ., & Parlak, Ö. (2014: 117). ENAT European Network for Accessible Tourism-Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı İle Türkiye'nin Erişilebilir Turizme Yönelik Otel İşletmelerini Kapsayan Düzenlemeleri ve Bu Düzenlemelerin Karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (2), 117.
- Quinn, G., Degener, T, Bruce, A, Burke, C, Castellino, J, Kenna, P., & Quinlivan, S. (2014). The current use and potential of United Nations human rights instruments in the context of disability. New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner on Human Rights.
- Shaw, G., & Coles, T. (2004). Engelli Ayrımcılığı Yasası ve Turizm Endüstrisi. *Tourism Management*, 25(3).
- Şahin, H. (2012). Engelli Bireylerin Konaklama Tesislerinden Memnuniyet Derecelerinin İncelenmesi. Doktora Tezi, 15. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile ve Tüketici Bilimleri Anabilim Dalı. Sayfa. 15.
- Şişman, Y. (2011). Türkiye'de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler. Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 60. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9659>. s.171 adresinden alındı
- TDK, T. D. (2005). Türkçe Sözlük.10. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tellioğlu, S. (2018). Engelli Turizm Pazarlaması: Alanya Araştırması. Doktora Tezi. Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- UNESCO, U. N. (1991). Sub-Commission on Prevention of. Leandro Despouy: Commission on Human Rights.
- WHO, W. H. (2011). World Report on Disability. Geneva, 2011. http://www.who.int/disabilities/world_report Erişim tarihi: 22.12 2021.

- WHO. (1980). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. Geneva.
- WTO. (2015). Anual Report. World Trade Organization.
https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep15_e.pdf adresinden alındı
- Yıldız, S. (2019). Holistic View on Contemporary Art Museums in the Context of Accessible Tourism - Case Studies from Central Europe. (K. University, Dü.) Journal of Institute of Social Sciences Vol.: 9 Issue: 1, 339.
- Yıldız, Z., Yıldız, S., & Karaçayır, E. (2017). Dünyada ve Türkiye'de engelli turizmi pazarının değerlendirilmesi. Journal of Tourism and Gastronomy
- Yörük, U. K. (2003). Turizm Yapılarının Tasarımında Özürlü Etmenin İrdelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, 18. İstanbul. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bil

ANAYASA YARGISININ DEMOKRATİK MEŞRULUĞU SORUNU

Emir Efe EGEMEN*

ÖZ: Anayasa, genel olarak, insan haklarının güvence altına alındığı ve devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişinin düzenlendiği, normlar hiyerarşisinde en üstte bulunan temel hukuk belgesidir. Anayasanın üstünlüğü ve normlar hiyerarşisi ilkesi gereğince, tüm hukuki düzenlemeler anayasaya uygun olmalıdır. Hiçbir hukuki düzenleme, anayasaya aykırı olamaz. Kanunların anayasaya uygunluğu nasıl sağlanacaktır ve bu görev kime aittir? Bu bağlamda; iki tür denetim yöntemi vardır: Siyasal denetim ve yargısal denetim. Siyasal denetim, yasama organı tarafından yapılırken; yargısal denetim, yargı organı tarafından yapılmaktadır. Yasamanın bir çıktısı niteliğindeki kanunların, yasama dışındaki başka bir organ tarafından denetlenmesi, anayasa yargısının demokratik açıdan meşru olmadığı yönünde tartışmalara neden olmuştur. Bu çalışmada, belirtilen tartışmalar bağlamındaki görüşler incelenmiştir ve konu hakkındaki eleştirilere yer verilerek bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi, Anayasanın Üstünlüğü ve Normlar Hiyerarşisi, Demokratik Meşruiyet.

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: K000, K1, K10

DOI: 10.54969/abuijss.1240294

Geliş tarihi: 21.01.2023/ **Kabul Tarihi:** 15.08.2023/ **Yayın Tarihi:** 06.11.2023

THE PROBLEM OF THE DEMOCRATIC LEGITIMACY OF THE CONSTITUTIONAL JUDICIARY

ABSTRACT: The Constitution, in general, is the fundamental legal document at the top of the hierarchy of norms, which guarantees human rights and regulates the functioning of the legislative, executive and judicial organs of the state. In accordance with the principle of the supremacy of the Constitution and the hierarchy of norms, all legal regulations must comply with the Constitution. No legal regulation can be contrary to the constitution. How will the constitutionality of laws be ensured and to whom does this duty belong? In this context, there are two types of control methods: Political review is carried out by the legislature, while judicial review is carried out by the judiciary. The fact that laws, which are the output of the legislature, are reviewed by a body other than the legislature has led to debates that constitutional judiciary is not democratically legitimate. In this study, the views in the context of these debates are analyzed and some evaluations are made by including criticisms on the subject.

Key Words: *Constitution, Constitutional Jurisdiction, Constitutional Court, Supremacy of the Constitution and Hierarchy of Norms, Democratic Legitimacy.*

Type of article: Research

Jel Classification: K000, K1, K10

DOI: 10.54969/abuijss.1240294

Received: 21.01.2022 / **Accepted:** 15.08.2023 / **Published:** 06.11.2023

* Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul, lawlexius@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1310-9713

Kaynak gösterimi için:

EGEMEN, E. (2023). Anayasa Yargısının Demokratik Meşruluğu Sorunu. Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1), 22-42. DOI: 10.54969/abuijss.1240294

1. GİRİŞ

Anayasa, insan haklarının tanınarak çeşitli hukuki güvencelerle teminat altına alındığı, devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişi ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenlendiği genel hükümleri içinde barındıran temel hukuk belgesidir. Normlar hiyerarşisinde en tepede bulunan anayasanın tüm hukuk düzenine ve topluma egemen olması gerekmektedir. Yani anayasanın üstünlüğü ilkesi bağlamında; kanun, yönetmelik, genelge gibi çıkarılacak tüm mevzuat düzenlemelerinin mevcut anayasaya uygun olması şartı aranmaktadır. Çünkü normlar hiyerarşisi ilkesi gereğince, hukuk düzeni piramidinde yer alan her norm, geçerliliğini, piramitte üstünde konumlanan normdan almaktadır. Bu yüzden, piramitte alt konumda bulunan düzenlemeler, üstündekilere ve nihayetinde en üst konumda olan anayasaya aykırı hükümler içeremez.

Anayasanın üstünlüğünün sağlanması ve etkisinin yerleşmesi, hukukun egemenliği ve hukuk devleti adına önemli bir husustur. Bu noktada, anayasanın koruyucusunun kim olduğuna veya olması gerektiğine dair sorular gündeme gelmiştir. Başka bir deyişle, anayasanın üstünlüğünün sağlanması ve mevzuatın anayasaya uygunluğunun gerçekleştirilmesindeki rol kime ait olacaktır? Anayasanın üstünlüğünün teminatını kim sağlayacaktır? Anayasaya aykırılık teşkil eden hükümler barındıran bir hukuk belgesi olması durumunda, bunun anayasaya uygunluğunu kim sağlayacaktır? Bu eksende; Kelsen, bir yargısal denetime yani anayasa yargısına vurgu yaparak buradaki rol için Anayasa Mahkemesi'ni öne çıkarmış, Schmitt ise bu görevi ve işlevi devlet başkanının (Cumhurbaşkanı'nın) yürüteceğini belirtmiştir (Türkeli, 2020: 980).

Anayasaya uygunluk denetiminin gerçekleştirilmesi ve anayasaya uygunluğun sağlanması anlamında; önümüze çıkan iki temel hukuki mekanizma bulunmaktadır: Siyasal denetim ve yargısal denetim. Siyasal denetim, yasama organınca çıkarılacak kanunların anayasaya uygunluğunun yine yasama organınca sağlanmasını ifade ederken; yargısal denetim ise, anayasaya aykırılık teşkil eden kanunların yasama organının haricinde oluşturulacak yargısal nitelikteki bir kurum tarafından denetlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Siyasal denetim başlığı altında, yasama organı içinde bulunan komisyonlar ve devlet başkanı yani devlet başkanının veto yetkisi öne çıkarken; yargısal denetim ise anayasa yargısını yani anayasa mahkemelerini işaret etmektedir.

Anayasa yargısının, demokrasi esasında meşru bir yöntem olup olmadığı gündeme gelmiştir. Ayrıca bu husustaki tartışmalar halen de yaşanmaktadır. Bu tartışmanın özünü ve tarafların fikirlerini şu şekilde basite indirgemek ve özetlemek mümkündür: Anayasanın üstünlüğüne, bağlayıcılığına ve normlar hiyerarşisine atıfta bulunarak hareket edenlere göre, anayasa yargısı demokratik açıdan meşru olduğu halde; yasama organının seçilmiş, yargı organının ise atanmışlardan oluştuğu penceresinden konuyu değerlendirenlere göre ise anayasa yargısının demokratik meşruiyeti bulunmamaktadır.

2. KANUNLARIN ANAYASAYA UYGUNLUĞUNUN DENETİMİ YOLLARI

Bir hukuk düzenindeki en üst dereceli hukuk normu olan anayasa, diğer mevzuatın kaynağı ve bir anlamda tabiri caizse amiri konumundadır. Bu çerçevede, yasama organınca üretilen kanunların, normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan anayasaya mutlaka uygun olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, kanunlar içerdiği hükümler bakımından anayasaya aykırılık teşkil etmemelidir. Olası bir aykırılık halinde ise, aykırılığın giderilmesi ve anayasaya uygunluğun tesis edilmesi gerekmektedir. Yani anayasaya aykırılıklar, belirli bazı yöntemler aracılığıyla yaptırıma bağlanarak giderilmelidir.

Özenç'e (2022: 32) göre; anayasaya aykırılıkların bir yaptırıma bağlanması, pozitif hukukun geçerliliği ve etkinliği açısından bir gereklilik olarak kavrandığı zaman, bu işlevi ve rolü hangi kurumun yerine getirebileceği sorusunun cevap bulması gerekmektedir. Yani anayasaya aykırılıklar, kim tarafından ve nasıl giderilecektir? Bu soru bağlamında; kanunların en üst hukuk normu olan anayasaya uygunluğunun denetimi çerçevesinde, *siyasal (siyasi) denetim* ile *yargısal (hukuki) denetim* olmak üzere, iki farklı temel mekanizmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi bağlamındaki bu iki temel yöntem, çalışmamızın özünü oluşturan anayasa yargısının demokratik meşruiyetinin sorgulanması kapsamında, önemli ve değerli hususlar barındırmaktadır.

2.1. Siyasal (Siyasi) Denetim

Kanunların anayasaya uygunluğunun tesisi bağlamındaki yöntemlerden birisi olan siyasal (siyasi) denetim, yasama organınca üretilen bir kanunun henüz oluşturulması esnasında veya oluşturulduktan sonraki aşamadaki bazı işlemleri içermektedir. Siyasal denetim başlığı altında, yasamanın kendisince gerçekleştirilen denetim ve devlet başkanınca (Cumhurbaşkanı'nca) gerçekleştirilen denetim yer almaktadır.

Kanunların anayasaya uygunluğunun, yasama organının bizzat kendisince denetlenmesi, yasama organı bünyesindeki ilgili komisyonlar yoluyla gerçekleştirilmektedir. Devlet başkanı tarafından yerine getirilen denetim usulü ise, devlet başkanının ilgili kanunu veto etme (reddetme) yani yasama organına geri gönderme yetkisini kullanmasını içermektedir.

Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı, Karaman'ın (2013: 8) da ifade ettiği üzere; siyasal sürecin işleyişinde rolü bulunan tüm aktörlerin mevcut anayasal ilkelere ve normlara uygun şekilde davranmalarının sağlanmasıdır. Anayasanın üstünlüğünün siyasi denetim yoluyla gerçekleştirilmesi, Gülen'er'e (2017: 184) göre; siyasi amaçların gündeme gelmesine yol açmakta ve bunun devamında, anayasaya uygunluk denetiminin siyasi bir atmosfer altında gerçekleşme potansiyelini taşımaktadır. Bu endişenin haklılık payı olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca konuya dair detaylı tartışmalara, ilerleyen bölümde yer verilecektir.

2.1.1. Meclis Komisyonları

Kanun koyucu konumunda bulunan ve yasama faaliyetini icra eden meclis bünyesinde, kanun çıkarma sürecinde görevli komisyonlar bulunmaktadır. Bu komisyonlar aracılığıyla, kanun teklifleri ve kanun tasarıları, henüz kanunlaşmadan önce meclis içerisinde görüşülür ve tartışılır. Bu değerlendirme sürecinde, ilgili kanun teklifi veya tasarısı, ilgili görevlilerce birçok açıdan incelenmektedir. Yani bu süreç, kanun teklife veya tasarılarının bir dizi inceleme ve tartışarak değerlendirme faaliyetlerini içermektedir. Bu aşamada yapılan incelemelerden birisi de ilgili kanun teklifi veya tasarısının anayasaya uygunluğunun araştırılması ve irdelenmesidir.

Yasama organı bünyesindeki kanun yapma faaliyetlerine hız kazandıran ve sahip oldukları teknik bilgileri doğrultusunda ilgili çalışmaları etkileyen ön kurullar (Tunç, 1997: 63) niteliğindeki Meclis komisyonları, kanun yapım sürecinin bir anlamda mutfağında görev icra eden ve oluşumları itibarıyla meclisin küçük bir kopyası gibi çalışan ara organlardır (İba ve Kılıç, 2018: 50). Gerçekleştirdiği işlev düşünüldüğünde, burada gerçekleştirilen faaliyet,

yasamanın bir ön yansıması olarak da değerlendirilebilir. Meclis komisyonlarının ön denetimi olarak nitelendirilebilecek bu faaliyet, ilgili kanun teklifi ve tasarılarını, meclis genel kurulunda görüşülme aşamasına gelmeden önce gerçekleşmektedir.

Meclis komisyonlarının yerine getirdiği işlev ve sahip olduğu özellikler göz önüne alındığında; komisyonların atölye tarzı faaliyet göstermesi, yani bir anlamda yasama işinin mutfağında bulunuyor olması elbette ki önemli ve kıymetlidir. Fakat anayasanın üstünlüğünün tam anlamıyla ve gereğince sağlanabilmesi adına, Meclis komisyonlarının yeterli olmadığı kanaatindeyiz.

Meclis komisyonları, meclisteki siyasi parti gruplarından oluştuğu için bu durum, siyasi partilerin komisyonlar üzerindeki etkisini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu durum, siyasi denetim türlerinden olan meclis komisyonlarının siyasetin etkisinden kurtulamaması bağlamında bir anlamda zaaf veya dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

2.1.2. Devlet Başkanının (Cumhurbaşkanı'nın) Vetosu

Kanun yapımı ve yürürlüğüne dair mevzuatta belirtilen ilgili süreçlerin tamamlanması üzerine, mecliste kabul edilen kanunlar, yayımlanmak üzere devlet başkanına (Cumhurbaşkanı'na) gönderilmektedir. Önüne gelen bu kanunlar hakkında, devlet başkanının onama yetkisi olduğu gibi, veto yoluyla o kanunun hukuk alanında yürürlüğe girmesini engelleme veya geciktirme gibi bir yetkisi de mevcuttur. İşte devlet başkanı, önüne gelen bu kanunlar üzerinde, anayasaya uygunluk denetimini de icra ederek o kanunu incelemekte ve anayasa açısından irdelemektedir.

Devlet başkanı, ilgili kanun hükümlerinin anayasaya uygun olmadığına kanaat getirdiğinde, tespit ettiği aykırılıkları ve bunların hukuki gerekçelerini belirterek, kanunu meclise iade etmektedir. Bu anlamda düşünüldüğünde, devlet başkanının sahip olduğu bu yetkisi doğrultusunda yürüttüğü faaliyet, kanunların anayasallık denetimi açısından önleyici bir nitelik taşımaktadır. Nitekim, o kanunun anayasaya aykırı olduğu, ilgili kanun henüz Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmeden önce devlet başkanınca belirtilmektedir. Devlet başkanı, gerçekleştirdiği bu anayasallık denetimi ile bir anlamda, önleyici ve uyarıcı bir işlevin öznesi olmaktadır.

Devlet başkanı, sahip olduğu veto yetkisini kullandığında, ilgili kanunu meclise iade etmektedir. Bu aşamada ise, meclisin rolü ve kararı açısından, iki farklı senaryo ortaya çıkacaktır: Bu aşamada ise, meclisin rolü ve kararı açısından, iki farklı senaryo ortaya çıkacaktır: Bu senaryoların ilkinde; meclis, devlet başkanının veto işleminin gerekçesinde belirttiği hususları göz önünde bulundurarak kanunu tekrar gözden geçirerek gerekli düzeltmeleri yapabilir. Böylece, devlet başkanının belirttiği anayasaya aykırılıklar giderilmiş olur. Başka bir deyişle, devlet başkanınca belirtilen hususlar ekseninde, kanunun anayasaya uygunluğu sağlanmış olur.

Yaşanabilecek diğer senaryo ise, meclisin devlet başkanının belirttiği gerekçeleri yok sayıp kanunu olduğu şekliyle (aynen) devlet başkanına geri göndermesidir. Yani bu durumda meclis, devlet başkanının ilgili kanun hakkındaki anayasaya aykırılıklara ilişkin yaptığı değerlendirmeleri dikkate almaksızın hareket etmektedir. Böylesi durumda ise, devlet başkanının ilgili kanunu yürürlüğe girmek üzere yayımlamaktan başka bir ihtimal kalmamaktadır. Devlet başkanınca geri gönderilen kanunun meclis tarafından aynen kabul

edilmesi halinde ise, kanun devlet başkanınca yayımlanmaktadır. Yani ilgili kanun, meclisin ısrar ettiği aynı şekliyle kanunlaşarak yürürlüğe girmektedir.

Kanunların anayasaya uygunluğunun siyasi denetimine dair devlet başkanının veto yetkisi, uygulamada, kesin ve mutlak bir engelleme şeklinde hayat bulamamaktadır. Çünkü yasama organı, ilgili düzenlemeyi, devlet başkanına rağmen, olduğu gibi kabul edebilmektedir. Haliyle bu yetki kesin ve mutlak bir engelleme sağlayamadığı için ve devlet başkanının bu yetkisine rağmen meclisin ilgili düzenlemeyi olduğu gibi kabul etmesi ve kanunun o şekliyle yürürlüğe girmesi mümkün olduğu için, devlet başkanınca yapılan bu denetimin de yetersiz olacağı kanaatindeyiz.

2.2. Yargısal Denetim (Anayasa Yargısı)

Anayasa, insan haklarının tanınip güvence altına alındığı, yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişinin düzenlendiği en üst derecede bulunan temel hukuk belgesi niteliğindedir. Kelsen'e (2015: 867) göre; anayasa, *"eşitlik, özgürlük, mülkiyet hakkı gibi alışlagelmiş bir garanti biçimi altında, bireyler lehine olarak, yurttaşların yasa önünde eşitliğini, fikir özgürlüğünü, din ve vicdan özgürlüğünü, mülkiyet hakkının dokunulmazlığını ilan ederek, aslında temelde, yasaların yalnızca kendisinin öngördüğü yönetime göre yapılımları gerektiğini emretmekle kalmayıp, yasaların ayrıca eşitlik, özgürlük, mülkiyet gibi hakları ihlal edebilecek herhangi bir hüküm içermemelerini de emreder."*

Hukuk sistemlerini, yalnızca normatif düzenlemelerden ibaret değil aynı zamanda belli bir yaşam biçimi ifadesi olarak gören (Habermas, 1996b: 126) ve yasa yapma işlevine büyük önem atfeden Habermas, yasa yapımı süreci bağlamında, yasalastırmayı bireylerin kendi özel çıkarlarından çıkarak ortak yarara yönelip hedefleyeceklerini düşünmektedir ve ona göre ancak kamusal müzakere süreçleri neticesinde parlamentoya yansıyacak kararlar, yasa olarak düzenlenebilecektir (Yükselbaba, 2008: 233).

Temel hakların korunması ve geliştirilmesi olmadan, demokratik yönetim ve profesyonel yönetim, kolayca tiranlığın motorları haline gelebilir (Ackerman, 2000: 640). Yine Ackerman'a (2000: 639) göre; mahkemeler ve bürokrasi, kanunları tarafsız bir şekilde uygulayamadığı sürece, demokratik kanunlar tamamen sembolik olarak kalır. O halde, mahkemelere yani yargıya büyük bir görev düşmektedir. Vinx'e (2016: 101) göre; *"Devlet işleminin her zaman hukuksallık kılıfına bürünmesi nedeniyle varsayımsal olarak meşru olacağını düşünmek yanlış olacaktır."* Yani devletin yasama organının üreteceği kanunları hukuki olarak doğrudan meşru ve anayasaya göre uygun hükümler barındırdığını söylemek mümkün değildir. Başka bir deyişle, yasamanın faaliyetleri, kimi zaman anayasaya ve hukuka aykırılık teşkil edebilir. O halde, yasamanın ürünü olan kanunları ilgili anayasal hükümler ve hukuk kuralları doğrultusunda denetleyebilecek bir mekanizmaya ve sisteme ihtiyaç vardır.

Siyasal denetim dışında, kanunların anayasaya uygunluğunun gerçekleştirildiği diğer yöntem, yargısal denetim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yargısal denetim için, anayasa yargısı kavramını da kullanmak mümkündür. Anayasa yargısı, devleti oluşturan üç kuvvet olan yasama, yürütme ve yargı organları arasında, yasama ve yargının birbiriyle ilişkisine dairdir. Devlet gücünün kullanımını dengelemek ve sınırlama işlevi bulunan (Gören, 2019: 15) anayasa yargısı aracılığıyla, yasamanın kanun çıkarma faaliyeti, devletin bir başka kuvveti olan yargı organı tarafından denetlenmektedir.

Demokrasinin bir sonucu olarak seçilerek göreve gelen iktidarın, kazandığı konum bağlamındaki yetkilerini muhakkak yine hukuk ve demokrasi çerçevesinde yerine getirmelidir. İşte buradaki sınırlandırma işlevi, kuruluşundaki amacın anayasanın korunmasına hizmet olan ve anayasanın mutlaklığı ve bağlayıcılığı anlamında bir hukuksal koruma aracı durumundaki (Gören, 2019: 18) anayasa yargısı tarafından yerine getirilmektedir. *İnsan hakları hazinesinin özel bekçisi* (Fendoğlu, 2017: 56) olarak nitelendirilen anayasa yargısının anayasanın üstünlüğünü sağlamak, demokrasiyi, hukuk devletini, hak ve özgürlükleri korumak ve geliştirmek, bireylerin yasama sürecine katılımını sağlamak (Uslu, 2013: 561-562), yasama, yürütme ve yargı organları arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda arabulucu rolünü üstlenmek gibi birçok işlevi bulunmaktadır (Uslu, 2018: 653).

2.2.1. Kelsen'in Normlar Hiyerarşisi ve Anayasa Yargısı

Normlar hiyerarşisi, hukuk düzenini oluşturan mevzuatın birbirleri karşısından bir piramit şeklinde konumlanmasını ifade etmektedir. Buna göre; piramidin en üst noktasını anayasa oluşturmaktadır ve diğer tüm mevzuat hükümleri hiyerarşik açıdan anayasanın altında bulunmaktadır. Yine bu hiyerarşi gereğince, piramidin altında bulunan normlar, başta anayasa olmak üzere, üstte bulunan normlara uygun olmak zorundadır. Ayrıca, piramidin altında bulunan normlar, geçerliliklerini başta anayasa olmak üzere, üstte bulunan normlardan almaktadır.

Anayasa yargısı, Kelsen'e (2015: 860) göre; devlet fonksiyonlarının (yani yasama, yürütme ve yargı organları) hukuka uygun olarak yürütülmesini amaçlayan teknik araçlar sisteminin bir unsurudur. Kelsen'in anayasa yargısı kuramının temelini, normlar hiyerarşisi kavramının oluşturduğu söylenebilir (Özenç, 2022: 37). Normlar hiyerarşisi, bir yandan Kelsen'in normatif hukuk sisteminin omurgasını oluştururken, diğer yandan yargısal bir mekanizma aracılığıyla anayasallık denetiminin teorik gerekçelendirmesini sunmaktadır (Türkeli, 2020: 1003).

Normlar hiyerarşisi gereğince, kanun koyucu rolündeki yasamanın çıkaracağı kanunlar ve mevzuatın kalan kısmını oluşturan diğer düzenlemeler, anayasaya ve anayasadaki temel ilkelere uygun olmalıdır. Normlar hiyerarşisi, Özenç'in (2022: 37) ifadesiyle, *"bir yandan anayasayı, uygulanabilir bir pozitif hukuk normu olarak kavramayı olanaklı kılar, diğer yandan anayasanın uygulanmasıyla ortaya çıkan kanunların yargısal denetimi için bir Anayasa Mahkemesi'nin inşa edilmesinin gerekçesini oluşturur."*

2.2.2. Anayasa Mahkemesi

Anayasa yargısının somut hâli, yani bir anlamda ete kemiğe bürünmüş hâli, anayasa mahkemeleridir. Kaboğlu'na (1997: 124) göre; anayasa mahkemelerinin iki ana işlevi, anayasal dengelerin ve hak ve özgürlüklerin korunmasıdır. Anayasa mahkemeleri hem iktidarların denetim organları olarak işlev görürler hem de demokratik anayasal yapının güvenceleridir (Gökçe ve Dölek, 2018: 138). Ayrıca Anayasa mahkemeleri, kuvvetler ayrılığını pekiştirmek ve kamu otoriteleri arasında hakemlik yapmak suretiyle de demokrasinin kurulmasına katkıda bulunabilirler (Erdoğan, 2011: 32).

Kanunun bazı hükümlerini yürürlükten kaldırabilme, kanunun anlamını açıklığa kavuşturabilme, kanunun uygulama tarzlarını belirleyebilme, kanunun etkisini sınırlayabilme

veya genişletebilme konularında (Kaboğlu, 1997: 172) yetkili olan Anayasa Mahkemesi, yasama organında çoğunluğu oluşturan iktidara karşı bir denge unsuru niteliğiyle, anayasadaki hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında mutlak surette bir güvence olmalıdır (Keçelgil, 2020: 270).

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi ve anayasanın koruyuculuğunun yürütülmesi adına Anayasa Mahkemesi'nin gerekliliğine vurgu yapan Kelsen'in bu düşünceleri karşısında; Schmitt, merkezî nitelikteki Anayasa Mahkemesi'nin gerçekleştireceği anayasallık denetiminin siyasi bir faaliyet olacağını ileri sürmektedir (Özenç, 2022: 22). Schmitt, anayasanın koruyucusu ve bekçisi olarak, Anayasa Mahkemesi'ne değil, devlet başkanına işaret etmektedir (Türkeli, 2020: 980). Ona göre; anayasanın koruyuculuğunu üstlenebilecek ve bu görevi yerine getirebilecek kişi, devlet başkanıdır (Kardeş, 2012: 226). Fakat Türkeli'ye (2020: 1003) göre; anayasanın koruyucusu olarak devlet başkanının önerilmesi, bir anlamda otoriter yönetimlere kapı aralayacak bir formül olarak görülmektedir.

Ülkemizdeki Anayasa Mahkemesi'nin durumu hakkında, 1961 ve 1982 Anayasaları çerçevesinde ikili bir ayırım yaparak incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2.2.2.1. 1961 Anayasası'nda Anayasa Mahkemesi

Ülkemizde, kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanması bağlamında yargısal denetime yani anayasa yargısına ilk olarak 1961 Anayasası'nda yer verilmiştir. 1961 Anayasası'nın¹ çalışma konumuzla ilgili "Görev ve yetkileri" kenar başlıklı 147'nci maddesinin 1'inci fıkrasına (özgün hâli)² göre; "*Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasaya uygunluğunu denetler.*" Buradaki hükümden, Anayasa Mahkemesi'ne kanun ve TBMM İçtüzüklerinin esas bakımından anayasaya uygunluğunu inceleme yetkisi tanındığı anlaşılmaktadır.

20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı "*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa Değişikliği*"nin³ 1'inci maddesi gereğince, 1961 Anayasası'nın 147'nci maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre; ilk fıkra değiştirilerek şu şekilde düzenlenmiştir: "*Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasa'ya, Anayasa değişikliklerinin de Anayasa'da gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetler.*"

Anılan değişiklikle birlikte, Anayasa Mahkemesi'ne kanunlar ve TBMM İçtüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetleme görev ve yetkisinin yanında ayrıca anayasa değişikliklerinin anayasada öngörülen şekil şartlarına uygunluğunun da denetleme görev ve yetkisi tanınmıştır. Yani Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkisi, esas bakımından incelemekle sınırlı kalmamış, ayrıca Anayasa Mahkemesi'ne şekil bakımından inceleme yetkisi de tanınmıştır.

¹ 09.07.1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmî Gazete Tarihi: 20.07.1961, Sayısı: 10859.

² 1961 Anayasası'nın ilk hâli için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2022)

³ Resmî Gazete Tarihi: 22.09.1971, Sayısı: 13964. Anayasa değişikliğinin tam metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf> veya <https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1961/1961-5/5-degisiklik.pdf> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2022)

2.2.2.2. 1982 Anayasası'nda Anayasa Mahkemesi

Anayasa Mahkemesi, 1982 Anayasası'nın⁴ Yüksek Mahkemeler bölümünde ilk sırada yer almakta ve anayasanın 146 ila 153'üncü maddelerinde düzenlenmiştir. Anayasanın "Görev ve yetkileri" kenar başlıklı 148'inci maddesinin 1'inci fıkrasına göre; *"Anayasa Mahkemesi, kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler ve bireysel başvuruları karara bağlar. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz."*

Yukarıdaki hükümden anlaşılacağı üzere; Anayasa Mahkemesi, kanunları, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini ve TBMM İçtüzüğü'nü anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetlemektedir. Anayasa Mahkemesi'ne tanınan esas bakımından denetim ve inceleme, ilgili mevzuat hükmünün varlığı, amacı ve kapsamının mevcut anayasaya ve anayasal ilkelere uygun olup olmadığının tespiti adına yürütülen bir yetki niteliğindedir.

Esas bakımından denetim, başka bir deyişle, düzenlemenin içeriğine girilerek yapılan denetim hem değerlendirmeye konu ilgili normun hem de bu konuya dair anayasada yer alan normun veya normların bir arada yorumlanması ve bu doğrultuda anlamlandırılması suretiyle yapılan denetimi ifade etmektedir (Uslu, 2018: 123). Kanunların ve Anayasa değişikliklerinin şekil bakımından denetlenmesi ise, Anayasanın 148'inci maddesinin 2'nci fıkrasında anlaşılacağı üzere; bunların hukuk dünyasına girişi aşamasında sadece usul yönünden gerçekleştirilen işlemlerin incelenmesine ilişkindir. Örneğin, bir kanunun ilgili kurallar çerçevesinde, yeterli sayıda milletvekilinin oyunun mevcut olup olmadığı, oylamanın gizli/kapalı yapılması gerekiyorsa bu şekilde yapılıp yapılmadığı gibi hususlar bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Anayasa Mahkemesi, yerine getirdiği görevler ve yürüttüğü faaliyetler bağlamında, yasama organı olan kanun koyucunun ürettiği kanunların ve TBMM İçtüzüğü'nün, yürütme organı olan Cumhurbaşkanı'nın ürettiği Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin anayasaya uygun olup olmadığına karar vermektedir. Fakat anılan bu yetki, Anayasa Mahkemesi'nce re'sen yürütülememektedir. Yani Anayasa Mahkemesi, bir kanunun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin veya TBMM İçtüzüğü'nün anayasaya uygun olup olmadığını incelemek ve bu kapsamda karara varmak için kendiliğinden hareket edememektedir.

Kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin, TBMM İçtüzüğü'nün tamamının veya belirli madde ve hükümlerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiası doğrultusunda Anayasa Mahkemesi nezdinde iptal davası açabilme hakkı, anayasanın "İptal davası" kenar başlıklı 150'nci maddesi gereğince, sadece Cumhurbaşkanı'na, TBMM'de en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubuna ve üye tamsayısının en az 5'te 1'i oranındaki üyelere (*Halen üye tamsayısının 600 olduğunu göz önünde bulundurursak, 200 milletvekiline*) aittir.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, Resmî Gazete Tarihi: 09.11.1982, Sayısı: 17863 (Mükerrer) Anayasanın tam metni için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (Son Erişim Tarihi: 28.11.2022)

Ayrıca belirtmek gerekir ki; Anayasa Mahkemesi'nin bahsi geçen yetkisi sınırsız değildir. Nitekim Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hâl ve savaş zamanında çıkaracağı Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Anayasa Mahkemesi'nin önüne getirilememektedir. Yani anılan dönemde Cumhurbaşkanı'nca üretilen bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi anayasaya uygunluk açısından inceleme konusu dahi olamamaktadır.

Anayasaya göre; Anayasa Mahkemesi'nin toplam 15 üyesi bulunmakta ve bu üyelerin 3 tanesi TBMM, kalan 12 tanesi ise çeşitli kurum ve kuruluşların göstereceği adaylar veya bazı vasıflara sahip kişiler arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Üye seçimi konusunda, Cumhurbaşkanı'nın TBMM'ye karşı yüzde 80 oranında baskın olması, hukuki açıdan kabul edilebilir bir durum değildir. Cumhurbaşkanı'nın seçtiği üyelerin 8 tanesi, bazı kurumlarca belirlenen adaylar arasından belirlenmekte iken, üyelerden 4 tanesi doğrudan Cumhurbaşkanı'nca seçilmektedir. Bazı adayların Cumhurbaşkanı'nın önüne gelen adaylar arasından belirleniyor olması dahi, Cumhurbaşkanı'nın buradaki yetkisinin oldukça geniş olduğu gerçeğini yok etmemektedir.

Bir kurumun üyelerinin belirlenmesinde, sadece bir kişiye böylesine yoğun şekilde ağırlık verilmesi, uygulamada o yapının aynı kaynaktan ve aynı düşünceden homojen şekilde oluşmasına sebebiyet verecektir. Oysa Anayasa Mahkemesi'nin üyelerinin belirlenmesinde, bir kişiye yoğunlaşılmasından ziyade, daha farklı yöntem ve teknikler kullanılmalıdır. Örneğin, bazı adaylar yüksek yargı organlarının genel kurullarınca kesin olarak seçilebilmeli veya avukatların kendi aralarında bir üye seçimi yapması sağlanabilmelidir. Ayrıca mevcut durum, her ne kadar anayasal olsa da (yani mevcut usul, anayasa metninde yazıyor olsa da Cumhurbaşkanı'nın yetkisinin bu denli genişliğinin hukukilik açısından çok isabetli olmadığı kanaatindeyiz.

Bir konu hakkındaki kuralı ve yöntemi kanuna veya anayasaya yazmak, onun hukuki olması için yani o kuralın hukuki olarak nitelendirilmesi için yeterli değildir. Bir konu hakkında "kanuni ve anayasal" demek başkadır, "hukuki" demek başkadır. Kanuni veya anayasal olan her şey, kendiliğinden hukuki olmaz. Nitekim burada, Dworkin'in görüşlerine değinmek isabetli olacaktır. Dworkin, hukuku sadece kurallardan ibaret görmemekte ve ona göre ilkeler kuralların temeli, meşruiyet kaynağı ve gerekçesi olup hukukun formülü "hukuk eşittir kural artı ilke" şeklindedir (Türkbağ, 2011: 73-74). O halde, bir şeyin sadece kurala bağlanması ve mevzuatta yer edinmesi, onu doğrudan hukuki yapmayacaktır.

Habermas'a (1996a: 208) göre; kurallar, belirli somut durumların gerçekleşmesi halinde uygulanmak amacıyla belirlenmiş normlar iken; ilkeler, uygulamayla ilgili önceden belirlenmiş daha az yönergenin bulunduğu genel yasal standartlardır. Son olarak, Rawls (2007: 176) da toplumsal yaşamda bir temel çerçeve niteliğinde olması dolayısıyla ve toplumsal iş birliğindeki temel kuralları oluşturduğundan hareketle, ilkelerin yüksek değerler olduğunu belirtmektedir.

Anayasa Mahkemesi'ne seçilen üyelerin Danıştay, Yargıtay, Sayıştay gibi yüksek mahkemelerden, avukatlar, akademisyenler, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile Anayasa Mahkemesi raportörleri ve üst kademe yöneticileri arasından çıkıyor olması, yelpazenin genişliği anlamında isabetlidir. Yine Anayasa Mahkemesi üyelerinin önceden belirlenen bir süre için seçiliyor olması ve bir üyenin bir daha üye seçilememesi de doğru bir tercihtir.

3. ANAYASA YARGISININ DEMOKRATİK AÇIDAN MEŞRU OLUP OLMADIĞI SORUNU

3.1. Genel Olarak

Meşruluk kavramı, genel olarak, sahip olunan ve kullanılan bir yetkinin hukuki kurallar ve toplum nezdinde veya o alana dair ilgili hususlar bağlamında kabul ve uygun görülmesi olarak tanımlanabilir. Bir durumun veya uygulamanın meşru olup olmadığına karar verilirken, o konuya ilişkin başta anayasa olmak üzere temel hukuki düzenlemeler, hukukun genel ilkeleri ve hukuk devleti gibi hususlar bir arada değerlendirilmelidir.

Habermas'a (1999) göre; bir hukuk normunun geçerliliği, devlet gücünün meşru yasamayı yani hukuk koymayı ve hukukun fiilen yürütülmesini güvencelemesi anlamına gelmektedir ve hukuk normlarına, buna zorladığı için değil, meşru olduğu için uyulmalıdır. Yine Habermas (1996: 298), katılımı, meşruiyet sorununun çözümünde görmektedir. Habermas'ın (1996a: 141) hukukun devlet içindeki yerine dair belirttiği iki aşamalı modelde ilk aşama, kraliyet yargıcı rolünü üstlenen ve böylece çatışma çözme işlevlerini tekeline alan bir başkan veya kralın konumu ile karakterize edilirken; ikinci aşama, organize bir devlet biçiminde toplu irade oluşumunu mümkün kılan bir idari kadronun yasal kurumsallaşmasını içermektedir. Bu bağlamda; ilk aşama kral aynı zamanda yargının sahibi iken; ikinci aşamada yargı farklı bir mekanizma olarak ayrılmaktadır.

Çoğunlukçu demokrasi ve ortaklık demokrasisi olmak üzere iki tür demokrasi anlayışının varlığını ifade eden Dworkin'e (2011: 28) göre; çoğunlukçu demokrasi düşüncesinde, halkın çoğunluğu halkın geri kalan kısmını yönetmekte iken; ortaklık demokrasisindeki yöneticiler, toplumun tamamını gözeten kararlar almak zorundadır. Burada Dworkin, halkın kendi kendini yönetmesini, şirket veya ortaklık yönetimine benzetmiş ve şirket yöneticilerinin tüm ortakların çıkarını sağlamak üzere hareket ettiği gibi, ortaklık demokrasisindeki yöneticilerin de toplumun tamamının çıkarlarını gözetmek ve sağlamak yönünde hareket etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Çoğunlukçu demokrasi, Dworkin'e (2011: 29) göre; siyasal kurumların yapılandırılmasında, toplum tarafından alınan kararların mümkün olduğunca çok insanın yerleşik kanaatlerini temsil edecek biçimde alınmasına olanak sağlayacak ölçüde olması amaçlanmaktadır. Dworkin, çoğunlukçu demokrasi düşüncesinin yalnızca oy kullananların sayılmasından ibaret olmadığını, aynı zamanda, kararların mümkün olduğunca fazla insanın yerleşik kanaatlerini temsil edebilecek şekilde alınmasına imkân verecek tarzda yapılandırılması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Turhan, 2012: 12).

Dworkin (2011: 29-30), ortaklık demokrasisin oluşturulabilmesi adına, vatandaşların siyasal kararlar üzerinde eşit söz hakkına sahip olması; ortak kararlarda herkesin kişisel şartlarının gözetilmesi ve ortak kararların yalnızca çoğunluğun çıkarı değil herkesin çıkarı göz önünde bulundurularak alınması, yani eşit özen ilkesi; bireylerin onurunu korumak maksadıyla, sadece bireylerin kendilerinin karar vermesi gereken konularda çoğunluk tarafından bir karar alınmaması şeklinde üç temel şartın varlığını belirtmektedir. Ortaklık demokrasisi anlayışı, kaynakların dağıtımında ve vergi sisteminde toplumun her üyesinin eşit şekilde gözetilmesi, bireylere bırakılması gereken karar alanlarının korunması, birey onurunun korunması yönünde bir tavır almakta ve buna göre yapılan bir anayasada demokrasi, adaletten ayrı düşünülemez (Dworkin, 2011: 30-31).

Adaleti toplumsal kurumların ilk erdemi olarak nitelendiren Rawls'a (1985:3-4) göre; kanunlar ve kurumlar, her ne kadar iyi düzenlenseler dahi, eğer adaletsizlerse, yeniden düzenlenmeli veya kaldırılmalıdır. Rawls ayrıca "kamusal akıl" kavramını gündeme

getirmiştir. Ona göre; demokratik halkın karakteristik özelliği olan (Rawls, 2007: 247) ve iyi şekilde düzenlenmiş, anayasal ve demokratik bir toplum anlayışına ait olan kamusal akıl (Rawls, 2006: 143-148), demokratik yurttaşların akli olduğu için, kamunun yararına ve adaletle ilgili olduğu için ve değişkenliği dolayısıyla herkesin önerisine açık olduğu için, kamusaldır (Rawls, 2007: 248-249). Bu bağlamda; birbirinden farklı düşüncelere sahip bireyler, toplumsal konularda birlikte çalışabilmektedir. Çünkü burada, bireylerin kamusal akıl etrafında toplanarak, karşılıklı şekilde bir anlayış ve uyumu söz konusu olup bu durum, demokratik toplum düzeninin devamı adına oldukça önemlidir. Son olarak, kamusal akıl kavramının, insanların bir arada yaşayarak karar almaları kapsamında, adalet ve demokrasiye dayalı bir ortak hareketi ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesinin anayasa yargısı tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği fikri, bu uygulamanın demokratik açılardan meşru olup olmadığı yönünde tartışmaları beraberinde getirmektedir. Anayasa yargısının meşruluğu sorunu, Gözler'e (2006: 132-133) göre; kanunların anayasaya aykırı olamayacağına dair genel kabul gören ilkenin kim tarafından ve nasıl müeyyidelendirileceği sorunudur. Yani yasama organının ürettiği bir kanunun tamamının veya bir kısmının mevcut anayasaya aykırı olduğuna kim, nasıl, ne şekilde, hangi yol ve yöntemleri kullanarak karar verecektir?

Bir kanun hükmünün mevcut anayasaya uygun olup olmadığına karar verilirken, yapılması gereken işlemlerin başında yorum işlemi gelmektedir. Çünkü ilgili hükmün anayasaya uygun olup olmadığına tespiti ancak o hükmün ve anayasa hükümlerinin yorumlanmasından sonra gerçekleştirilebilmektedir. Başka bir deyişle, anayasa yargısının meşru olup olmadığına dair tartışmaların sağlam temeller üzerine oturtularak sonuçlandırılmasında, yorumun önemi yadsınamaz. Dworkin'e (2011: 31) göre; anayasalarda yer alan soyut ilkelerin somutlaştırılması için yoruma ihtiyaç duyulur ve Anayasa mahkemelerinin yanlış kararlar vermesi, anayasadaki soyut ilkelerin yanlış yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Dworkin'e göre; anayasal yorumun doğru yapılabilmesi için, anayasa metni ve geçmiş uygulamalar ele alınmalı, mümkün olduğunca tutarlı, ilkeli ve inandırıcı bir yorum inşa edilmeye çalışılmalı ve anayasal bütünlük amaçlanmalıdır (Turhan, 2012: 17).

3.2. Anayasa Yargısının Meşru Olduğu Görüşü

Kanun koyucu konumundaki yasama organının ürettiği kanunların anayasaya uygun olup olmadığına denetlenmesi bağlamında, Kelsen'in, anayasa yargısına işaret ettiğini yukarıda belirtmiştik. Kelsen'in, kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanması bağlamındaki ilgili denetleme işini yerine getirmekle görevli bir mahkemenin var olması gerektiğine dair görüşü, anayasa yargısının meşruluğuna ve gerekliliğine atıf yaptığı anlaşılmaktadır. Barın'ın (2016: 6) ifadesiyle; *"Anayasa yargısı ile demokrasiyi bağdaştıran, hatta bir adım daha ileri giderek anayasa yargısının ideal demokrasinin içinde mündemiç olduğunu düşünen yazarlar, anayasanın üstünlüğünün sağlanabilmesi ile temel hak ve hürriyetlerin etkin şekilde korunabilmesinin ancak kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi ile mümkün olacağını iddia etmişlerdir."*

Anayasa yargısının meşruiyetine dair değerlendirme yapılırken, normlar hiyerarşisine değinildiğine atıfta bulunan Gözler'e (2006: 131-132) göre; anayasa yargısının meşruluğu, kanunların anayasaya aykırı olamayacağına dair temel ilkeye dayandırılmakta ve bu şekilde ispatlanmaya çalışılmaktadır. Yani anayasa yargısını meşru olarak görenler,

kanunların geçerliliğinin mevcut anayasaya uygun olması yönündeki temel ilkeyi baz almaktadır.

Anayasal olanın yani anayasaya uygun olan veya kaynağını anayasadan alanın haliyle meşru olduğu temel varsayım bağlamında kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen en önemli araç olarak anayasa yargısını gören ve bunun da doğal olarak meşru olacağını vurgulayan Gülenler'e (2017: 137-138) göre; anayasa yargısının bu denetleme görevi, kendisine hem iktidarın kurucusu hem de toplumsal rıza ve sözleşmeyi sağlar nitelikteki temel hukuki belge yani anayasa tarafından verilmektedir. Yani anayasa yargısı, zaten kaynağını ve hukuki dayanağını anayasadan almakta, bir anlamda sırtını anayasaya yaslamaktadır.

Anayasa yargısının meşruluğu bağlamında, Turhan'a (2007: 402) göre; anayasa yargısının yani anayasa mahkemelerinin meşruluğunun temelini insan haklarının korunması oluşturmaktadır. Yani anayasa yargısı, insan haklarının korunması adına vardır ve bu doğrultuda görevini icra etmektedir. Başka bir deyişle, anayasa yargısının varlık sebebi, anayasada çeşitli yollarla güvence altına alınan insan haklarının korunmasıdır. Ayrıca Gülenler'in (2017: 124) de ifade ettiği gibi; yargı organı, izlediği usuller bakımından siyasi organlara nazaran daha güvenilir bir niteliğe sahiptir.

Anayasa yargısının meşru olup olmadığı değerlendirilirken, seçilmişler ve atanmışlar ayırımına özel bir önem verilmektedir. Bu bağlamda; atanmışların seçilmişlere göre üstün sayılmayacağı ve atanmışların seçilmişlerin işlemlerine müdahalesinin meşru olmadığı yönünde bir düşünce vardır. Fakat bu görüş, başlı başına genel geçer bir kural olarak kabul edilemez.

Anayasa yargısında görevli hakimlerin yani Anayasa Mahkemesi üyelerinin atanmış olmaları, yalnızca bu sebep dolayısıyla onları ve anayasa yargısını doğrudan doğruya gayri meşru yapamaz. Çünkü Güveyi'nin (2012: 159-160) de ifade ettiği üzere; Anayasa Mahkemesi, zaten geçerli bir anayasaya uygun şekilde varlık kazanmış olup burada görevli üyeler, her ne kadar atanmış da olsa, göreve geldiklerinde sonuç itibarıyla, genel iradeye dayanan şekilde meşruluk sahibidir. Ayrıca Sağlam'ın (2005: 124) da ifade ettiği üzere; yasama organınca çıkarılmış bir kanunun Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmesi, bu mahkemenin kendi iradesini kanun koyucunun iradesinin üzerinde ve ondan üstün gördüğü anlamında yorumlanmamalıdır.

Göreve gelişleri yönünden seçmenlerin çoğunluğuna dayanan yasamanın, sahip olduğu güç ve imkânlar doğrultusunda, demokrasiye aykırı şekilde tiranlık oluşturmasının potansiyeline dikkat çeken Dede'ye (2014: 133) göre; anayasal/yargısal denetim organları, böyle bir hukuk dışılığın önüne geçilmesi veya bu olumsuzluğun gerçekleşme ihtimalini azaltma çabasına hizmet etmekte ve çoğunluğun tiranlığını engelleyici bir işlevi yerine getirmektedir. Yani anayasa yargısı, seçilmiş pozisyondaki çoğunluğun, siyasi iktidar gücünü ele geçirdikten sonra, dilediği alanda dilediği şekilde, hukuk ve anayasa tanımandan, keyfi şekilde hareket edebilmesini engelleyebilecek kapasiteye ve potansiyele sahiptir. Bu bağlamda; anayasa yargısı, aslında insan haklarının korunmasının sağlam ve güçlü bir güvencesidir.

Özenç'e (2022: 33) göre; özerk bir hukuk yaratıcısı konumundaki meclisin aynı zamanda kanunların anayasaya uygunluğunun da güvencesi konumunda olmasını beklemek, siyasi açıdan bir naiflik olarak görülmelidir. Gerçekten de bir kanunun kendi üreticisince denetlenmesi ve anayasaya uygunluğunun isabetli şekilde değerlendirilmesi tek başına

yeterli değildir. Bu bağlamda; devletin üç temel organı içinde yer alan yargı organı, sahip olduğu bağımsızlık ve tarafsızlık yönü ile devlet sisteminde siyasetin etkisinden uzak şekilde hareket edebilecek yani siyasi endişeler veya hesaplarla değil sadece hukuk çerçevesinde karar verebilecek kurum niteliğindedir.

Erdoğan'a (2011: 31) göre; halkın meşru temsilciliği bağlamında kendini yegâne gören ve bu yönde hareket edeni bir siyasi iktidarın hak/hukuk tanımama eğilimi, daha fazla olabilecektir ve böyle bir iktidarın hukuktan sapmasının, onun sahip olduğu çoğunluk tarafından meşru görülebilecek olması kuvvetlidir. İşte tam da bu noktada, Karaman'ın (2013: 30) da belirttiği üzere; eğer ki yasama organı, insan haklarını anayasal güvencelere aykırı şekilde sınırlandırıyor, etkin bir güvence olarak anayasa yargısının yani Anayasa Mahkemesi'nin devreye girmesi gerekmektedir.

Güveyi'ye (2012: 159) göre; anayasa yargısı, halkın sahip olduğu anayasal bir güvence niteliğindedir ve seçilmişlerin yalnızca seçimden seçime değil sürekli şekilde denetlenmesini sağlamakta ve bu açıdan hem demokrasiye hem de insan haklarına destek olmaktadır. Yine bu doğrultuda görüş beyanında bulunan Kaya'ya (2015: 397) göre; *"anayasa yargısı, çeşitli düşünsel veya türevi ideolojik değişkenlere bağlı çoğunluklar karşısında yaşamadan doğabilecek aksaklıkları veya deyim yerindeyse yan etkileri, bir anlamda, engellemiş olmaktadır."*

3.3. Anayasa Yargısının Meşru Olmadığı Görüşü

Anayasa yargısının meşru olmadığını savunanlar, seçilenler/seçilmişler ve atananlar/atanmışlar ayırımına önem vermektedir. Anayasa yargısının demokratik yönden meşru olmadığını belirtenler, genel olarak, anayasa yargısı aracılığıyla demokrasinin bir sonucu olarak göreve gelen siyasal iktidarın denetleniyor ve sınırlanıyor olmasına dikkat çekmektedir. Güveyi'nin (2012: 159) de ifade ettiği üzere; demokrasi bağlamında meşru konumda bulunan yasama organınca çıkarılan kanunların, atanmışlar niteliğindeki hakimlerce denetleniyor olmasının, *halkın iradesine müdahale* şeklinde algılanması mümkündür. Anayasa yargısının güçlü olması, yani yargı denetiminin beraberinde getirdiği güç, yasama üzerinde bir baskınlık sağlama aracı olarak görülebilmektedir. Bu durum ise yargının siyasete müdahalesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Anayasa yargısının demokratik perspektifte meşruiyetine katılmayanlar, anayasa mahkemelerince yapılan yorumlarının yasama organınca gerçekleştirilen yorumlardan daha isabetli ve doğru olacağına ispat edilemeyeceğini ileri sürmektedir (Turhan, 2007: 381). Gözler'e (2006: 147) göre; eğer ki anayasanın bir maddesiyle ilgili olarak hem yasama organınca hem de anayasa mahkemesince yorumlar yapılıyor ve bunlardan hangisinin doğru olduğu ispatlanamıyor ise, yani ortada yorumların çatışması mevcutsa, demokrasilerde buradaki son söz anlamındaki yetki yasamaya ait olmalıdır. Çünkü Gözler (2016), burada özellikle yasama üyelerinin halk tarafından seçildiğine ama anayasa mahkemesi üyeleri için böyle bir durumun geçerli olmadığına vurgu yapmaktadır. O halde, bu görüşe göre; eğer ki konu demokrasi açısından değerlendirilecekse, yorumların öznelerinin göreve gelme şekline bakılmalıdır. Haliyle seçilmişlerin yorumunun atanmışların yorumundan üstün geleceği ifade edilmektedir.

Gözler, anayasa yargısının meşru olmadığını çok yönlü ve çeşitli argümanlarla ileri sürmekte ve savunmaktadır. Bu bağlamda; Gözler, (2006: 146 ve 163) *"Anayasa Mahkemesi,*

anayasayı yasama organına göre daha mı doğru yorumlar?” ve “Anayasa Mahkemesi üyeleri yanılmaz mı?” sorularından hareket ederek konuya dair detaylı açıklamalara yer vermekte ve günümüzde apaçık şekilde yanlış olduğu kabul gören Anayasa Mahkemesi kararlarının bulunduğunu, Anayasa Mahkemesi’nin oybirliği dışında ayrıca oy çokluğu şeklinde de verilen kararları olduğunu, Anayasa Mahkemesi’nce oluşturulan içtihatların daha sonra yine kendilerince değiştirilebildiğini, kuvvetler ayrılığının anayasa yargısına karşı olduğunu, Anayasa Mahkemesi’nin yerine getirdiği görev ve işlev dolayısıyla yasama organının yanından bir anlamda ona eş kanun koyucu ve tali kurucu iktidar şekline dönüştüğünü, anayasa yargısının anayasanın anlamını belirsizleştirdiğini yani hukuk güvenliğini sarstığını, anayasa yargısının neticesindeki “yaşayan anayasa” olgusunun anayasacılıkla çeliştiğini belirterek anayasa yargısının meşru olmadığını savunmaktadır.

Atananlara çok önemli nitelikte görev ve yetkiler tanınması dolayısıyla anayasa yargısının, temsili demokrasiye aykırı olduğu ifade edilmektedir (Fendoğlu, 2017: 83). Hatta Gözler (2006: 142), Anayasa Mahkemesi’nin üyelerinin tamamının tıpkı yasama organının oluşumu gibi doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi durumunda bile, anayasa yargısının demokratik meşruluğu sorununun çözümlenemeyeceğini iddia etmektedir.

Kanun koyucu, kamusal meseleler üzerinde müzakere eder ve oylar (oy kullanır) (Waldron, 2006: 1361). Waldron’a (1993: 403-404) göre; anayasalarda tanınmış hak ve özgürlükleri zedeleyen türde kanunlar yapılamaz ve buradaki hak ve özgürlüklerin zedelendiğini ve ilkelerin çiğnendiğini tespit edecek olan mahkemelerdir. Yargı denetimi, yasama organının hukukun üstünlüğüne tabi kılınmasıdır (Waldron, 2006: 1354). Yargısal denetimin (anayasa yargısı), demokratik değerler söz konusu olduğu sürece, siyasi olarak meşru olmadığını belirten Waldron’a (2006: 1353) göre; seçimle gelmeyen ve siyasi olarak sorumlu tutulamayan az sayıda hâkime böyle bir konuda karar vermede ayrıcalık tanınarak yetki verilmesi, sıradan vatandaşları haklarından mahrum etmekte ve hakimlerin haklar konusunda son sözü söylemesi, siyasi eşitlik ve temsil ilkelerinin bir kenara atılması anlamındadır.

Egemenliğin halkın yani meclisin olduğunu vurgulayan Fendoğlu (2017: 80), bu çerçevede, Anayasa Mahkemesi’nin yasamanın otoritesini zedeleyebileceğini ve meclisin üzerinde herhangi bir vesayet olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, meclisin çoğunluğunun kararı sonucunda kanunlaşan bir işlemin, yasama dışında, Anayasa Mahkemesi’nin hakimlerince denetlenmesinin ve bu denetleme faaliyetinin hakimlerin yorumları doğrultusunda gerçekleşerek ilgili işlemin ve iptal edilmesinin, iddialara veya başvuru yöntemlere bakılmaksızın, çoğunluğu merkeze alan bir demokrasiyle bütünüyle uzlaşamayacağı da belirtilmektedir (Dede, 2014: 144).

Son olarak, yine Gözler’e (2006: 141) göre; bir kanunun anayasaya aykırı olup olmadığına karar vermek yani anayasa metnini yorumlamak, hukukî, teknik veya bilimsel bir faaliyetten öte, siyasî bir faaliyet niteliğindedir ve siyasî kararlar demokrasilerde hakimlerce değil, halk veya halkın temsilcilerince alınmakta olduğu için haliyle hakimlerin siyasî kararlar almasını ifade eden anayasa yargısı meşru değildir.

3.4. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Dworkin’in çoğunlukçu demokrasi ve ortaklık demokrasisi anlayışına yukarıda değinmiştik. Dworkin, Anayasa Mahkemesinin varlığına dair değerlendirmelerini, çoğunlukçu demokrasi ve ortaklık demokrasisi şeklinde ikili bir ayrıma göre yapmaktadır. Dworkin (2011:

31), çoğunlukçu demokraside Anayasa Mahkemesini doğası gereğince antidemokratik bir kurum olarak görerek onun varlığını demokrasiden bir taviz olarak nitelendirmekte, Anayasa Mahkemesinin yetkilerinin mümkün olduğunca sınırlandırılması gerektiğini ve Anayasa Mahkemesinin üyelerinin belirlenmesinde (iktidarın halkın çoğunluğuna ait olması gerektiğinden) halkın iradesinin azami ölçüde belirleyici kılınması gerektiğini belirtmektedir. Dworkin'e (2011: 31-32) göre; çoğunlukçu demokrasi anlayışına yapılan bir anayasa, Anayasa Mahkemesini istemeye istemeye kabullenmek durumunda iken; ortaklık demokrasisinde, bireysel hakların güvence altına alınabilmesi adına bağımsız bir kuruma ihtiyaç olduğu için, Anayasa Mahkemesi demokrasiden bir taviz değil, aksine demokratik sistemin unsuru niteliğindedir ve Anayasa Mahkemesinin varlığından haz ve heyecan duyulmaktadır.

Anayasa yargısının meşru olduğu görüşüne katılmaktayız. Fakat bu durum, anayasa yargısının başlı başına ve doğrudan şekilde meşru olduğunu savunduğumuzu göstermemektedir. Nitekim burada önemli olan temel husus, Anayasa Mahkemesi'nin oluşumu ve işleyişinin nasıl olduğudur. Bu bağlamda, anayasa mahkemelerinin üyelerinin hukuki ve bilimsel açıdan sahip olduğu özellikler (yeterli seviyesinden de üstün seviyede olmaları) ve bulunduğu görevler, hukuk, adalet ve insan haklarına olan inançları, doğru, dürüst, güvenilir, iradeli, tutarlı gibi vasıflar taşıması, göreve gelme şekilleri gibi birçok detay özünde önem barındırmaktadır.

Anayasa Mahkemesi aktif şekilde varlığını sürdürmekle birlikte, kanunlar üzerindeki denetimini, insan haklarının korunması, anayasal ilkelerin egemenliği, hukukun üstünlüğü, hukuk devleti ilkesinin sağlamca yerleşmesi ve adaletin temini rotasından ayrılmadan ve kişisel hiçbir çıkar, menfaat veya kaygı taşımadan gerçekleştirmelidir. Bir Anayasa Mahkemesi üyesi, sahip olduğu yetkinin ve orada bulunma amacının farkında olması gerektiği gibi temel hukuki ilke ve kurallardan da bir an olsun uzaklaşmamalıdır.

Anayasa Mahkemesi hakimleri, gerçekleştirdikleri bu kıymetli görevleri kapsamındaki yorumlarında, siyasi baskıdan uzak şekilde ve insan hakları temelli ve eksenli, bireyin hak ve özgürlükleri odaklı hareket etmelidir. Bu hakimlerin önceliği kendilerinin değil, bireyin ve devamında toplumun menfaati ve kazanımı olmalıdır. Hakimler, verecekleri karar sonrasında, kendilerine yönelik herhangi bir olumsuzluğun gerçekleşeceği endişesinden uzak şekilde, orada bulunmalarının amacını unutmadan ve sadece hukukun üstünlüğüne hizmet ederek karar vermeye odaklanmalıdır. Anayasayı ve uyumsuzluğa konu kanunu okuyup yorumlayarak bir karara varan hakimler, bu okuma, yorumlama, uyarılma ve değerlendirme aşamalarını yürütürken, itici güç ve motivasyon olarak yine hukuka ve hukukun üstünlüğüne yaslanmalıdır.

Anayasa yargısının uygulamaya yansımaları ve faaliyetlerini gerçekleştirmesi bağlamında, Anayasa Mahkemesi üyelerinin bu göreve gelişleri yani onların belirlenme şekilleri ve onlarda aranan temel şartların neler olduğu hususları mutlaka değerlendirilmelidir. Kelsen, Anayasa Mahkemesi üyelerinin en azından belli bir kısmının meclis tarafından ve meclisteki siyasi partilerin nispi temsil ilkesi doğrultusunda katılımıyla seçilmesinin yerinde olacağını ifade etmektedir (Özenç, 2022: 39). Bu durumun, demokratik açıdan çoğulcu bir yaklaşım barındırdığı ve seçilmişlerin bahse konu süreçte etkin oldukları söylenebilir. Haliyle milli iradenin de yansıyabileceği böylesi bir yöntem, anayasa yargısının demokratik açıdan meşruiyetine katkı sağlayabileceği gibi aynı zamanda anayasa yargısı hakkındaki demokratik açıdan meşru olmama eleştirilerini de dindirebilecektir.

Anayasa Mahkemesi üyeliği kapsamında adaylık ve üyelerin belirlenmesi süreçlerinde, Kelsen, yasama ve yürütme organının yanında ayrıca hukuk fakültelerinin ve hatta kendisinin de bizzat sürece dâhil olabileceği karma şekilde uygulanacak bir yöntemin tercih edilmesi gerektiğini de ifade etmektedir (Özenç, 2022: 38). Anayasa Mahkemesi üyelerinin belirlenmesinde, işaret edilen böylesi bir yelpazenin anayasa yargısının etkinliği ve verimliliği açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Başta hukuk olmak üzere, çeşitli bilimlerde akademik kariyere sahip bilim insanları, adli ve idari yargıda uzun yıllar görev yaparak tecrübe kazanmış kıdemli hakimler ve yüksek mahkemelerin üyeleri, avukatlık mesleğinde belli bir kıdeme ve ilerlemeye sahip avukatlar, anayasa yargısının oluşumu bağlamında etkinlik açısından katkı sağlayacaktır. Bu anlamda, heterojen bir yapının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Hem anayasa yargısının teşkil eden hakimlerin hem de yasama organı üyeleri ile siyasi iktidarın temel ve öncelikli hedefi hukukun tam manasıyla egemenliğinin ve üstünlüğünün yerleşebilmesi olmalıdır. Meşruiyet tartışmasının her iki tarafının bakışı ve yaklaşımı bu yönde olursa, bu durum demokrasinin işleyişine de katkı sağlayacaktır.

Anayasa yargısının etkinlikleri kapsamında, göz önünde bulundurulması gereken temel noktalardan birisi de Anayasa Mahkemesi'ne tanınan yetkilerin sınır ve kapsamına ilişkindir. Yetkilerin kapsamının genişliği, yasamanın ve ülkenin demokratik yansımaları zedeleyecek noktaya gelmemelidir. İşte buradaki dengenin sağlam ve etkili şekilde sağlanması gerekmektedir. Bu yüzden hem yasama hem de anayasa yargısı, yani hem milletvekilleri hem de hakimler, gerçekleştirdikleri yasama ve yargı faaliyetleri kapsamında, siyasi veya kişisel açıdan çıkarlarını değil hukukun üstünlüğü ve egemenliğinin ön planda tutulmalıdır.

4. SONUÇ

İnsan haklarının hukuki güvencelerle teminat altına alındığı ve normlar hiyerarşisinde en üst konumda olan anayasanın üstünlüğünün ve bağlayıcılığının sağlanması gerektiği konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Fakat burada öne çıkan tartışma, anayasanın bağlayıcılığının, üstünlüğünün ve tüm hukuk düzenine egemenliğinin sağlanmasındaki yol ve yöntemler bağlamında gerçekleşmektedir. Kanunların anayasaya uygunluğu nasıl sağlanmalıdır veya kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi nasıl gerçekleştirilmelidir? Anayasanın koruyuculuğu görevini kim üstlenmelidir veya bu koruyuculuk işlevi kim tarafından yerine getirilecektir?

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi çerçevesindeki denetim yolları olarak, siyasal denetim ve yargısal denetim bulunmaktadır. Siyasal denetim önemli ve gerekli olmakla birlikte, anayasallık denetiminin yargısal denetim yoluyla yani anayasa yargısınca yapılması gerektiği yönünde düşünmekteyiz. Yani bir anlamda, siyasetin çıktısının yalnızca siyaset tarafından denetlenmesi yetersiz kalacaktır. Yasama organı tarafından çıkarılan bir kanunun siyaset dışında, tarafsız ve bağımsız, etkin ve güçlü bir mekanizma tarafından denetlenmesinin daha uygun ve isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Anayasa yargısının demokratik çerçevede meşru olmadığını savunanların temel dayanak noktası olarak, yasamanın seçilmiş kişilerden, yargının ise atanmış kişilerden oluştuğu ve atanmışların seçilmişler tarafından yürürlüğe konulan kanunları iptal edebilmesinin demokrasi ile bağdaşmadığı öne sürülmektedir. Bizce bu görüş ve düşünce, yalnız başına isabetli ve yeterli bir gerekçe oluşturamamaktadır. Yargı kurumunun, yasama

organınca çıkarılan bir kanunu anayasaya uygun olmadığı gerekçesiyle iptal edilebilmesi, yasamanın ve halkın iradesinin yargı organınca yok sayılıyor ve görmezden geliniyor anlamına gelmemektedir. Aksine, anayasa yargısı halkın ve toplumun yani kamunun da menfaatlerinin koruyucusu niteliğine sahiptir. Nitekim, nasıl insan haklarının güvencesi anayasa ise, insan haklarının etkin şekilde yerleşmesi ve uygulamada toplum hayatına yansıtılabilmesinin güvencesi de Anayasa Mahkemesi'dir.

Anayasanın üstünlüğünün sağlanabilmesi adına, anayasa yargısının meşru ve gerekli olduğunun altını çizmek isteriz. Yasama organı, her ne kadar bağımsız bir nitelik taşısa da ve halk iradesini yansıtıyor olsa da yasamanın başına buyruk işlemler yapabilmesinin önünde hukuki engeller ve yaptırımlar mevcut olmalıdır. Yani ülkedeki çoğunluğu elinde bulunduran siyasal iktidar, sahip olduğu yetkilerini sınırsızca ve istediği minvalde kullanmamalıdır. Çoğunluğun oluşturduğu siyasal iktidar, azınlık üzerinde baskı ve tahakküm yaratmamalıdır. Başka bir deyişle, yasama organı, halkın ve çoğunluğun iradesini yansıtıyor olmasına rağmen, bu durum çoğunluğun azınlık üzerinde tahakkümü ve baskın gelmesi seviyesine ulaşmamalı ve hatta yaklaşmamalıdır. Siyasal iktidarın halkın çoğunluğunun oyuyla yönetimi devralması ve yasama organının çoğunluğunu teşkil etmesi, onun yetkilerini aşmasına ve kontrolsüzce hareket etmesine, dilediği kanuni düzenlemeyi kolayca üretmesine sebebiyet vermemelidir. O halde, yasamayı bu konularda frenleyebilecek hukuki düzenlemelere ve güvencelere ihtiyaç duyulmaktadır. Belirtilen tehlikenin önüne geçilebilmesi adına, bu çerçevedeki görevi ve işlevi yerine getirecek olan mekanizma ise anayasa yargısıdır. Yani anayasaya aykırı hareket eden yasama organına bir anlamda "dur" diyebilecek, onun partizanca uygulamaların mimarı olmasını engelleyebilecek güç ve yetkinliğe sahip olan kurum, Anayasa Mahkemesi olacaktır.

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi bağlamında, anayasa yargısının yani Anayasa Mahkemesi'nin oluşum yöntemi ve üyelerinin niteliğine dikkat çekmek önemli ve kıymetli bir husustur. Üyelerin belirlenmesinde, yüzde 80 gibi yüksek bir oranla Cumhurbaşkanı'nın ağır ve baskın gelmesi yerine, karma yöntemler tercih edilmelidir. Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçiminde, Cumhurbaşkanı'nın baskın ağırlığı açık şekilde öne çıkmaktadır. Bu durumun hukukun ruhu adına uygun olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü hiçbir kurumun oluşumu, belli bir makamın üstün ağırlığı ile belirlenmemelidir. Bu yüzden, Anayasa Mahkemesi'ne üye seçiminde Cumhurbaşkanı'nın ağırlığı ve baskınlığı azaltılmalıdır.

Anayasa Mahkemesi'ne üye seçimi mekanizmasında farklı şekil ve yöntemlere de yer verilmelidir. Yani Cumhurbaşkanı'nın belirleyeceği akademisyen, hâkim ve savcı ile avukatlar dışından da ayrıca bu meslek gruplarının kendi içlerinde bir seçim sistemi oluşturulmalıdır. Örneğin, akademik, bilimsel ve mesleki belirli temel şart ve yeterlilikleri taşıyan akademisyenler, hâkim ve savcılar ile avukatlar, kendi içlerinde gerçekleştirilecek bir seçim sistemiyle üye olarak belirlenmelidir. Yani Anayasa Mahkemesi'nin oluşumunda akademisyenlerin seçeceği akademisyenler, hâkim ve savcıların seçeceği hâkim ve savcılar, avukatların seçeceği avukatlar öne çıkarılarak geniş bir kesimin iradesi oluşturulmalı ve yansıtılmalıdır.

Anayasa Mahkemesi üyelerinin belirlenmesi ekseninde; liyakat ilkesi gereğince, seçilme yeterliliğinin açık, net ve üstün özellikler içermesi amaca hizmet adına faydalı olacaktır. Çünkü kendilerinden anayasanın üstünlüğü ve kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanması gibi çok önemli ve üstün bir görevi yürütmesi beklenen kimselerin, gerekli bilimsel ve hukuki yeterliliklere ve yüksek ahlaki, etik ve insani özelliklere sahip olması

gerekmektedir. Ayrıca Anayasa Mahkeme'sinin üyelerinin tamamının halk tarafından seçilmesi gerektiği düşüncesinin uygulanabilir olmadığı ve bu yöntemle bu kurumun tamamen siyasallaşacağı kanaatindeyiz. Yargısal işlevler yürüten bir kurumun siyasallaşması, onun yargısal özelliğini olumsuz şekilde etkileyecektir.

Kaynakça

- Ackerman, B. (2000). The New Separation of Powers. *Harvard Law Review*. 113(3), 633-729. <https://abdet.com.br/site/wp-content/uploads/2014/11/The-New-Separation-of-Powers.pdf> (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023)
- Barın, T. (2016). *Anayasa Yargısının Demokratik Meşruiyeti*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Dede, K. (2014). Anayasal Yargının Demokratik Meşruiyeti: Eleştiri ve Yanıtlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 125-148. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/701471> veya <http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/C4S1makale6.pdf> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2022)
- Dworkin, R. M. (2011). Siyasal Anayasanın Ahlaki Temelleri. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 28, 27-39. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/939350> (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023) veya https://www.anayasa.gov.tr/media/4525/ronald_mdworkin.pdf (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023)
- Erdoğan, M. (2011). Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 27-45. Makalenin tam metni için bkz. <http://erdoganmustafa.org/wp-content/uploads/2016/10/Demokrasi-Anayasa-Yarg%C4%B1s%C4%B1-ve-T%C3%BCrkiye-%C3%96rne%C4%9Fi.pdf> (Son Erişim Tarihi: 27.11.2022)
- Fendoğlu, H. T. (2017). *Anayasa Yargısı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gökçe, A. F. & Dölek, E. (2018). Anayasa Yargısı ve Demokrasi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 118-143. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593011> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2022)
- Gören, Z. (2019). Anayasa Yargısının Meşruluğu, Sınırları ve Toplumsal Uzlaşmanın Korunması Fonksiyonu. *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 13-22. Makalenin tam metni için bkz. <https://0964014d0ab50e27778abed2b29baac4a1454264.vetisonline.com/article/19242> (Son Erişim Tarihi: 27.11.2022)
- Gözler, K. (2006). Anayasa Yargısının Meşruluğu Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61(3), 131-166. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38096> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2022)
- Gülener, S. (2017). *Türkiye'de Anayasa Yargısının Demokratik Meşruluğu*. 2. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Güveyi, Ü. (2012). Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(3), 137-162. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789363> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2022)

- Habermas J. (1996a). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, translated by William Rehg, Second printing, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Habermas, J. (1996b). *Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı*. Çokkültürcülük, Ed. Charles Taylor, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Yapı Kredi, 113-145.
- Habermas, J. (1999). *Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları*. Çev. Tanıl Bora. Birikim, 118. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-118-subat-1999/2312/mesruiyet-dayanagi-olarak-insan-haklari/2852> (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023)
- İba, Ş. & Kılıç, A. (2018). *Anayasa Yargısı Dersleri*. 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1997). *Anayasa Yargısı, Avrupa Modeli ve Türkiye*. Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Karaman, E. (2013). *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kardeş, M. E. (2012). Carl Schmitt'in Politik Felsefesi Üzerine Bir İnceleme. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/48831.pdf> (Son Erişim Tarihi: 20.05.2023)
- Kaya, S. B. (2015). Hukuk Devleti, Demokrasi ve Anayasacılık Ekseninde Anayasa Yargısı ve Yargısal Aktivizm. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(3), 355-402. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789071> (Son Erişim Tarihi: 26.11.2022)
- Keçelgil, H. T. (2020). *Demokratik Düzendeki Anayasa Yargısı: Varlık Nedeni, Meşruiyeti ve Yargısal Aktivizm*. Yayına Hazırlayan: Abuzer Kendigelen, Prof. Dr. Türkan Rado'nun Anısına Armağan içinde, (227-279), (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Armağanlar Dizisi: 3), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kelsen, H. (2015). Anayasanın Yargısal Teminatı (Anayasa Yargısı). Çeviren: Yasin Sönmez, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(3), 857-914. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/622460> (Son Erişim Tarihi: 09.12.2022)
- Küçük, F. (2019). *Anayasa Yargısının Siyasi Kökenleri ve Demokratik Meşruluğu Sorunu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Özenç, B. (2022). *Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak: Kelsen Schmitt'e Karşı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawls, J. (1985). *A Theory of Justice*. Oxford University Press.
- Rawls, J. (2006). *Halkların Yasası ve "Kamusal Aklın Yeniden Ele Alınması"*, Çev. G. Evrin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm*, Çev. M. F. Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sağlam, M. (2005). Anayasa Değişikliklerinin Denetimi Bağlamında Anayasa Mahkemesi'nin Meşruiyeti (Türk ve Fransız Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 109-126. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/262623> (Son Erişim Tarihi: 25.11.2022)
- Tunç, H. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı (Denetim Kapsamı ve Organları)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Turhan, M. (2007). Anayasanın Hak Temelli Yorumu ve Anayasa Yargısı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62(3), 379-404. Makalenin tam metni için bkz.

- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36042> (Son Erişim Tarihi: 27.11.2022)
- Turhan, M. (2012). Anayasanın Yorumlanmasında Felsefi Yaklaşım: Ronald Dworkin'e Göre Anayasanın Ahlaksal Okunuşu. *Çankaya University Journal of Law*, 9/1, 1-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/45457> (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023)
- Türkbağ, A. U. (2011). Hart-Dworkin Tartışmasının Ana Hatları. *Anayasa Yargısı*, 28, 71-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/939351> (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023) veya https://www.anayasa.gov.tr/media/4523/ahmet_ulvi_turkbag.pdf (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023)
- Türkeli, G. (2020). Schmitt ve Kelsen'in Görüşleri Ekseninde Anayasanın Koruyuculuğu Tartışması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 980-1005. Makalenin tam metni için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1347231> (Son Erişim Tarihi: 08.12.2022)
- Uslu, F. (2013). Anayasa Yargısının İşlevleri. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Doğan Soyaslan Armağanı)*, 8(2), 531-567. Makalenin tam metni için bkz. <https://0964014d0ab50e27778abed2b29baac4a1454264.vetisonline.com/article/5767> (Son Erişim Tarihi: 27.11.2022)
- Uslu, F. (2018). *Bütün Konularıyla Anayasa Yargısı Dersleri*. Yenilenmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Vinx, L. (2016). Kelsen ve Hukuk ve Devletin Özdeşliği. Çeviren: Mehmet Turhan, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 99-122. Makalenin tam metni: http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/54268/Kelsen_and_Identity_of_law_and_State.pdf (Son Erişim Tarihi: 08.12.2022)
- Waldron, J. (1993). *Liberal Rights Collected Papers 1981-1991*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waldron, J. (2006). The Core of the Case against Judicial Review. *The Yale Law Journal*, 115, 1346-1406. https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/9638/54_115YaleLJ1346_April2006.pdf (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023)
- Yükselbaba, Ü. (2008). Habermas'ın Prosedüralist Hukuk Paradigması, Haklar Sistemi ve Hukuk Devleti. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 221-252. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/95681> (Son Erişim Tarihi: 10.06.2023)

EKONOMİK BÜYÜME, İHRACAT VE ULUSLARARASI DOĞRUDAN YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÜZERİNDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Atilla AYDIN* Duygu ÇELİK**

ÖZ: Bu araştırmada Türkiye'nin 1980 ile 2021 yılları arasındaki verileri kullanılarak ekonomik büyüme oranı, ihracat ve uluslararası doğrudan yatırımlar değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak Vektör Otoregresif Model (VAR) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre gerek uluslararası doğrudan yatırımlar, gerekse de ihracat, büyümenin Granger nedeni değildir. Fakat büyüme ve ihracat birlikte ele alındığında uluslararası doğrudan yatırımların Granger nedeni olduğu görülmektedir. Ayrıca büyüme ihracatın Granger nedenidir. Bir başka ifade ile büyüme ve ihracattan uluslararası doğrudan yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç aynı zamanda Türkiye ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığı argümanını desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Doğrudan Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, İhracat, Türkiye, VAR Model

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: C22, E22, O11

DOI: 10.54969/abuijss.1267296

Geliş tarihi: 18.03.2023 / **Kabul Tarihi:** 02.10.2023 / **Yayın Tarihi:** 06.11.2023

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH, EXPORTS AND FOREIGN DIRECT CAPITAL INVESTMENTS: AN EMPIRICAL RESEARCH SPECIAL IN TURKEY

ABSTRACT: In this research, using Turkey's data between 1980 and 2021, the relationship between economic growth rate, exports and foreign direct investment variables was examined. Vector Autoregressive Model (VAR) method was utilized as a process in the investigation. In accordance with the results of the study, both foreign direct investment and exports are not the Granger causes for growth. However, when growth and exports are considered together, it is seen that foreign direct investment is the Granger cause. In addition, growth is the Granger cause of exports. In other words, it can be said that there is a one-way causality relationship from growth and exports to foreign direct investment. In addition, a unidirectional causality relationship from growth to exports has been determined. This result can also be evaluated as evidence that the export-led growth hypothesis is not prevailing for the Turkish economy.

Key Words: Foreign Direct Investment, Economic Growth, Export, Turkey, VAR Model

Type of article: Research

Jel Classification: C22, E22, O11

DOI: 10.54969/abuijss.1267296

Received: 18.03.2023 / **Accepted:** 02.10.2023 / **Published:** 06.11.2023

* Öğr.Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, ataydin@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9265-5930

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, dcelik@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3298-2152

Kaynak gösterimi için:

AYDIN, A. ve ÇELİK, D. (2023). Ekonomik Büyüme, İhracat ve Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerinde Ampirik Bir Araştırma, 3 (1), 43-70. DOI: 10.54969/abuijss.1267296

1. GİRİŞ

1980'li yıllar dünyanın küreselleşme olgusu ile tanıştığı yıllar olarak ifade edilebilmektedir. Dünya 1980'lerden itibaren bir küreselleşme eğilimi içerisinde girmiş ve bu süreçte uluslararası sermaye akışı ve dış ticaretin önündeki pek çok engel birer birer ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bu durum özellikle Türkiye gibi pek çok gelişmekte olan ülkenin lehine olabilecek sonuçlar doğurmuş ve dış dünyadan Türkiye'ye doğru yabancı sermaye akışı başlamış, uluslararası doğrudan yatırımlarda artış gözlemlenmiştir. Ayrıca küreselleşme ile ülkelerin ticari ilişkileri de gelişmiş, ihracat oranları ve ihracat ürün çeşitliliği de artmıştır. Bu durum dünyada pek çok ülke üzerinde de gözlemlenebildiği gibi, Türkiye'nin de makroekonomik görüntüsünde değişmelere neden olmuştur.

Dünya üzerinde ister gelişmiş ülke olsun isterse de gelişmekte olan ülke olsun tüm ülkelerin temel makroekonomik hedefleri arasında ekonomik büyüme oranlarını artırma yer almaktadır. Fakat ülkelerin uzun dönemli makroekonomik trendleri incelendiğinde ekonomik büyüme oranları farklılaştığı gibi, ekonomik büyümeye neden olan faktörler de zaman içerisinde ve/veya dönemler arasında farklılaşabilmektedir. Ülkelerin sosyoekonomik nedenlerden ötürü veya coğrafi ve demografik nedenlerden ötürü büyüme olgusu farklılaşabilmekte ve kendine özgü bir hal de alabilmektedir.

Ülkelerin olumlu bir makroekonomik performans gösterebilmesi için ekonomik istikrar da önem arz etmektedir. Bu nedenle sermaye piyasalarında yaşanan gelişmeler, ülkelerin birbirleri ile ticari ve ekonomik ilişkilerinin boyutu ve süreci büyüme üzerinde etkili olabilmektedir. Bunun yanı sıra ülke içi dinamikler de makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde ve ekonomik istikrarın sağlanmasında oldukça önemlidir. Ülke içerisinde iktisadi aktörler ekonomik faaliyetleri sonucunda bir gelir elde etmektedirler. Bu gelirin bir kısmı ise tasarruf olarak ayrılmaktadır. Ülke içi toplam tasarrufların miktarı ekonomik hedeflere ulaşmada oldukça önemlidir. Fakat tasarrufların yeterli düzeyde olması veya artış göstermesi tek başına yeterli bir kıstas olmamaktadır. Bir diğer önemli husus bu tasarrufların yatırıma dönüşme özelliğidir. Yatırıma dönüşme başarısı yüksek olan tasarruflar aracılığı ile ülkelerde toplam yatırımlar artmakta, bu durum da üretimi ve milli geliri arttırabilmektedir.

Ülkelerin içerisinde bulunabileceği önemli hususlardan biri, ülke içi tasarruf yetersizliği veya bu tasarrufların yatırıma yönlendirilmesindeki başarısızlıklar olabilmektedir. Bu durumda ülke içi yatırımlar da istenen düzeylere ulaşamamakta ve üretim ve milli gelir artışları yani ekonomik büyüme oranları hedeflere ulaşmayabilmektedir. Bu durumda ülkelerin ihtiyaç duyduğu tasarruflar ve likidite uluslararası doğrudan yatırımlar ile desteklenebilmektedir. Ayrıca yatırımların artması ile ihracat potansiyeli de artabilmekte, bu da ülke içi ihtiyaç duyulan likiditeyi karşılamaya yardımcı olabilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için 1980-2021 yılları aralığındaki büyüme oranı, ihracatın gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı ve uluslararası doğrudan yatırımların gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada VAR modeli kullanılmış, değişkenler arası nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testleri ile sınanmıştır. Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde genel olarak uluslararası doğrudan yatırımları ile iktisadi büyüme oranları arasındaki ilişki incelendiği gözlemlenmiştir. Bu araştırmada ise uluslararası doğrudan yatırımlar ve ekonomik büyümeye ilaveten ihracat değişkeni de eklenerek, üç değişkenin bir arada olduğu bir araştırma yapılarak, literatüre önemli bir katkı yapması beklenmektedir. Ayrıca seçilen dönem aralığı ve ülke açısından da diğer araştırmacılara kaynak olması amaçlanmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde

araştırmaya yönelik bir giriş yapılmıştır. Sonraki bölümlerde sırasıyla çalışmanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerini de içeren diğer çalışmalara değinilerek literatür taraması yapılmıştır. Bununla birlikte değişkenlere yönelik teorik çerçeve incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin cari düzeyde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dış ticareti arasındaki ilişki görsel bir anlatımla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümü çalışmanın ampirik bölümünü ifade etmektedir. Bu bölümde değişkenler arasındaki ilişki ekonometrik yöntemlerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümü yapılan tüm araştırmaların sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca elde edilen bulgulara yönelik, gelecek çalışmalara da ışık tutması amacıyla, politika önerilerine yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Tablo 1'de incelenen değişkenler üzerinden yapılmış çalışmalar özetlenerek sıralanmıştır. Tablo 1 incelendiğinde literatürde yer alan araştırmaların özet bilgilerine ulaşmak ve literatürü çalışmanın konusunu oluşturan değişkenler açısından gözlemlemek mümkündür. Uluslararası doğrudan yatırımlarını ifade eden değişken (UDY) olarak kısaltılmış şekilde gösterilebilmektedir.

Tablo 1: Literatür taraması

Yazar/lar	Yayın Yılı	Ülke/ler	Dönem Aralığı	Bulgular
Alagöz vd.	2008	Türkiye	1992-2007	Yazar çalışmasında UDY ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit edilemezken, yani birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşamazken, UDY'nin Türkiye'nin iktisadi anlamda büyümesi üzerine orta derecede bir etkide bulunduğu belirtilmiştir.
Ağayev	2010	25 geçiş ülkesi	1994-2008	Yazar çalışmasında UDY ve iktisadi büyüme arasındaki bağıntıyı incelemiştir. Araştırmada değişkenler arasında uzun periyoda sahip ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı gözlemlenmiştir. Yani uzun dönemde değişkenler birlikte hareket etmektedir. Kısa dönemde ise sadece UDY'den iktisadi büyümeye doğru güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
Bouras & Raggad	2015	10 ülke	1988-2012	Yazarlar çalışmalarında UDY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre değişkenler arasında pozitif olarak ifade edilebilecek bir bağıntı bulunmuştur. Değişkenler birbirini arttırmaktadır.
Xing & Pradhananga	2013	Çin	1994-2011	Yazarlar çalışmalarında ihracat, UDY ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre seçilen dönem aralığında yaşanan kriz sonrasında ülkenin hızlı bir şekilde toparlanıp ekonomi büyüme yaşamasında ihracatın ve UDY'nin etkisi büyüktür. Öyle ki iktisadi büyümenin %53'ünü ihracat ve UDY'nin etkisi oluşturmaktadır.
Babalola vd.	2012	Nijerya	1960-2009	Yazar çalışmasında UDY ve iktisadi büyüme arasındaki bağıntıyı araştırmıştır. Elde ettiği bulgular ışığında UDY ve ihracat, iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilemekte ve arttırmaktadır.

EKONOMİK BÜYÜME, İHRACAT VE ULUSLARARASI DOĞRUDAN YATIRIMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÜZERİNDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Moudatsou	2003	Avrupa Birliği	1980-1996	Yazar çalışmasında ülkelerin iktisadi büyüme etkenlerinin farklılık gösterebildiğini belirtse de, UDY'nin iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu da vurgulamıştır. Uluslararası doğrudan yatırımların Avrupa Birliğinin iktisadi büyümesi üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı şekilde pozitif bir etkisi bulunmakta yani arttırmaktadır.
Alfaro	2003	OECD ülkeleri	1981-1999	Yazar çalışmasında UDY ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında belirsiz bir ilişki bulunmaktadır. Yazar birincil sektörlerde UDY'nin iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ifade ederken yani azaltırken, öte yandan imalat sektöründe bu durumun tersinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Hizmet sektörü sonuçları ise belirsizdir.
Khaliq & Noy	2007	Endonezya	1997-2006	Yazar çalışmasında UDY ve iktisadi büyüme arasındaki bağıntıyı araştırmıştır. Elde ettiği bulguların ışığında yatırımların büyüme üzerinde genel olarak olumlu bir etkiye sahip olduğunu yani arttırdığını ifade etmektedir. Fakat sektörel bazda incelendiğinde madencilik gibi bazı sektörlerde uluslararası doğrudan yatırımların sektörün büyümesine olumsuz yönde etki ettiği yani azalttığını ifade edilmiştir.
Noyan Yalman	2019	BRICS-T ülkeleri	2000-2016	Çalışmada pek çok değişkenler birlikte ihracat, UDY ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki de incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre değişkenler arasında eş bütünleşme ve uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler.
Ayaydın	2010	Türkiye	1970-2007	Çalışmada UDY ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde ettiği bulguların ışığında uluslararası doğrudan yatırımlar iktisadi büyümeyi önemli ölçüde etkilemektedir.
Okuyan & Erbaykal	2008	9 gelişmekte olan ülke	1970-2006	Çalışmada uluslararası doğrudan yatırımlar ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ülkelere göre nedenselliklerin yönü farklılaşabilse de, genel olarak UDY'nin, diğer değişken olan iktisadi büyümenin bir sonucu olarak ifade edilebilmektedir.
Yıldız & Aytekin	2017	Türkiye	1990-2016	Çalışmada uluslararası doğrudan yatırımlar ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ülkelere göre değişkenler arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Uzun dönemde birbirini arttırmaktadır.
Turan Koyuncu	2017	Türkiye	1990-2015	Çalışmada diğer değişkenlere ilaveten UDY ve iktisadi büyüme arasındaki bağıntıyı sorgulamıştır. Elde edilen bulgular ışığında uluslararası doğrudan yatırımlardan iktisadi büyümeye doğru uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ifade edebilmiştir. Uzun dönemde birbirini etkilemektedir.

Behname	2012	Güney Asya	1977-2009	Çalışmada uluslararası doğrudan yatırımlar ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre uluslararası doğrudan yatırımların iktisadi büyüme üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Yani arttırmaktadır.
Mukhtarov vd.	2019	Ürdün	1980-2018	Çalışmada UDY ve ihracat arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemde önemli ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca UDY'deki %1'lik bir artış, ihracatı %0.13 arttırmaktadır.
Acar	2016	Türkiye	2001-2015	Çalışmada UDY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş olup değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır. Araştırmacı yatırımların çoğunlukla portföy yatırımı şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.
Karaçor vd.	2017	Türkiye	1989-2015	Çalışmada UDY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş olup, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken aynı zamanda nedensellik ilişkisine ise rastlanamamıştır.
Koyuncu	2017	Türkiye	1990-2015	Çalışmada UDY, istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş olup değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Uluslararası yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru olacak biçimde uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.
Kılıç & Kızılkaya	2022	Türkiye	1971-2019	Çalışmada UDY, istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş olup değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.
Ağır	2019	Türkiye	1974-2018	Çalışmada UDY ile yurtiçi tasarruflar üzerine olan etkisi araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilenler değişkenler arasında negatif yönlü ilişkinin varlığıdır.
Kösekahyaolu & Şentürk	2006	Türkiye ve 7 yeni gelişen ülke	1980-2005	Çalışmada dış ticaretle milli gelir (ithalat-ihracat) arasındaki ilişki incelenmiştir. Arjantin, Brezilya ve Hindistan için test edilen hipotez desteklenmiştir. Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin'de ise ihracatla milli gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu vurgulanmıştır.

3. Teorik Çerçeve

IMF ve OECD, DYSY'nı şu şekilde tanımlamaktadır; "Genel olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir ekonomide yerleşik bir birim tarafından (doğrudan yatırımcı) başka ülkede yerleşik olan bir teşebbüste uzun vadeli kalıcı bir çıkar oluşturma amacıyla yapılan bir uluslararası yatırım türüdür" (OECD, 1996, 7). Bu tanım oldukça genel bir tanım olup ihracat ilişkisini de kapsamaktadır.

Yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme ve yabancı yatırım arasındaki ilişki ağırlıklı olarak neoklasik ve içsel büyüme modelleri ile ele alınmaktadır. Neoklasik büyüme modeline en önemli katkılar Solow (1956) ve Swan'ın (1956) katkıları olmuştur. Neoklasik büyüme modeli, sermaye büyümesi, işgücü büyümesi ve teknolojik gelişme arasındaki etkileşime ve bu faktörlerin ekonomik büyümeye nasıl katkıda bulunduğu dayanmaktadır. Neoklasik büyüme modeli, ölçeğe göre sabit getiri, sermayenin verimliliğinin biraz azaldığını,

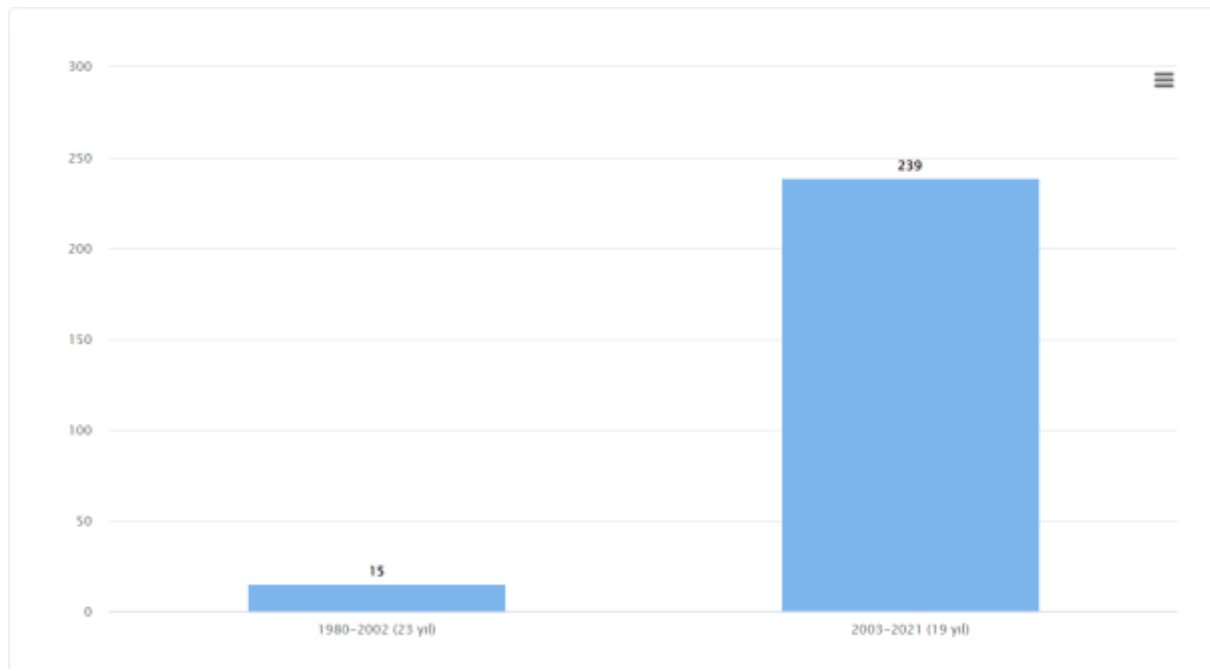
teknolojinin dış bir kaynak olduğunu, faktörler arasında ikame edilebilir olduğunu ve yatırımın tasarrufla eşdeğer olduğunu varsaymaktadır. Solow'un geliştirdiği neoklasik büyüme modeli, büyüme için teknolojinin gerekli olduğunu açıklasa da, teknolojinin bunu nasıl başardığını açıklayamamaktadır. Neoklasik modellerin gerçekçi olmaması, çoğunlukla teknolojik değişimin rolünü vurgulayan yeni bir içsel büyüme modelinin geliştirilmesine yol açmaktadır. İçsel büyüme modeli ise, teknolojinin dış etkilerini kabul etmemekte ve onu içselleştirmeye çalışmaktadır. İçsel büyüme teorisi teknolojiyi bir iç kaynak olarak tanımlar ve dış teknolojik gelişme, beşeri sermaye, finansal gelişme, dış ticaret ve kamu harcamaları ekonomik büyümenin belirleyicileridir (Ustaoglu, 2021, 683-685).

Doğrudan yabancı yatırım, ülkedeki sermaye birikimini artırarak, istihdamı etkileyerek, altyapı ve kurumların gelişmesine katkı sağlayarak, elindeki ileri teknolojiyi transfer ederek, ülkedeki insan sermayesini dolaylı olarak geliştirerek ve pozitif dışsallıklar ile ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki bu etkilerine büyüme modelleri açısından baktığımızda, neoklasik ve içsel büyüme modelleri zıt görüşler barındırmaktadır. Neoklasik büyüme modeli, uzun dönemli ekonomik büyümenin yalnızca dışsal olarak kabul edilen teknolojik ilerleme ve iş gücü artışından kaynaklanacağını savunmaktadır. İçsel büyüme modelleri ise doğrudan yabancı yatırımı içsel bir kaynak olarak görmekte, ülkelerin büyüebilmesi için gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, teknoloji ve insan sermayesi yoluyla aktarılan bilgiye bağlıdır. Aktarılan bu bilginin büyümesi ve ülke geneline yayılması olumlu etki yapmaktadır. Uzun vadeli büyüme, doğrudan yabancı yatırımın getirdiği teknolojinin ülke geneline yayılması yoluyla teşvik edilmektedir (Ustaoglu, 2021, 683-685).

4. Yenilikçi Davranış Değişkenine Ait Ölçekler

Türkiye 1980'lerden bu yana önemli büyüme rakamları sergilemekte ve uluslararası doğrudan yatırımlarını arttırmaktadır. Uluslararası piyasalarda dikkat çekmeye ve yatırım miktarını arttırmaya devam etmektedir. Şekil 1'de 1980'lerden bu yana Türkiye'ye gelen uluslararası doğrudan yatırımların miktarı görülmektedir.

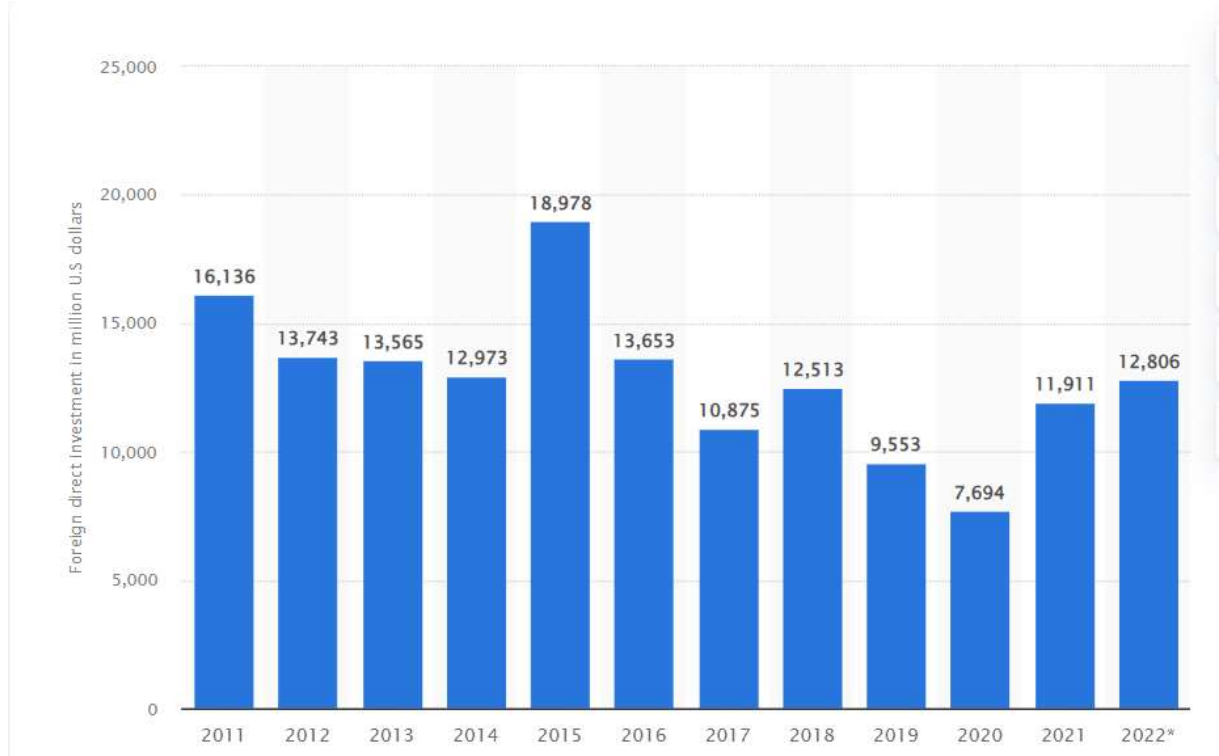
Şekil 1. Türkiye'ye Giren Uluslararası Doğrudan Yatırım Miktarı (Kümülatif – milyar ABD doları)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2023, Erişim Adresi: www.invest.gov.tr , Erişim Tarihi: 13.03.2023

Şekil 1 incelendiğinde Türkiye'ye giren uluslararası doğrudan yatırımların özellikle de 2003-2021 döneminde artış gösterdiği gözlemlenebilmektedir. Fakat burada 2003-2021 döneminin yıllara göre de incelenmesi gerektiği de vurgulanmalıdır. 2015 yılından sonra bu göstergelerde bir azalış trendi başlamaktadır. Aşağıda Şekil 2'de 2011'den 2021 yılına kadar olan yıllık DYSY verileri görülmektedir.

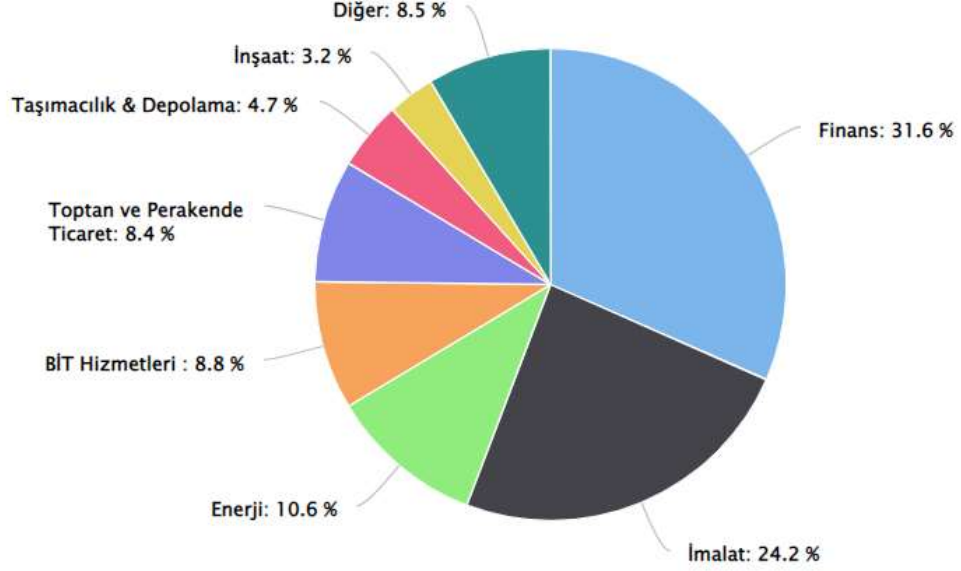
Şekil 2. Türkiye'ye Giren 2011'den 2021 Yılına Kadar Olan Yıllık DYSY Verileri

Kaynak: Statista, 2023, Erişim Adresi: www.statista.com, Erişim Tarihi: 22.09.2023

Şekil 2'de görüldüğü üzere 2015 yılından sonra bu göstergelerde bir azalış trendi başlamaktadır. Şekil 3'de ise bu yatırımların sektöre dağılımları yer almaktadır.

Şekil 3. Türkiye'ye Giren Uluslararası Doğrudan Yatırımların Sektörel Dağılımı

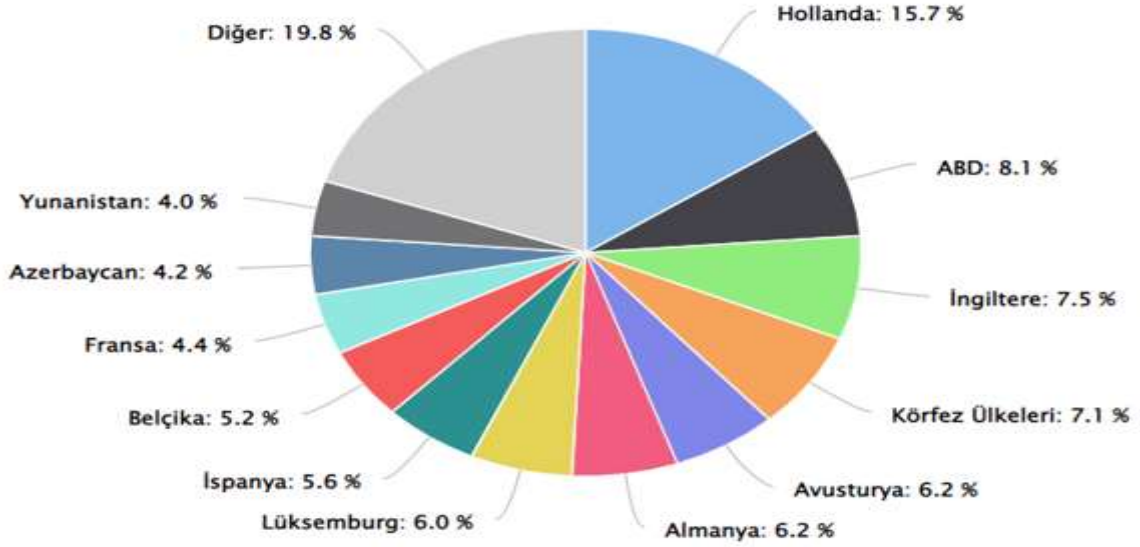

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2023, Erişim Adresi: www.invest.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.03.2023

Şekil 3 incelendiğinde; Türkiye’de en fazla finans sektörünün uluslararası doğrudan yatırımları çektiği gözlemlenmektedir. Finans sektörünü sırasıyla imalat sektörü ve enerji sektörü takip etmektedir. Finans dışındaki diğer sektörlerin toplamına bakıldığında DYSY’nin ihracatçı sektörlerle de geldiği görülmektedir.

Şekil 4’te ise Türkiye’ye gelen uluslararası doğrudan yatırımların kaynağı olan ülkeler gösterilmektedir.

Şekil 4. Türkiye’ye Giren Uluslararası Doğrudan Yatırımların Kaynağı Olan Ülkeler

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2023, Erişim Adresi: www.invest.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.03.2023

Şekil 4 incelendiğinde diğer ülke kategorisi dikkate alınmazsa Türkiye'ye en fazla yatırımın Hollanda'dan geldiğini ifade etmek mümkündür. Onu sırasıyla ABD ve İngiltere takip etmektedir. Bu veriler 2003 ile 2021 arasında gelen uluslararası doğrudan yatırımları ifade etmektedir.

Türkiye'nin güncel dış ticaret verileri incelendiğinde ise Aralık 2021'de 22.233 milyar dolar olan ihracatı Aralık 2022'de 22.915 milyar dolar olarak artış göstermiştir. Aralık 2021'de olan ithalat rakamı 29.065 milyar dolar iken, Aralık 2022'de bu rakam 33.295 milyara yükselmiştir. Yani Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiğini söylemek mümkündür.

Şekil 5'ten itibaren Türkiye'nin dış ticaret verileri ve bunun içerisinde yer alan ihracata dayalı gelişmeleri gözlemlenebilmektedir. Şekil 5'te Aralık 2020'den başlayıp Aralık 2022'ye kadar süren aylık ithalat ve ihracat değişimleri görülmektedir.

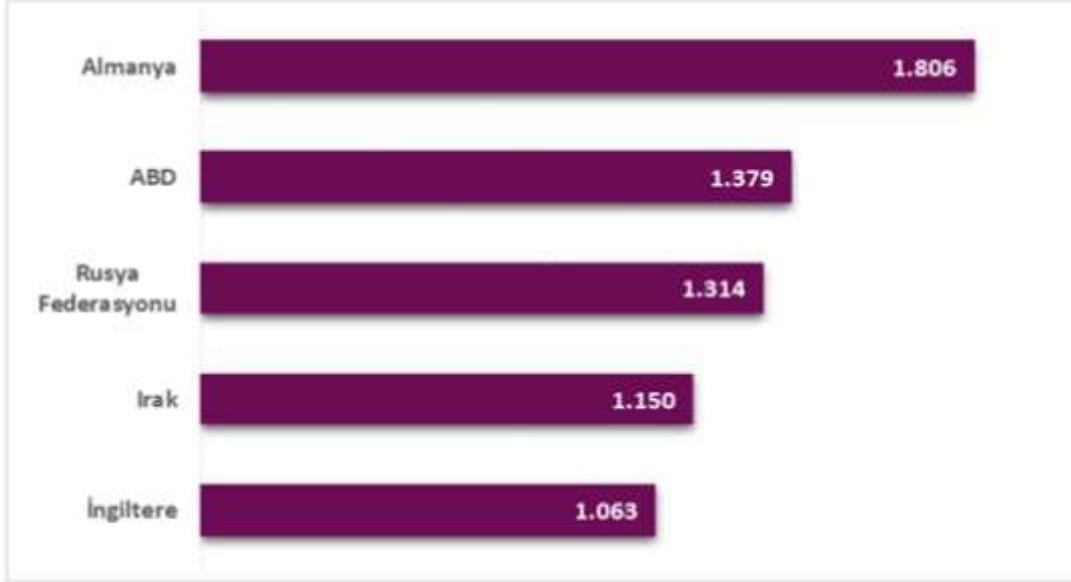
Şekil 5. Türkiye'nin Aylık Bazda Dış Ticaret Verisi (Aralık 2020-Aralık2022)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023, Erişim Adresi: ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.03.2023

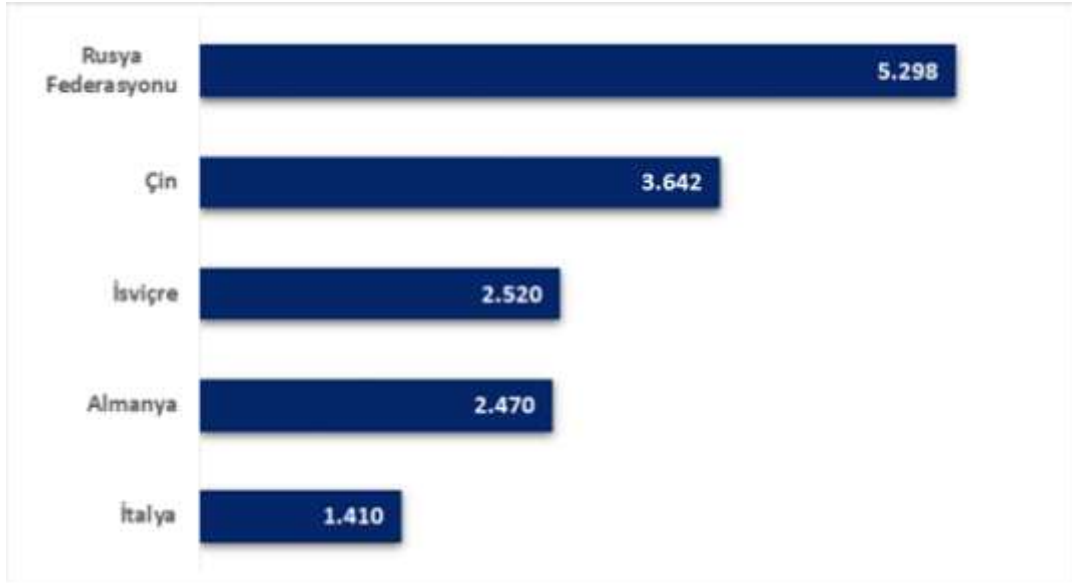
Şekil 5 incelendiğinde ihracat verileri yükseliş eğiliminde olmakla birlikte, ithalatın daha fazla olduğu ve dış ticaret açığı verildiği görülebilmektedir. Şekil 6 ve 7’de Türkiye’nin ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk beş sırada yer alan ülkeler görülmektedir.

Şekil 6. Türkiye’nin En Çok İhracat Yaptığı İlk Beş Ülke

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023, Erişim Adresi: ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.03.2023

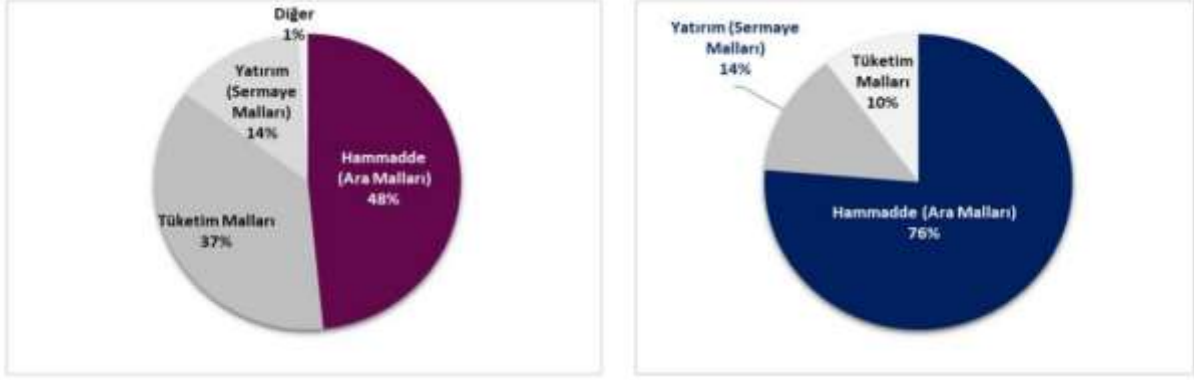
Şekil 7. Türkiye’nin En Çok İthalat Yaptığı İlk Beş Ülke

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023, Erişim Adresi: ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.03.2023

Şekil 6 ve 7 incelendiğinde Türkiye en fazla Almanya ve ABD’ye mal ve hizmet satarken, en çok Rusya ve Çin’den mal ve hizmet almaktadır. Şekil 8’de ise ihracatı ve ithalatı yapılan malların dağılımı yer almaktadır.

Şekil 8. Türkiye’nin İhracatının ve İthalatının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı

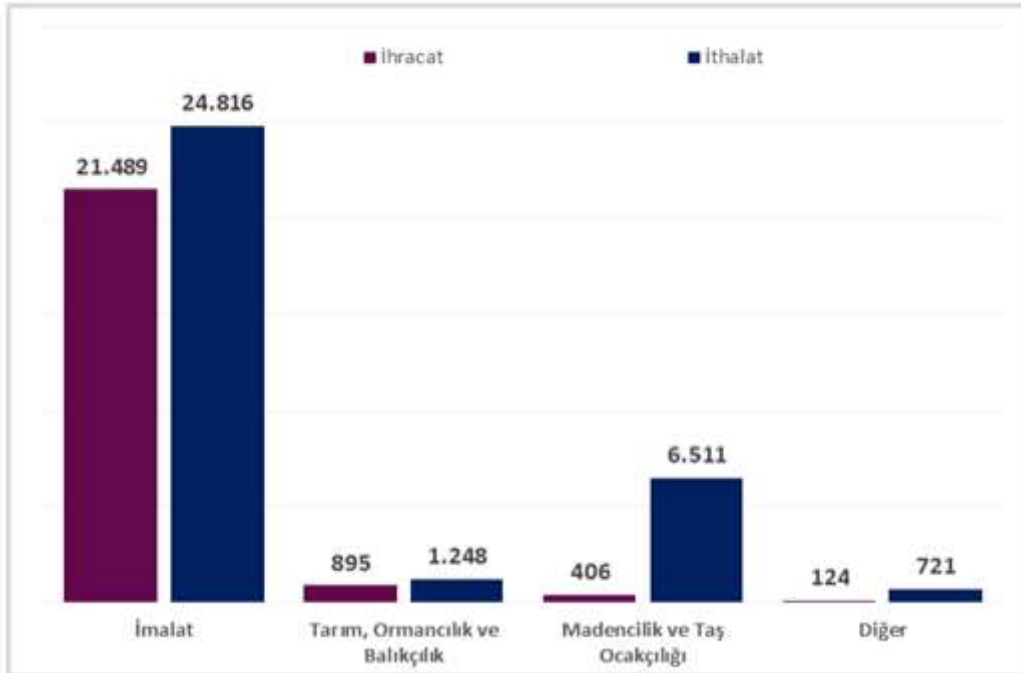

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023, Erişim Adresi: ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.03.2023

Şekil 8'in solunda kalan ve mor renkle gösterilen dağılım Türkiye'nin ihracat dağılımını ifade ederken, sağ tarafta yer alan ve mavi ile gösterilen ithalat dağılımını ifade etmektedir. Buna göre Türkiye'nin ihraç ettiği malların %48'i hammadde ya da ara mal kategorisindedir. Buna karşılık yatırım malı ihracatı ise %14'tür. Türkiye uluslararası piyasalardan %76 oranında ham madde/ara mal alırken, ithalatın %14'ü yatırım malı ithalatını ifade etmektedir.

Şekil 9'da Türkiye'nin ihracat ve ithalatının sektörel bazda göstergesi yer almaktadır.

Şekil 9. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı (milyon dolar, Aralık 2022)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023, Erişim Adresi: ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 13.03.2023

Şekil 9 incelendiğinde ihracatın da ithalatın da en fazla imalat sektörüne yoğunlaştığı görülmektedir. Madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe ithalatın ihracata oranla oldukça fazla olduğu göze çarpmaktadır.

5. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada veri seti olarak Türkiye ekonomisi için 1980-2022 yılları aralığındaki büyüme oranı, ihracatın GSYH içindeki payı ve uluslararası doğrudan yatırımlarının GSYH içindeki payı değişkenleri kullanılmıştır. Tüm değişkenler logaritmik değerleriyle analize dâhil edilmiştir. Uluslararası doğrudan yatırımlar ve ihracata ilişkin veri Dünya Bankası web sitesinden alınmıştır. Büyüme verisi ise TÜİK (2013) ve TÜİK (2022) 'den elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konması için Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif Model (VAR) yöntemi kullanılmıştır. VAR model, otoregresif modellerin birden fazla değişken için genelleştirilmiş biçimi olarak ifade edilmektedir (Çil, 2018: 323). VAR modelde değişkenlerin tümü bağımlı değişken olarak ele alınmaktadır. Değişkenler, kendi gecikmeli değerlerinin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin doğrusal bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. VAR modelinin amacı; parametre tahmininde bulunmak değil, değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya koymaktır (Enders, 2010: 270). VAR modelin açıklanabilmesi için aşağıdaki iki değişkenli bir model ele alınabilir (Sevütekin ve Çınar, 2017: 496).

$$Y_{1t} = \delta_{1t} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{1t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{2t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$Y_{2t} = \delta_{2t} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} Y_{1t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} Y_{2t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Yukarıdaki (1) ve (2) numaralı denklemlerde yer alan Y_{1t} ve Y_{2t} modelin bağımlı değişkenleri olarak tanımlanmaktadır. p ise gecikme uzunluğudur. ε_{1t} ve ε_{2t} sıfır ortalama ve sabit varyansla normal dağılım sergileyen hata terimlerini göstermektedir. VAR modelin iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi gecikme uzunluğu, diğeri ise değişken sayısı boyutudur (Maddala ve Kim, 2004: 34). Yukarıdaki denklemlerde gecikme uzunluğu p olduğundan söz konusu VAR modelinin gösterimi VAR (p) şeklindedir. VAR modelinin anlamlı sonuçlar verebilmesi için gecikme uzunluğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesi için iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi çapraz kısıtlamalar yöntemi olup, modelin parametrelerine kısıtlamalar getirilerek istatistiksel anlamlılıklarının sınanması mantığına dayanmaktadır (Brooks, 2008: 293). İkinci yöntem ise bilgi kriterlerinden faydalanarak gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. En yaygın olarak kullanılan bilgi kriterleri; Akaike, Schwarz, Hannan-Quinn bilgi kriterleridir. Bilgi kriterleri yaklaşımına göre çeşitli gecikme uzunluklarına göre farklı modeller tahmin edilmekte ve en küçük bilgi kriterine sahip olan gecikme uzunluğundaki model seçilmektedir (Lütkepohl, 2005: 146). Bu çalışmada kullanılan VAR modelin gecikme uzunluğu, bilgi kriterleri kullanılarak belirlenmiştir.

VAR modelin istikrarlı olması da modelin geçerliliği açısından önem taşımaktadır. VAR model süreci istikrarlıysa geçmiş dönem şokları hesaplanabilmekte ve şokların etkisi üssel olarak azalmaktadır. VAR modelin istikrarlılık özelliği, şokların geçici olup olmadığını belirlemektedir (Juselius, 2006: 48). Modelden elde edilen AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çemberin içinde olması, modelin istikrar koşulunu sağladığını göstermektedir.

VAR modelinin amacı, değişkenler arasındaki etkileşimin ortaya konmasıdır. Bu çalışmada söz konusu etkileşimin belirlenebilmesi için varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizlerinden yararlanılmıştır. Varyans ayrıştırma analizi ile bir zaman serisinin kendisinden kaynaklanan şoklar ile diğer diğer değişkenlerin şoklarından kaynaklanan değişimlerin birbirine oranı ortaya konmaktadır (Sevütekin ve Çınar, 2017: 515). Bu bağlamda herhangi bir

değişkenin standart sapmasında meydana gelen değişimin ne kadarının kendisinden ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığı ortaya konabilmektedir (Hamilton, 1994: 327).

VAR modeli çerçevesinde değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymak için kullanılan bir diğer yöntem ise etki-tepki analizi olarak ifade edilmektedir. Etki-tepki analizi ile bir değişkene uygulanan şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi görülebilmektedir (Tsay, 2010: 413). Etki-tepki analizinde bir standart hata şok ile bir birim şok farklı kavramlardır. Standart hata şok, kalıntılar arasındaki ayrıntıyı dikkate almazken birim şok söz konusu korelasyonu ortadan kaldırmak için ortogonalleştirme yöntemini kullanmaktadır. Bu yöntem Choleski ayrıştırması olarak bilinmektedir (Cromwell vd., 1994: 61). Bu çalışmada varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerinin her ikisi de kullanılmıştır. Söz konusu analizlerin birlikte kullanılması şok muhasebesi olarak ifade edilmektedir (Enders, 2010: 315).

Değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymak amacıyla bu çalışma kapsamında yapılan bir diğer analiz Granger nedensellik ve blok dışsallık testidir. Standart Granger nedensellik testi, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin varlığın belirlenmesi için kullanılmaktadır (Granger, 1969: 424-438). VAR modelinin temel amacı, geleceğe yönelik öngörü yapmaktır. Bu bağlamda VAR model temeline dayanan Granger nedensellik testi gerçek nedenselliği belirlememekte, öngörü yeterliliğini ifade etmektedir (Zivot ve Wang, 2006: 405). Blok dışsallık testi ise modele bir değişkenin eklenip eklenmemesine karar vermek için uygulanmaktadır. Bu bağlamda Granger nedensellik testinin çok değişken için genelleştirilmesi, blok nedensellik testi olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle blok dışsallık testiyle herhangi bir değişkenin gecikmeli değerlerinin diğer değişkenlerin Granger nedeni olup olmadığını sınımlanmaktadır (Çil, 2018: 362).

VAR modelinin ve Granger nedensellik analizinin uygulanabilmesi için analiz edilen değişkenlerin durağan olması önem arz etmektedir. Granger ve Newbold (1974), durağan olmayan serilerden elde edilen anlamlı istatistiksel ilişkilerin sahte regresyondan kaynaklanabileceğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede söz konusu sahte ilişki Granger nedensellik testi açısından değerlendirildiğinde, test çerçevesinde ulaşılan anlamlı nedensellik ilişkisinin eşanlı korelasyondan kaynaklanmış olacağı ifade edilebilir. Bu çalışmada değişkenlere ilişkin durağanlık durumu birim kök testleriyle araştırılmıştır. Bu kapsamda geleneksel birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testleri uygulanmıştır.

Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF testinin temeli Dickey-Fuller (1979) testine dayanmaktadır. ADF testinde Dickey-Fuller (1979) testindeki otokorelasyon sorununu önlemek amacıyla modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenmiştir. ADF testi kapsamında aşağıdaki üç farklı model spesifikasyonu kullanılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Yukarıdaki model spesifikasyonları sırasıyla; sabitsiz model, sabitli model, sabitli ve trendli model olarak ifade edilmektedir. ADF testinin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$H_0: \delta = 0 \quad (6)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (7)$$

ADF testi sürecinde hesaplanan test istatistiği ilgili anlamlılık düzeyinde Dickey ve Fuller (1981) tarafından hesaplanan kritik değerden büyükse (6) numaralı gösterimde yer alan birim kök temel hipotezi reddedilememektedir. Bir başka ifadeyle serinin birim köklü olduğuna karar verilmektedir. Test istatistiğinin kritik değerden küçük olması durumunda ise temel hipotez reddedilerek serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Uygulanan diğer bir birim kök testi ise PP testi olup Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilmiştir. ADF testinde otokorelasyonun bulunmaması ve sabit varyans varsayımları önem taşımaktadır. Bu çerçevede Dickey ve Fuller (1981) otokorelasyon problemini çözmek amacıyla modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini eklemiştir. PP testinde ise söz konusu varsayımlar gevşetilmiştir. Test istatistiğinin hesaplanması için aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$Z_\alpha = T(\hat{\phi}_1 - 1) - CF \quad (8)$$

Yukarıdaki denklemde CF, düzeltme faktörü olarak adlandırılmaktadır. PP testinin temel ve alternatif hipotezleri ile kullanılan kritik değerler aynıdır. Bu çerçevede hesaplanan test istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyükse analiz edilen serinin birim köklü olduğunu ileri süren temel hipotez reddedilememekte ve serinin birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

5.1. Bulgular

Öncelikle değişkenlere ilişkin birim kök testleri yapılmıştır. Verilerin yapısı gereği sabitli model ile sabitli ve trendli model spesifikasyonları ele alınmıştır. ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Geleneksel Birim Kök Testlerinin Sonuçları

	DYY	İhracat	Büyüme
Sabitli Model (ADF)	-2,971492 (-2,935001)	-3,988756 (-2,935001)	-6,881109 (-2,935001)
Sabitli, Trendli Model (ADF)	-4,023547 (-3,523623)	-5,645185 (-3,523623)	-6,805659 (-3,523623)
Sabitli Model (PP)	-3,030860 (-2,935001)	-3,957380 (-2,935001)	-7,425762 (-2,935001)
Sabitli, Trendli Model (PP)	-4,047844 (-3,523623)	-5,645185 (-3,523623)	-7,333086 (-3,523623)

Tablo 2’de yer alan parantez içindeki ifadeler %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerleri göstermektedir. Tablodan görüldüğü gibi her üç değişken için de hesaplanan test istatistikleri gerek ADF gerekse PP testinde kritik değerlerden daha küçüktür. Bu bağlamda söz konusu değişkenler için serilerin birim köklü olduğunu öne süren temel hipotez reddedilmiştir. Bir başka ifadeyle değişkenlerin düzeyde durağan olduklarına karar verilmiştir.

Uygulanan birim kök testleri genel olarak değerlendirildiğinde analize dâhil edilen üç değişkenin de düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Düzeyde durağan olan seriler arasındaki ilişkilerin analiz edilebilmesi için En Küçük Kareler Yöntemi veya VAR modeli kullanılabilir. Bu çalışmada söz konusu yöntemlerden VAR modeli kullanılmıştır. Öncelikle VAR modelin gecikme uzunluğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu

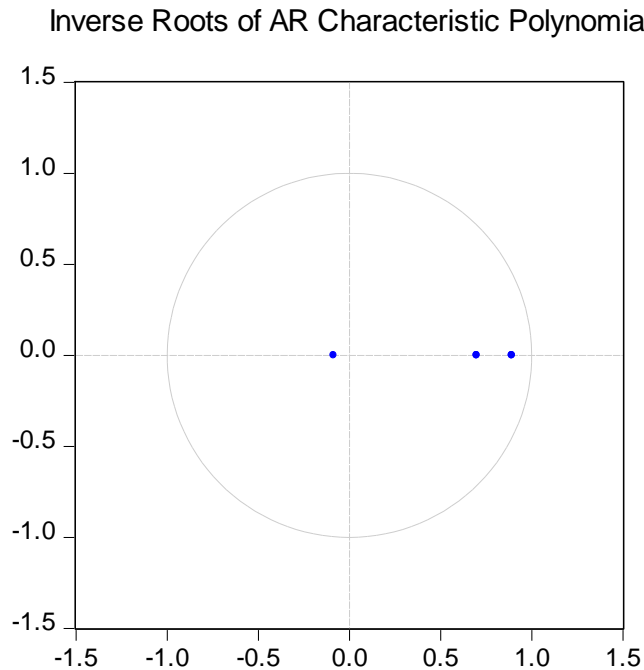
bağlamda bilgi kriterleri kullanılmış ve gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Kurulan VAR modeline ilişkin tahmin sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: VAR Model Tahmin Sonuçları

	Büyüme	DYY	İhracat
Büyüme	-0.090296 (0.16261) [-0.55530]	0.014643 (0.00813) [1.80024]	0.003169 (0.00218) [1.45520]
DYY (-1)	-0.810131 (2.32999) [-0.34770]	0.736373 (0.11655) [6.31796]	0.012364 (0.03120) [0.39621]
İhracat (-1)	3.231498 (7.25336) [0.44552]	0.164060 (0.36283) [0.45217]	0.729304 (0.09714) [7.50769]
C	0.823149 (9.79398) [0.08405]	-0.291672 (0.48992) [-0.59535]	0.356561 (0.13117) [2.71839]
R ²	0.013605	0.774725	0.821506
F İstatistiği	0.170106	42.41456	56.76333

Tablo 3'de parametrelerin yanı sıra parantez içinde standart hatalar ve köşeli parantez içinde t istatistik değerleri de verilmiştir. F istatistiği ve belirginlik katsayısı değerleri incelendiğinde büyümenin bağımlı değişken olarak ele alındığı model anlamsız gözükmemektedir. Diğer modeller ise anlamlıdır. Ancak VAR modelinin amacı parametre tahmini yapmak değil, değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymaktır. Bu çerçevede modelden elde edilen parametrelerin yorumlanması söz konusu değildir. Değişkenler arasındaki etkileşimin araştırılabilmesi için öncelikle parametre tahminlerinin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember konumu Şekil 10'da verilmiştir.

Şekil 10. AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu

Şekil 10'da görüldüğü gibi AR karakteristik polinomunun ters köklerinin tamamı birim çemberin içindedir. Bir başka ifadeyle kurulan model çerçevesinde yapısal kırılma söz konusu değildir. Yapısal istikrar varsayımının sağlanmasının ardından varyans ayrıştırma analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4, 5 ve 6'da sunulmuştur.

Tablo 4: Varyans Ayrıştırma (Büyüme)

Periyot	Standart Hata	Büyüme	DYY	İhracat
1	4.349564	100.0000	0.000000	0.000000
2	4.369809	99.86364	0.022083	0.114277
3	4.371348	99.79616	0.028840	0.175000
4	4.372343	99.75101	0.031471	0.217520
5	4.373013	99.72046	0.032326	0.247215
6	4.373484	99.69899	0.032539	0.268469
7	4.373824	99.68347	0.032561	0.283967
8	4.374076	99.67199	0.032558	0.295451
9	4.374267	99.66335	0.032577	0.304077
10	4.374412	99.65675	0.032623	0.310630

Tablo 5: Varyans Ayrıştırma (DYY)

Periyot	Standart Hata	Büyüme	DYY	İhracat
1	0.215230	0.056235	99.94377	0.000000
2	0.274251	4.923194	94.42134	0.655469
3	0.302273	5.768700	92.14382	2.087477
4	0.318677	6.094969	89.96180	3.943232
5	0.329423	6.195671	87.86266	5.941669
6	0.337077	6.199286	85.91775	7.882968
7	0.342836	6.199286	84.18675	9.652331
8	0.347315	6.107274	82.69345	11.19928
9	0.350860	6.051334	81.43412	12.51454
10	0.353691	5.999127	80.38919	13.61169

Tablo 6: Varyans Ayrıştırma (İhracat)

Periyot	Standart Hata	Büyüme	DYY	İhracat
1	2.721984	2.535051	10.22690	87.23805
2	3.645135	2.617855	9.820692	87.56145
3	4.240159	2.360385	9.405803	88.23381
4	4.663499	2.226172	9.060338	88.71349
5	4.976885	2.135947	8.785188	89.07887
6	5.214178	2.071980	8.568376	89.35964
7	5.396391	2.024904	8.397973	89.57712
8	5.537622	1.989484	8.264028	89.74649
9	5.647802	1.962442	8.158625	89.87893
10	5.734162	1.941589	8.075571	89.98284

Tablo 4'te görüldüğü gibi büyümedeki değişimin kaynağı büyümenin kendisidir. Bir başka ifadeyle Türkiye ekonomisindeki istikrarsız büyümenin kaynağının büyümenin geçmiş dönemlerdeki yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Tablo 5'te ise uluslararası doğrudan yatırımlarındaki değişimin yapısı incelenmiştir. Tablodan görüldüğü gibi doğrudan sermaye yatırımlarındaki değişim, büyümenin aksine kendisi dışında diğer değişkenler tarafından da belirlenmektedir. Söz konusu değişimde kısa dönemde büyüme etkili olurken uzun dönemde

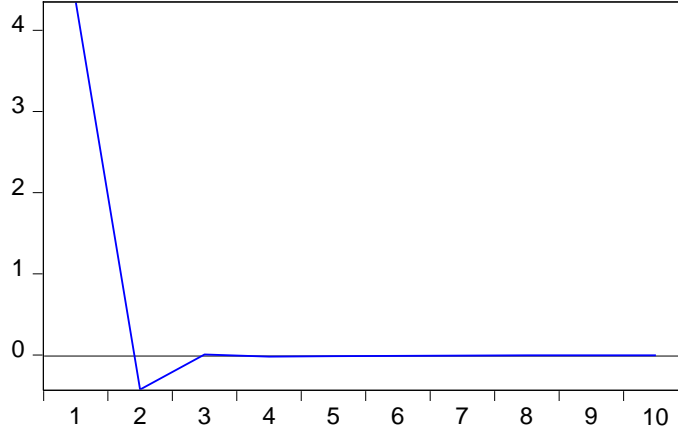
ihracat etkilidir. Uluslararası doğrudan yatırımları üzerinde büyüme ikinci yılda etkisini gösterirken ihracatın etkisi uzun döneme yayılmaktadır. Ancak uzun dönemde ihracatın etkisi büyümeden daha fazladır. Tablo 6'da ihracat değişkeni ele alınmıştır. Uluslararası doğrudan yatırımları ve büyümenin ihracattaki değişim üzerindeki etkisi cari dönemden itibaren görülmektedir. Ancak uzun dönemde ihracattaki değişim, büyümeden daha çok uluslararası doğrudan yatırımlarıyla açıklanabilmektedir. Büyümedeki değişimin ise uzun dönemde ihracattaki değişimin yaklaşık %2'sini açıkladığı görülmektedir.

Bu aşamada etki-tepki analizleri yapılmış ve sonuçları Şekil 11, 12 ve 13'te verilmiştir.

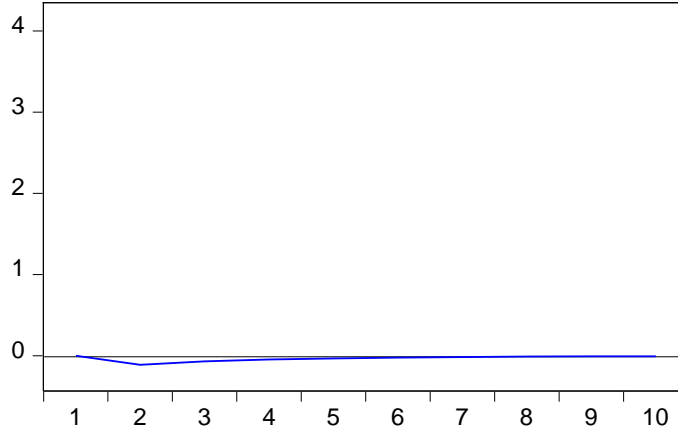
Şekil 11. Değişkenlere İlişkin Şoklara Büyüme Değişkeninin Tepkisi.

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations

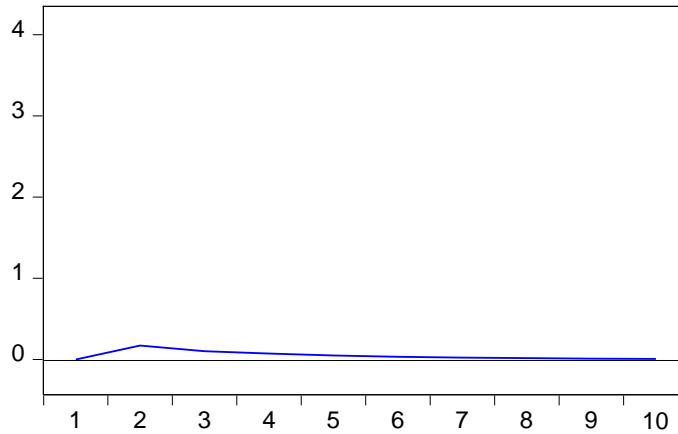
Response of BUYUME to BUYUME

Response of BUYUME to LOGDYY

Response of BUYUME to LOGIHRACAT

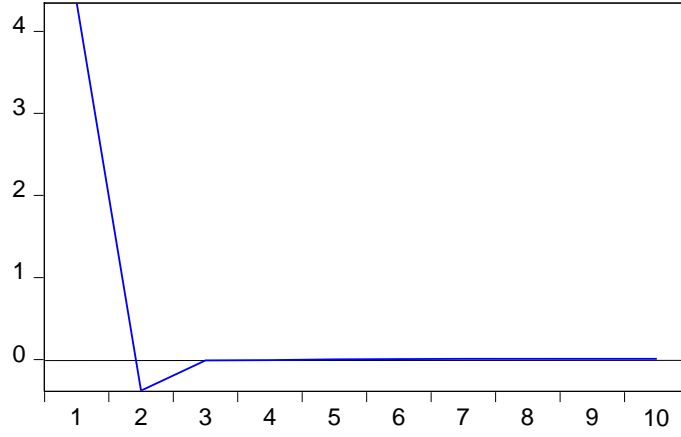

Şekil 11'de yer alan grafikler büyüme değişkeninin sırasıyla büyüme, uluslararası doğrudan yatırımlar ve ihracat değişkenlerinde yaşanan şoklara cevabını göstermektedir.

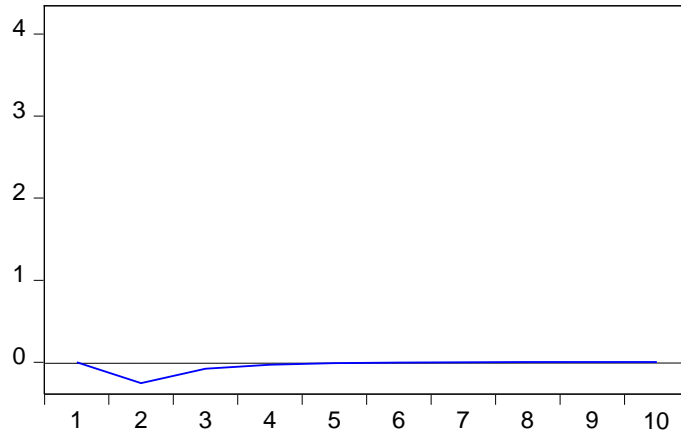
Şekil 12. Değişkenlerdeki Şoklara Büyümenin Tepkisi

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations

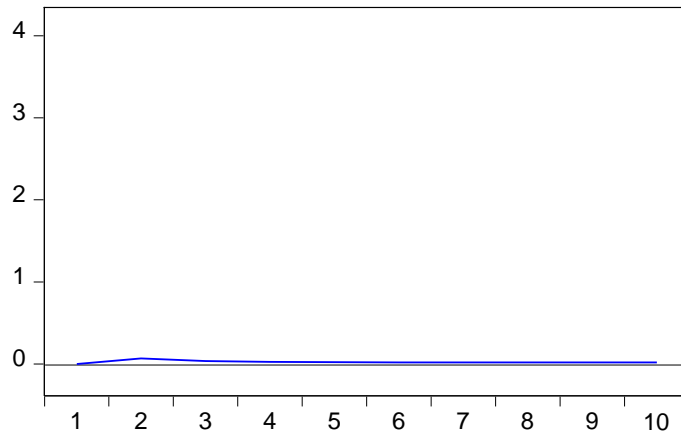
Response of B_Y_ME to B_Y_ME

Response of B_Y_ME to LOGDIR

Response of B_Y_ME to LOGIHR

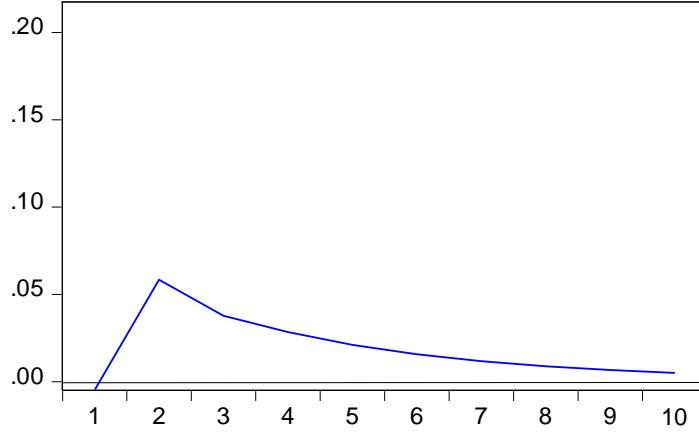

Şekil 12'deki grafikler, varyans ayrıştırma analizinde elde edilen sonuçları doğrulamaktadır. Büyüme değişkeni en fazla tepkiyi büyüme serisinin hata teriminde ortaya çıkan şoka vermektedir. Söz konusu şok karşısında büyüme birden hızlı bir artış göstermekte, ancak bu etki kısa sürede ortadan kalkarak üçüncü dönemden itibaren sönümlenmektedir. Uluslararası doğrudan yatırımlarda yaşanan bir şok karşısında ise büyüme oranı önce bir miktar düşmekte, ancak üçüncü dönemden itibaren bu etki de ortadan kaybolmaktadır. Çalışmanın önemli bir bulgusu ise ihracat serisinde yaşanan bir şoka karşı büyümenin hemen hemen hiçbir tepki vermemesidir. Bu sonuç, ihracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığına dair bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Şekil 13'te değişkenlerde yaşanan şoklara uluslararası doğrudan yatırımların tepkisi gösterilmektedir.

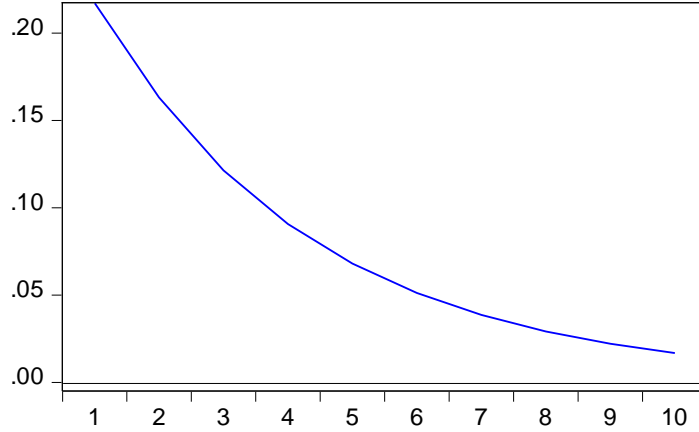
Şekil 13. Değişkenlerdeki Şoklara Uluslararası Doğrudan Yatırımların Tepkisi

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations

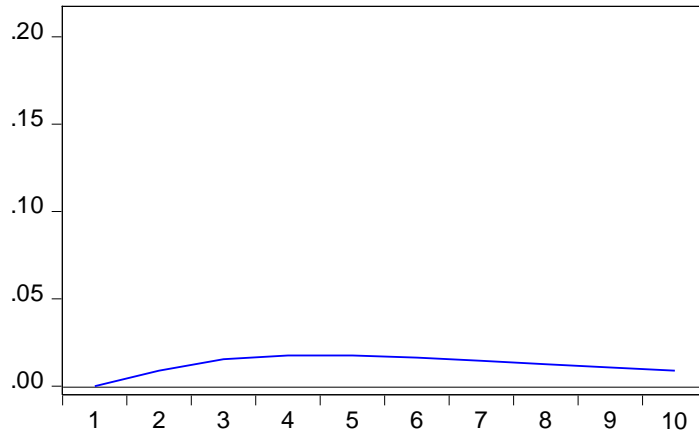
Response of LOGDYY to BUYUME

Response of LOGDYY to LOGDYY

Response of LOGDYY to LOGIHRACAT

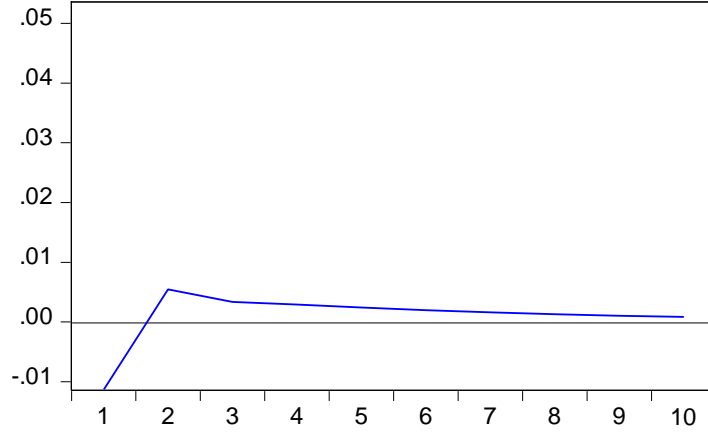
Büyüme değişkeninde ortaya çıkan bir çok uluslararası doğrudan yatırımları kısa dönemde belirgin bir biçimde yükseltmektedir. İkinci dönemden itibaren bu tepki azalmakta ve uzun dönemde ortadan kaybolmaktadır. Uluslararası doğrudan yatırımların kendisinde

yaşanan bir şok ise uluslararası doğrudan yatırımları güçlü bir biçimde arttırmaktadır. Ancak söz konusu tepki zamanla azalmakta ve uzun dönemde hemen hemen kaybolmaktadır. İhracatta yaşanan şok karşısında uluslararası doğrudan yatırımlar üçüncü döneme kadar pozitif bir cevap vermektedir. Üçüncü dönemden itibaren uluslararası doğrudan yatırımların tepkisi yatay hale gelmekte ve uzun dönemde azalma eğilimine girmektedir. Şekil 14'te ise ihracatın vermiş olduğu tepkiler sunulmuştur.

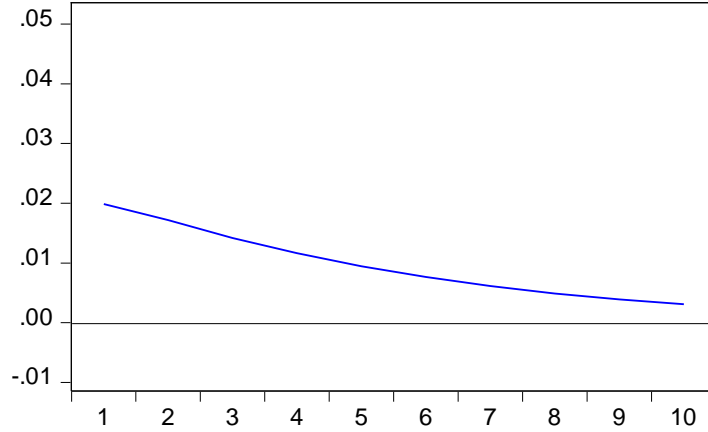
Şekil 14. Değişkenlerdeki Şoklara İhracatın Tepkisi

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations

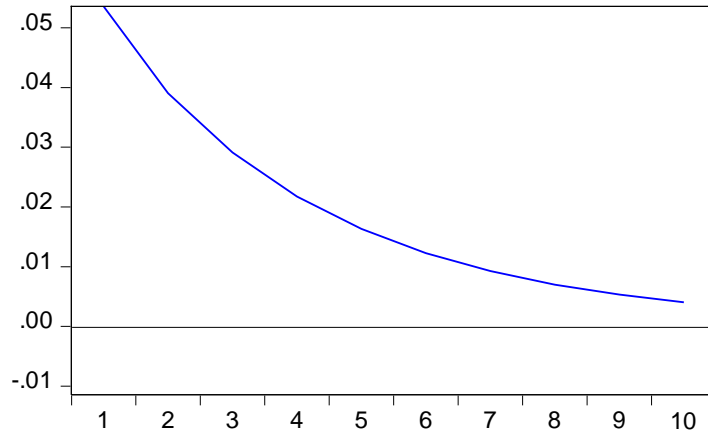
Response of LOGIHRACAT to BUYUME

Response of LOGIHRACAT to LOGDYY

Response of LOGIHRACAT to LOGIHRACAT

Şekil 14'te görüldüğü gibi ihracatın kendisinde yaşanan şok karşısında ihracat önce artarak tepki vermekte, ancak daha sonra bu tepki üssel bir şekilde azalarak ortadan kalkmaktadır. Uluslararası doğrudan yatırımlarda yaşanan bir şok ise önce ihracatı

arttırmakta, ancak bu etkileşim uzun dönemde yok olmaktadır. Son olarak VAR temelli Granger nedensellik testi yapılmış ve test sonuçları Tablo 7, 8 ve 9'da sunulmuştur.

Tablo 7: Var Temelli Granger Nedensellik ve Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları (Bağımlı Değişken: Büyüme)

	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
DYY	0.675607	1	0.7133
İhracat	1.258992	1	0.5329
Toplam	1.283817	2	0.8641

Tablo 8: Var Temelli Granger Nedensellik ve Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları (Bağımlı Değişken: DYY)

	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Büyüme	6.231781	1	0.0443
İhracat	2.979740	1	0.2254
Toplam	9.537552	2	0.0490

Tablo 9: Var Temelli Granger Nedensellik ve Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları (Bağımlı Değişken: İhracat)

	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Büyüme	5.646009	1	0.0594
DYY	0.531109	1	0.7668
Toplam	6.161489	2	0.1874

Tablo 7'de özetlenen sonuçlara göre gerek uluslararası doğrudan yatırımlar gerekse ihracat, büyümenin Granger nedeni değildir. Bu bulgu, varyans ayrıştırma ve etki tepki analizi sonuçları ile uyumludur. Büyüme ve ihracatın ise birlikte uluslararası doğrudan yatırımların Granger nedeni olduğu Tablo 8'de görülmektedir. Ayrıca Tablo 9'daki sonuçlara göre büyüme ihracatın Granger nedenidir. Bu bağlamda büyüme ve ihracattan uluslararası doğrudan yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç aynı zamanda Türkiye ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığına yönelik bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

6. Sonuç ve Politika Önerileri

1980'li yıllar dünyanın küreselleşme olgusu ile tanıştığı yıllar olarak ifade edilmektedir. Dünya 1980'lerden itibaren bir küreselleşme eğilimi içerisinde girmiş ve bu süreçte uluslararası sermaye akışı ve dış ticaretin önündeki pek çok engel birer birer ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bu durum özellikle Türkiye gibi pek çok gelişmekte olan ülkenin lehine olabilecek sonuçlar doğurmuş ve dış dünyadan Türkiye'ye uluslararası doğrudan yatırım akışı başlamış, uluslararası doğrudan yatırımlarda artış gözlemlenmiştir. Ayrıca küreselleşme ile ülkelerin ticari ilişkileri de gelişmiş, ihracat oranları ve ihraç ürün çeşitliliği de artmıştır. Bu durum dünyada pek çok ülke üzerinde de gözlemlenebildiği gibi, Türkiye'nin de makroekonomik görüntüsünde değişmelere neden olmuştur.

Bu araştırmada Türkiye'nin 1980 ile 2021 yılları arasındaki dataları kullanılmak sureti ile ekonomik büyüme oranı, ihracatın gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki payı ve uluslararası doğrudan yatırımlarının (UDY) gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki payı

değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak Vektör Otoregresif Model (VAR) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre büyümedeki değişimin kaynağı büyümenin kendisidir. Bir başka ifadeyle Türkiye ekonomisindeki istikrarsız büyümenin kaynağının büyümenin geçmiş dönemlerdeki yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Doğrudan sermaye yatırımlarındaki değişim, büyümenin aksine kendisi dışında diğer değişkenler tarafından da belirlenmektedir. Söz konusu değişimde kısa dönemde büyüme etkili olurken uzun dönemde ihracat etkilidir. Uluslararası doğrudan yatırımlar üzerinde büyüme ikinci yılda etkisini gösterirken ihracatın etkisi uzun döneme yayılmaktadır. Ancak uzun dönemde ihracatın etkisi büyümeden daha fazladır. Uluslararası doğrudan yatırımlar ve büyümenin ihracattaki değişim üzerindeki etkisi cari dönemden itibaren görülmektedir. Ancak uzun dönemde ihracattaki değişim, büyümeden daha çok uluslararası doğrudan yatırımlarla açıklanabilmektedir. Büyümedeki değişimin ise uzun dönemde ihracattaki değişimin yaklaşık %2'sini açıkladığı görülmektedir. Özetlemek gerekirse gerek UDY, gerekse de ihracat, iktisadi büyümenin Granger nedeni değildir. Fakat büyüme ve ihracat birlikte ele alındığında UDY'nin Granger nedeni olduğu görülmektedir. Ayrıca büyüme ihracatın Granger nedenidir. Özetlemek gerekirse büyüme ve ihracattan uluslararası doğrudan yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilmektedir. Bunlara ilaveten büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuç aynı zamanda Türkiye ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığına yönelik bir kanıt olarak değerlendirilebilmektedir.

Elde edilen bulgular genel olarak literatür ile uyum içerisindedir. Çalışmadan elde edilen bulgular literatürde incelenen çalışmalardan olan Bouras & Raggad(2015), Babalola vd.(2012), Moudatsou (2003), Yıldız & Aytekin (2017), Mukhtarov vd. (2019), Koyuncu (2017), Kılıç & Kızılkaya (2022)'ye ait olan çalışmalar ile uyum göstermektedir. Bu nedenle araştırmadan elde edilen bulguların tutarlı olduğu ifade edilebilir.

Buradan yola çıkıldığında, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığı Türkiye gibi bir ekonomi için daha yüksek düzeyde ekonomik büyüme elde etmek ve daha yüksek refah seviyelerine çıkabilmekte adına politika önerisi olarak şu öneriler yapılabilir;

Çalışmada DYSY'nin kısa dönemde ekonomik büyümeden etkilendiği ortaya koyulmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin ekonomik büyüme oranlarını arttıracak iktisadi politikalara yönelmek kısa vadede DYSY'nin de artmasına neden olabilecektir. Uzun dönem de ise ihracatın DYSY üzerinde etkili olduğu ortaya koyulmuştu. Bu nedenle Türkiye ihracatını arttırmaya yönelik çeşitli politikalar izlemelidir. İhraç malı çeşitliliğine gidebileceği gibi ihracat partnerlerinde de genişleme yolu seçilebilir. Teknoloji yoğun üretimin yapıp ve bu malların ihracına yoğunlaşmak da bir başka politika önerisi olabilir. Çalışmada ihracatın DYSY üzerindeki etkisi uzun dönemde ortaya çıktığı tespit edilse de, etkisinin ekonomik büyümeden daha fazla olduğu da belirtilmiştir. Bu nedenle öncelikli politikalar ihracatı arttırma ve çeşitlendirme şeklinde olmalıdır. Çalışmada vurgulanan bir diğer sonuç da ihracat ve DYSY'nin birbirini karşılıklı etkilediğidir. Bu nedenle DYSY'deki artışlar uzun dönemde ihracatın artışını da destekleyecektir. Bu nedenle başlangıçtaki güçlükleri yıkıp döngüyü devam ettirebilmek adına ihracat ve DYSY üzerine istikrarlı iktisadi programların uygulanması da önemli olan bir başka hususu ifade etmektedir.

Bütün bunlara ek olarak, bu alanda çalışmak isteyen diğer araştırmacılara da fikir ve ışık olması adına şu politika önerileri de araştırmalara konu olacak şekilde yapılabilir; Türkiye'de ekonomik büyüme oranlarını arttırmak için, toplam talep ve toplam arz dengesi

kurularak üretim teşvik edilmelidir. Etkili ve verimli çalışma elde edilebilmesi için iş kanununda düzenlemelere gidilmesi söz konusu olabilmektedir. Ayrıca çalışanların niteliği artırılıp her alanda kalifiye personel ile üretimin yapılması da ekonomik büyümeyi arttırabilecektir. Bunun için eğitim sistemi, kurslar ve özel eğitim merkezleri gözden geçirilebilir, daha nitelikli işgücünün desteleyecek yapıya kavuşturulabilir. Üretime teknolojiyi daha fazla entegre etmek de ekonomik büyümeyi tetikleyecek unsurlar arasında literatürlerde yerini almaktadır.

İhracatın arttırılmasına yönelik olarak uluslararası ticari ilişkiler ve dış ticaret konu olan ürünlerin yapısı, niteliği, ne kadar teknoloji yoğun üretim yapılabildiği gözden geçirilebilir. Bu hususta küresel yeniliklere uyum sağlayan, çağın ihtiyacını oluşturan, AR-GE ve yüksek teknoloji içeren ürünlerin ihracatının daha fazla şekilde yapılması yönünde gayret gösterilebilir. Bu konuda da ihtiyaç duyulabilecek nitelikli işgücünü yetiştirmek için eğitim reformları yapılabilir, kurumsal kalite arttırılabilir, ihracata yönelik üretim yapılan alanlara sübvansiyonlar verilebilir.

Ayrıca yeni uluslararası ticari ilişkiler kurulmakla birlikte mevcut olan anlaşmaların kapsamı genişletilebilir. Ülkelerle karşılıklı gümrük anlaşmaları yapmak da bu süreci destekleyebilmektedir. Ekonomik büyüme ve ihracatın birlikte hareket etmesi sonucu uluslararası doğrudan yatırımlar da etkilendiği için bu reformlar uluslararası doğrudan yatırımların da olumlu etkilenmesine neden olacaktır. Bütün bunlara ilaveten uluslararası doğrudan yatırımları daha da arttırabilmek adına nitelikli işgücü kaynağı, gerekli fiziki altyapılar, ihtiyaç duyulabilecek teknoloji alanları araştırılabilir ve bu alanlardaki eksiklikler giderilerek geliştirilebilir.

Kaynakça

- Acar, M. (2016). Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 92-105.
- Ağayev, S. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eştümlenme ve Panel Nedensellik Analizleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 159-184.
- Ağır, H., Koz, G., & Önder, İ. C. (2019). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yurt İçi Tasarruflar Üzerine Etkilerinin Analizi. 1. Uluslararası Beydağı Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi, 20-22 Aralık 2019 / Malatya.
- Alagöz, M., Erdoğan, S., & Topallı, N. (2008). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Türkiye deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.
- Alfaro, L. (2003). Foreign direct investment and growth: Does the sector matter. *Harvard Business School*, 2003, 1-31.
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 133-145.
- Behname, M. (2012). Foreign direct investment and economic growth: Evidence from Southern Asia. *Atlantic Review of economics*, 2.
- Babalola, S. J., Dogon-Daji, S. D. H., & Saka, J. O. (2012). Exports, foreign direct investment and economic growth: An empirical application for Nigeria. *International Journal of Economics and Finance*, 4(4), 95-105.
- Bouras, H., & Raggad, B. (2015). Foreign direct investment and exports: Complementarity or substitutability an empirical investigation. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(4), 933-941.
- Brooks, C. (2008), *Introductory Econometrics for Finance*, Second Edition, Cambridge University Press.
- Cromwell, H., Labys, W.C., Hannan, M.J. ve Terraza, M. (1994), *Multivariate Tests for Time Series Models*, SAGE.
- Çil, N. (2018), *Finansal Ekonometri*. Der Yayınları, İstanbul
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979), Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey D.A. ve Fuller W.A.(1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), ss.1057 1072.
- Enders, W. (2010), *Applied Econometric Time Series*, Third Edition, New York, Wiley
- Granger, C.W.J. (1969), Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica*, 37.
- Granger, J.W.C. ve Newbold, P. (1974), Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Hamilton, J.D. (1994), *Time Series Analysis*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Juselius, K. (2006), *The Cointegrated VAR Model: Methodology and Applications*, Oxford University Press.

- Karaçor, Z., Umutlu, H., & Kasap, O. (2017). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ekonomik Büyüme İlişkisi*. I. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi, 219-226.
- Khaliq, A., & Noy, I. (2007). Foreign direct investment and economic growth: Empirical evidence from sectoral data in Indonesia. *Journal of Economic Literature*, 45(1), 313-325.
- Kılıç, T. F., & Kızılkaya, O. (2022). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımından Elde Edilen Kanıtlar. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 139-156.
- Koyuncu, F. T. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye uygulaması (1990-2015). *International Journal of Social and Economic Sciences*, 7(2), 17-24.
- Kösekahyaoğlu, L., & Şentürk, C. (2006). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye Ve Yeni Gelişen Ekonomilerin Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 23-45.
- Lütkepohl, H. (2005), *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Maddala, G.S. & Kim, I.M. (2004), *Unit Roots, Cointegration and Structural Change*, Cambridge University Press, Sixth Printing.
- Moudatsou, A. (2003). Foreign direct investment and economic growth in the European Union. *Journal of Economic Integration*, 689-707.
- Mukhtarov, S., Alalawneh, M. M., Ibadov, E., & Huseynli, A. (2019). The impact of foreign direct investment on exports in Jordan: An empirical analysis. *Journal of International Studies*, 12(3).
- Noyan Yalman, İ. (2019). Yüksek teknoloji ürün ihracatı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, enerji tüketimi ve karbon emisyonunun ekonomik büyüme ile ilişkisi: BRİCS-T ülkeleri örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 128-149.
- OECD (1996). *“Benchmark Definition of Foreign Direct Investment”*, Third Edition, Paris, OECD Publishing, p.7-8.
- Okuyan, H. A., & Erbaykal, E. (2008). Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt : 19, Sayı : 67, ss. 47-58
- Phillips, P.C. ve Perron, P. (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), ss.335 346.
- Sevütekin, M. ve Çınar, M. (2017), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi, EViews Uygulamalı*, Bursa, Dora Yayıncılık.
- Sims, C.A. (1980), Macroeconomics and Reality, *Econometrica*, 48 (1), 1-48
- Turan Koyuncu, F. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye uygulaması (1990-2015). *International Journal of Social and Economic Sciences*, 7(2), 17-24.
- TÜİK (2013), *İstatistik göstergeler, 1923-2012*, Ankara, TÜİK Yayınları
- TÜİK (2022), *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla*, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>
- TÜİK (2022), *Yıllara Göre Dış Ticaret*, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>
- Tsay, R.S. (2010), *Analysis of Financial Time Series*, Third Edition, John Wiley & Sons.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi (2023). Erişim Adresi: www.invest.gov.tr , Erişim Tarihi: 13.03.2023
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023, Erişim Adresi: www.ticaret.gov.tr , Erişim Tarihi: 13.03.2023
- Ustaoglu, E. (2021). Yabancı Yatırım, Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17(3), 681-710.
- World Bank (2023), *Foreign direct investment, net outflows (% of GDP)*, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023, <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.WD.GD.ZS>
- Yıldız, S., & AYTEKİN, G. K. (2017). Uluslararası Doğrudan Yatırımların Ekonomik Büyümeyle Belirleyici Faktörler Üzerine Etkilerinin Analizi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 55-70.
- Zivot, E. ve Wang, J. (2006), *Modeling Financial Time Series with S-PLUS*, Springer.
- Xing, Y., & Pradhananga, M. (2013). How important are exports and foreign direct investment for economic growth in the People's Republic of China?.

ÖĞRETMENLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ İLE DEĞİŞİME DİRENÇ ARASINDAKİ İLİŞKİ: EĞİTİM KURUMLARINA YÖNELİK BİR ALAN ÇALIŞMASI

Mine ELAGÖZ* Canan Gamze BAL** Ömer Volkan ERCİYAŞ ***

ÖZ: Bu çalışmanın amacı farklı eğitim kurumlarında öğretmenlik yapan bireylerin demografik özellikleri ile değişime direnç arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Çalışmada öğretmenlerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 8 soruluk "Kişisel Bilgi Formu" ve Oreg (2006) tarafından geliştirilen, üç boyuttan oluşan "Değişime Direnç Ölçeği" kullanılmıştır. Çalışmada değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığının belirlenebilmesi için Pearson Korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, öğretmenlerin görev yaptıkları kurumun türü ile değişime direnç arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Öğretmenlerin görev yaptığı kurumun türü ile değişime direncin alt boyutlarından olan bilişsel direnç ve duygusal direnç arasında da zayıf düzeyde, pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda öğretmenlerin değişime karşı gösterdikleri direncin demografik özellikleri ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Değişim Türleri, Direnç, Değişime Direnç, Eğitimciler

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: I2,I20,M0

DOI: 10.54969/abuijss.1374737

Geliş tarihi: 13.10.2023 / **Kabul Tarihi:** 02.11.2023 / **Yayın Tarihi:** 06.11.2023

Etik kurul onayı: Tarih/Sayı/Onay kodu: 29.09.2023/ 37/ E. -0248025

THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS AND RESISTANCE TO CHANGE: A FIELD STUDY FOR EDUCATIONAL INSTITUTIONS

ABSTRACT: The aim of this study research to the relationship between the demographic characteristics of individuals teaching in different educational institutions and resistance to change. In order to determine the demographic characteristics of teachers, the 8-question "Personal Information Form" and the "Resistance to Change Scale" consisting of three dimensions developed by Oreg et al., (2006) were used in the study. In the study, Pearson Correlation analysis was used to determine whether there was a relationship between the variables. According to the results, a weak, positive relationship was found between the type of institution where teachers work and resistance to change. It has been observed that there is a weak, positive relationship between the type of institution where teachers work and the cognitive dimension and emotional dimension, which are the sub-dimensions of resistance to change. In this regard, it was concluded that teachers' resistance to change is related to their demographic characteristics.

Key Words: Change, Types of Change, Resistance, Resistance To Change, Types Of Resistance, Educators

Type of article: Research

Jel Classification: I2,I20 M0

DOI: 10.54969/abuijss.1374737

Received: 13.10.2023 / **Accepted:** 02.11.2023 / **Published:** 06.11.2023

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş, mineelagoz8@gmail.com **ORCID:** 0000-0002-5780-9009

** Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, cgbal@ksu.edu.tr **ORCID:** 0000-0003-1031-2588

*** Uzman Öğretmen, Kahramanmaraş Millî Eğitim Bakanlığı, Kahramanmaraş, omervolkanericiyas@gmail.com **ORCID:** 0009-0006-4557-4288

Kaynak gösterimi için: ELAGÖZ, M., BAL, C. G., ve ERCİYAŞ Ö. V. (2023). Öğretmenlerin Demografik Özellikleri ile Değişime Direnç Arasındaki İlişki: Eğitim Kurumlarına Yönelik Bir Alan Çalışması. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1), 71-90, DOI: 10.54969/abuijss.1374737

1. GİRİŞ

Yenilenme ve değişim, geçmişten günümüze sürekli devam eden bir süreçtir. Değişim mevcut durumundan farklı bir duruma geçişi ifade etmektedir. Günümüzde sürekli gelişme nedeni ile bireylerin ve örgütlerin çevrelerine ayak uydurabilmeleri ve uyum sağlayabilmeleri için değişimin etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Küreselleşme ile birlikte toplumsal, ekonomik, siyasal ve örgütsel alanda değişim kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Sabuncuoğlu ve Tüz (2013), örgütlerin açık sistemlerden oluştuğunu ve bu nedenle çevrelerinde oluşan gelişim ve değişimi dikkatli bir şekilde takip etmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Teknolojinin hızlı gelişmesi ile birlikte küreselleşme ve toplum beklentilerine yönelik değişime ayak uyduramayan örgütlerin varlıklarını devam ettirmede sorun yaşayacağı bilinmektedir.

Değişime karşı gösterilen direncin çoğunluğu bireysel faktörlerden kaynaklanmaktadır. Değişim bireyler açısından bir bilinmezlik ifade etmekte ve bu duruma karşı bireylerin doğası gereği bu bilinmezliğe karşı negatif bir tutum sergilemektedir. Değişim uygulamalarına yönelik hem örgütsel hem de bireysel açıdan sergilenen bu negatif tutum değişime direnci ifade etmektedir.

Değişime karşı gösterilen direncin birden fazla nedeni olabilmektedir. Bireylerin belirsizlik ile karşılaşma, iş yapma süreçlerindeki farklılık, sahip oldukları işi kaybetme korkusu, örgüt içerisinde gelişebilecek kültür çatışması, ekonomik kayıp yaşama korkusu gibi birçok neden değişime direnç oluşturabilecek faktörler arasında gösterilir. Bu noktada örgüt yöneticilerinin bu durumu etkili bir şekilde tespit ederek konu hakkında önlem alması gerekmektedir.

Örgütlerde yöneticilerin görevi değişime direnci azaltmada son derece önemlidir. Kurum içerisinde uygulanacak değişimin gereksiz olduğunu düşünen, bu durumu kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılayan çalışanlar tarafından geliştirilen direnç etkili bir iletişim ve ikna yoluyla engellenebilecektir. Bu nedenle değişimi bir sorun olarak algılayan çalışanlara yönelik iletişim, eğitim, karara katılma gibi uygulamaların kullanılması direnç davranışını azaltacak faktörler arasında sayılabilmektedir (Küçük ve Günaydın, 2021).

Hemen hemen her örgütte karşılaşılabilecek değişime direnç davranışı eğitim kurumlarında da yaygın bir şekilde görülmektedir. Özellikle 2019 yılında gelişen Covid 19 salgını nedeniyle eğitimin uzaktan eğitime taşınması ile birlikte hem öğrencilerde hem de öğretmenlerde değişime karşı direnç davranışı sergilendiği bilinmektedir. Öğretmenlerin alışmış oldukları düzene, ders işleme şekline, kullanılan materyallerin değişimine ve örgüt kültüründe meydana gelecek bir takım farklılıklara yönelik direnç davranışlarının görülmektedir (Genç, 2020; Keleş, 2020).

Değişime direnç konusuyla ilgili eğitim kurumlarına yönelik yapılan bir diğer çalışma da ise genellikle sınıf öğretmenlerinde direnç davranışının yüksek olduğu görülmüştür. Bu direncin sebebinin ise alışılmış örgüt kültürünün değişmesi, kullanılan alet ve sistemlerde değişikliğin oluşması, mevcut yeniliğe uyum sağlamada ön yargılı davranışların sergilenmesi olduğu bilinmektedir (Bottery,2016; Akman,2017).

Bu çalışmanın amacı; farklı eğitim kurumları ve farklı kademelerde görev yapan öğretmenlerin demografik özelliklerinin değişime direnç arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Çalışmanın literatür kısmında, değişim kavramının tanımı, değişim türleri, nedenleri, değişime direnç kavramının tanımı, türleri, değişime direncin boyutları ve değişime direncin önlenmesine yönelik stratejiler hakkında bilgi verilmiştir.

Metodoloji kısmında ise çalışmanın örneklemini oluşturan 226 öğretmenden elde edilen veriler SPSS 22 programı ile analiz edilerek sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın farklı eğitim kurumlarında ve farklı kademelerdeki eğitimcilere yönelik yapılmasının nedeni literatürde yapılan araştırmaların genellikle tek bir eğitim kurumuna veya tek alandaki öğretmenlere yönelik yapılmış olması olarak belirlenmiştir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Değişim Kavramının Tanımı

Genel olarak değişim; herhangi bir şeyin önceki durumundan farklı bir konuma getirilmesi anlamına geldiği gibi, aynı zamanda kişilere ait bilgi, beceri ve kabiliyetlerin bir düzeyden başka bir düzeye getirilmesi anlamını taşır (Taşlıyan & Karayılan 2011). Başka bir tanıma göre ise değişim; bir düzenin planlı veya plansız bir şekilde bir durumdan farklı bir duruma dönüştürülmesi sürecini kapsar (Sabuncuoğlu, 2008). Planlı ya da plansız olarak gerçekleşen bu değişim, olumlu olabileceği gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Olumlu bir şekilde sonuçlanan değişim organizasyonun gelişmesini sağlayarak her alanda daha etkili bir hale gelmesine neden olur. Olumsuz bir şekilde sonuçlanan değişim ise, etkinlik ve verimliliğin azalmasına yol açtığı için örgütün hedeflerinden sapmasına neden olmaktadır.

Örgütte meydana gelen değişim ise; organizasyonun alt birimleri arasında oluşabilecek bütün değişiklikleri kapsar. Bu açıdan bakıldığında örgütsel değişim; yaratıcı girişimler, her türlü yeniliğe açık olma, büyüme ve gelişme sağlayan her türlü olgunun tamamını bünyesinde barındırabilecek biçimde geniş bir yapıya sahiptir (Dinçer, 2008). Bu anlamda örgütsel değişimin; organizasyonu geleceğe yönelik hazırlama, örgüt üyeleri arasında güvene dayalı işbirliği sağlama, iletişim kanallarını açık tutma, problemlere çözüm önerileri geliştirme gibi amaçlarla birlikte; örgütün bütünlüğünün ve devamlılığının gözetilmesi, örgütsel büyüme ve gelişme konularına da katkı sağlar (Töremen, 2002).

Değişim kişiye hayatındaki eski alışkanlıklarını terk ederek yeni alışkanlıklar edinmeyi de öğretir. Ancak kişinin eski alışkanlıklarından kurtulması yeni alışkanlıklar edinmesinden çok daha zor gerçekleşebilir. Diğer bir açıdan, çalışan önceki davranış ve yargılarından sıyrılarak yenilerini öğrenip pekiştirir. Bu süreç başarılı bir şekilde gerçekleşmedikçe, çalışanlar yeni öğrendikleri uygulamalarla önceki alışkanlıklarını birbiriyle karıştırırlar ve değişimden faydalı bir sonuç alamazlar (Davis, 1988). Günümüzde değişimin artık neredeyse zorunlu görüldüğü bu ortamda ısrarla geçmişteki uygulamalara göre çalışmayı sürdüren bir örgütün, devamlı değişen ve gelişen çevresiyle ciddi manada uyumlu bir ilişki içerisinde olması muhtemel gözükmemektedir (Toffler, 1989).

Çevresinde olup biten tüm değişikliklere karşı duyarlı ve öğrenmeye açık bir biçimde uyum gösterme çabası içerisinde olan; kurumsal bakış açısı, yaratıcı fikir üretme, önüne çıkan fırsatları iyi kullanma kabiliyeti ve finansal kaynaklarını verimli bir şekilde değerlendirme

yeteneği gösteren örgütler yaşamlarını sürdürebilirler (Yazıcı 2001, 39). Fakat örgütler açısından değişimi başarılı bir şekilde yönetmek bir hayli güçtür. Çünkü organizasyon içerisinde yapılan söz konusu bir değişikliğin, tüm birimler üzerinde kalıcı veya geri dönüşü zor olan etkileri olabilir (Schumacher, 2010).

1.2. Değişimin Nedenleri ve Türleri

Örgütsel değişimi ortaya çıkaran sebeplerin hepsi örgüt içerisinde aynı etkileri göstermeyebilir. Çünkü bu değişimi ortaya çıkaran nedenlerin bazıları fırsat oluştururken, bazıları ise tehdit anlamına gelebilir. Örgütler önlerine çıkan fırsat ve tehditleri iyi analiz ederek başarılı olabilir ve örgütsel değişimi doğru bir biçimde gerçekleştirebilir (Coroğlu, 2003). Değişimin sistemdeki etkileri çok kısa bir süre içerisinde kendisini gösterdiğinden, örgütün geleceğini pozitif ya da negatif anlamda etkileme potansiyeli oldukça yüksektir. Değişimi meydana getiren nedenler dışsal ve içsel nedenler başlığı altında incelenebilir (Kinicki & Williams, 2008; Tüz, 2004).

Dışsal nedenler; Teknolojik, Siyasal, Ekonomik, Toplumsal ve Doğal Koşullar başlıklarında örgütlerde farklı biçimlerde kendini gösterebilir. Dünyada meydana gelen küresel gelişmeler hukuk, demokrasi ve insan hakları gibi terimlerin de küresel boyuta taşınmasına ve yönetim anlamında farklılıklar yaşanmasına neden olmuştur. Bu kavramlar insana ait değer yargılarına daha fazla önem verilmesini ve hak, hukuk gibi kavramların yaygınlaşmasını sağlamıştır. İnsan hakları kişiye ait özgürlük anlayışının diğer insanlar tarafından tanınarak, dış etkenlere karşı koruma altına alınmasını gerektirmiştir (Selçuk, 1999).

İnsana ait hak ve hürriyet kavramları küreselleşmenin de etkisiyle demokrasi anlamında daha gelişmiş ve etkili bir zemin yaratmıştır (Dahl, 2001). Örgütün dış çevresinde meydana gelen değişimlere açık olması, destek vermesi veya içselleştirmesi örgütsel değişim olgusuna direkt olarak etki etmektedir. Örgüt dış çevresine kapalı olarak bir tutum sergilediğinde ise, değişim sürecini verimli bir şekilde yönetemez ve başarılı olamaz (Aykaç, 1991).

İçsel Nedenler; Büyüme, küçülme, kurum birleşmeleri, tepe yönetimin değişmesi, örgütsel yetersizlikler ve çalışanların değişim talepleri başlıkları altında farklı biçimlerde kendini gösterebilir. Örgütler standart seviyelerine kadar kendi kendilerine yetebilmekte, ancak bu seviyenin üstüne çıkılması durumunda değişim zorunlu bir hal almaktadır (Tüz, 2004).

Örgütlerin her yıl giderek hızlı bir şekilde büyümeleri örgütün normal dengesinde değişimlere sebep olabilir. Örgüt içinde bu sebeplerden dolayı yetki verme, sorumluluk alma, karar mekanizması ve denetimle ilgili hususlarda problemler yaşanabilir. Bu yüzden de değişim kaçınılmaz bir durum haline gelir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998). Örgütlerde küçülme değişim odaklı olup, örgüte fayda sağlamayan etkenlere son verilmesi ve bu sayede örgüte yük getiren, örgütsel etkinliğe katkısı olmayan unsurların ortadan kaldırılmasıdır. Yönetimin aldığı karar doğrultusunda örgütteki işleyişi daha iyi bir duruma getirmek için, işletme içinde zarara yol açan unsurların elenerek bilinçli bir şekilde küçülmeye gidilmesidir (Ölçer, 2008). Bir örgütün tepe yönetiminde yaşanan değişiklik sonucunda bazı farklılıklar ortaya çıkabilir. Yeni başlayan yöneticinin çalışma şekli, görev alanı, kontrol becerisi, çalışanlarla bağlantıları, kişisel özellikleri kendisinden önceki yöneticiden değişimi zorunlu kılacak kadar başka şekilde olabilir (Çetin, 2008). Örgütteki yeni yönetim anlayışında yaşanan bu değişimlerden dolayı şirket yapısında birçok değişikliğe gidilebilir (Tüz, 2004).

Örgütte değişim gerektiren unsurlara hangi alanlarda daha çok ihtiyaç duyulduğu ve değişimi gerçekleştirecek birim olan insan kaynaklarının performansı bu durumda tercih edilecek değişim yaklaşımını ortaya koyar. Örgütteki değişim türleri, Planlı-Plansız Değişim, Makro-Mikro Değişim, Proaktif – Reaktif Değişim, Anî-Zamana Yayılmış Değişim, Evrimci-Devrimci Değişim başlıkları altında incelenebilir.

2. Değişime Direnç, Türleri ve Boyutları

Günümüzde işletmeler, teknolojinin hızlı ilerlemesi ve hızla değişen şartlara uyum sağlamak amacıyla bünyelerinde birçok farklılık yapmaktadır. Gerçekleştirilecek bu değişim bireylerin yaşamlarını kolaylaştıracak faktörler arasında değerlendirilebilir. Fakat insanların doğasından gelen tutucu davranış, karşılaşacakları her değişimi reddetme ve direnme eylemine neden olabilmektedir. Eski çalışma düzeninden vazgeçmek istemeyen iş gören yenilik ve değişimlere karşı korku duyar. Pozisyonunu kaybetmekten korkan çalışan kendisini huzursuz hissetmekte ve bu durumdan rahatsızlık duymaktadır (Koçel, 2015; Çalışkan, 2019; Beger, Özmen, 2020; Karayaman, 2023).

Çalışan açısından olumsuz duygular yaratan ve tehdit oluşturan değişime karşı verdiği her tepki veya davranış direniş olarak tanımlanmaktadır. Yeniliklere karşı gösterilen bu direniş, değişimlerin başarılı bir şekilde gerçekleşmesini engellemektedir. Bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında, kurumsal değişim çabalarının bir kısmının olumlu sonuçlanmadığı görülmektedir (Toribio, 2011).

Bazı çalışanlarda görülen örgütsel değişime karşı direncin başlıca sebepleri; güvenilir çalışma ortamını kaybetme korkusu, pozisyonunu yitirme kaygısı, mevcut çalışma koşullarının daha da zorlaşacağı düşüncesi, denetim endişesi, kendini baskı altında hissetme duygusu ve konu hakkında bilgisiz olma durumudur (Töremen, 2002). Bu sebeplerin dışında; yenilik ve değişimlerle ilgili yetkin olmama, yöneticinin çalışanda güven duygusu oluşturmaması ve duygularla hareket etme gibi etkenler sayılmaktadır (Argon ve Özçelik, 2008). Örgütsel değişim sürecinde işletme dışından profesyonel destek almak ve çalışanlarda bulunan özellikleri verilen eğitimlerle kuvvetlendirmek, bu aşamanın daha kolay bir şekilde gerçekleşmesi için oldukça önemli bir unsur olarak görülmektedir (Erdoğan ve İraz, 2019; Balcı, 2022).

Örgütlerde gerçekleşecek değişimin planlanması ve uygulanması ile birlikte kurumda bulunan bireylerin değişime yönelik tepkileri farklılık göstermektedir. Uygulanacak değişime yönelik geliştirilen tepkilerin olumlu ve olumsuz tepkiler olmasının yanı sıra aktif ve pasif tepki çeşitleri de gösterilmektedir. Tepki olarak ifade edilen direnç türleri değişimin şekline, değişimi uygulayan liderin yönetim tarzına, değişimin örgüt içerisine duyurulma tarzına ve bireylerin kişisel özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Değişime direnç çeşitleri, genelde aktif direnç, pasif direnç, akılcı direnç ve akıl dışı direnç şeklinde dört kısımda toplanmaktadır (Tüz, 2001).

Akılcı Direnç; Kurumlarda uygulanmasına karar verilen değişimin kurum içinde yeterince duyurulmaması veya bu uygulama için alınan karar aşamasına çalışanların dâhil edilmemesinden kaynaklanan direnme türüdür. Bu direnç türünde, çalışanlar karar

aşamasına dâhil edilmeği için kendilerini önemsiz hissetmekte ve örgüte ait olmadıklarını düşünmektedirler. Değişime yönelik akılcı ve mantıklı bir açıklama arayışı içerisindeydirler. Bu direncin gücü; yönetim kadrosunun çalışanları karara katılımlarını sağlaması, değişimin örgüt içerisinde tanıtılması ve etkili liderlik davranışları ile azaltılabilmektedir. Çalışanlar değişimin gerekliliklerinin net bir şekilde anlatılması ve kendilerinin de sürece dâhil edilmesi ile birlikte değişimi benimsemeye başlamaktadır (Tüz, 2001).

Akıl Dışı Direnç; Çalışanlar, değişime karşı olumlu bir duygu beslememekte ve ikna olmaktan oldukça uzak durumdadırlar. Yönetim tarafından uygulanacak değişim ile ilgili yapılan açıklamaları, gereklilikleri ve değişimi gerektiren durumları görmezden gelmektedirler. Bu durumda gösterilen direncin gücü de oldukça fazladır. Çalışanların şiddetli bir şekilde göstermiş oldukları bu direncin nedenlerinin ise; yeni uygulamalar karşısında başarısız olacakları endişesi, bilgi ve becerilerinin yetersiz olduğu düşüncesi, mevcut kaynaklarının eksik olduğu ve bir kayıp yaşayacakları endişesi olduğu bilinmektedir (Cummings ve Worley,1997).

Pasif Direnç; Kurumlarda yöneticiler tarafından belirlenen değişimi kabul etmeyen ve değişimin uygulanması konusunda endişeleri olan bireylerin bu uygulamalara göstermiş olduğu bir tepki türüdür. Pasif dirençte çalışanlar değişim oluşturulan çalışmalara ilgi göstermemekte, konu ile ilgili gelişmeleri öğrenme ve katılım sağlama isteğinde bulunmamaktadır. Genellikle üst yönetimden gelen bildirim ve sorumluluklara ilgisiz ve kayıtsız kalma davranışı içerisinde bulunmaktadır. Çalışanlar değişime yönelik yapılan olumsuz eleştirileri destekler ve bilinçli bir şekilde işin yavaşlatılmasını amaçlar. Örgütsel değişimin etkili bir şekilde bireylere aktarılması ile birlikte çalışanlarda değişime yönelik olumlu duygular geliştirilebilirse pasif değişime direnç aktif katılıma dönüşebilir (Timurturkan, 2010).

Aktif Direnç; Aktif direnme türünde kurumda bulunan bireyler uygulanacak olan değişimin gerçekleşmemesi adına aktif davranışlarda bulunmaktadır. Çalışanlar değişimi engellemek için protesto etmekte, verilen sorumlulukları bilinçli bir şekilde yerine getirmemekte, işleri yavaşlatmakta, performans düşürmeye yönelik eylemler içerisinde bulunmakta, değişime yönelik eleştiri ve şikâyetleri açık bir şekilde dile getirmektedir. Bu durum pasif direnişin davranışa geçirilmiş şekli olarak da tanımlanmaktadır (Helvacı,2011).

Değişime direnç ile alakalı yapılan çalışmalarda direncin farklı boyutları ele alınmaktadır. Değişime direnç; değişim ihtiyaçlarına inanmamak, hedeflerin ulaşılabilirliğine inanmamak, değişimin amacı üzerinde fikir birliğine ulaşmamak ve değişim liderine duyulan güven eksikliği boyutları altında değerlendirmiştir. Yaygın olarak kullanılan değişime direnç boyutlarının ise Duygusal Direnç, Bilişsel Direnç ve Davranışsal Direnç olarak üç boyut şeklinde ifade edildiği görülmüştür (Henry,1997; Dent ve Goldberg,1999; Oreg, 2006).

Bilişsel Direnç; bireylerin değişime yönelik inançlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu boyutta bireylerin değişim için olumlu ifadeleri yer alırken “ değişim örgütü mahvedebilir” şeklinde olumsuz ifadeler de yer almaktadır. Değişimi uygulamaya geçmeden önce bireylerde oluşan düşünce ve inanç kısımları olarak ifade edilir. Kurumda bulunan bireylerin değişim hakkında ilk olarak ne düşündüklerini, değişimin örgüte ve bireylere ne kazandırıp ne kaybettireceğini ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ifade ile oluşacak

değişim için meydana gelen sorgulamaların ilk aşamasını oluşturmaktadır (Piderit,2000; Oreg,2006).

Duygusal Direnç; değişime yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri içermektedir. Bu boyutta ele alınan asıl konu bireylerde örgütsel değişime karşı oluşan heyecan, mutluluk, enerji, istek ve hırs gibi pozitif duygular ile korku, endişe, isteksizlik, kızgınlık gibi oluşan negatif duygulardır. Örgütte bulunan çalışanların değişime yönelik duygusal tepkilerinin ölçülmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bireylerde oluşan duygusal direncin, değişimin çalışanlara etkili bir şekilde iletilmemesi veya yetersiz bilgilendirilme sonucunda ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir (Oreg,2006; Uslu,2017).

Davranışsal Boyut; bireylerin değişim konusunda zihinlerinde meydana gelen sorgulamalar, olumlu ve olumsuz düşüncelerin ifade edilmesinden sonraki boyut olarak yer almaktadır. Davranışsal boyut, örgütte bulunan çalışanların değişime yönelik davranışları ve nasıl davranılması gerektiğini ortaya çıkaran bir boyuttur. Başka bir ifade ile değişime olan direncin davranışa dönüşmüş hali olarak ifade edilebilir. Gösterilen bu davranışlarda örgütlerde geliştirilen değişime yönelik sabotaj, engel olma gibi çeşitli davranışlara yönelik ifadeler yer almaktadır (Van Dam,2008; Singh,2012).

Oreg (2006) değişime direnci oluşturan bu üç boyutun tamamen birbirinden bağımsız olarak düşünülmemesi gerektiğini, örgütlerde meydana gelebilecek değişim hakkında neler düşünüldüğünü, neler ifade ettiğini ve nasıl bir davranışa dönüştüğünü anlamak için bu üç boyutunda birbiriyle ilişkili olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

3. Demografik Özelliklerinin Değişime Direnç Üzerindeki Etkisi Ve Değişime Direncin Önlenmesi

Örgütlerde gerçekleşen değişim ve bu değişime karşı geliştirilen direnç hareketi çalışanlardan bağımsız olarak düşünülemez. Çalışanların yaş, eğitim, cinsiyet meslekte geçirdikleri süre gibi faktörlere bağlı olarak personel devir hızı, performans, tatmin durumlarında farklılıklar olduğu gibi değişime karşı tutumlarında da farklı davranışlar sergilenebilmektedir. Örneğin yaşça büyük ve uzun süredir aynı kurumda görev yapan bireylerin değişime karşı gösterdikleri direncin, yeni ve genç bireylere göre daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Yöneticiler herhangi bir değişim hareketi başlatacağı zaman bu farklı demografik özellikleri göz önünde bulundurmalı ve değişime yönelik stratejileri bu faktörlere göre geliştirmelidir (Ülgen ve Mirze,2013).

Örgütlerde değişimin gerçekleştirilmesi ile birlikte etkinliğin ve verimliliğin artırılması hedeflenmektedir. Değişimin amacı olumlu olsa da çalışanlar, bu değişimin gerçekleşmemesine yönelik davranışlar sergileyebilmektedir. Değişime karşı geliştirilen bu direnç uygulamaları değişimi başarılı bir şekilde uygulanmasını engellemektedir. Örgütün üst yönetimi tarafından değişimin yönetilmesi kolay bir süreç değildir. Değişimden beklenen faydanın sağlanabilmesi için oluşan direncin de etkili bir şekilde önlenmesi gerekmektedir (Hitt, Black, Porter ,2009).

Örgütler çevrelerine uyum sağlaması için uygulamaya çalıştığı değişime yönelik stratejilerin başarı elde etmede temel faktör olduğunu düşünmektedir. Değişimin başarılı bir

şekilde uygulanması için çalışanların gösterdikleri direnç davranışını azaltacak uygulamalar geliştirmeleri gerekmektedir böylece çalışanların karşılaştıkları yeni uygulamalar karşısında kendilerini daha iyi hissetmesi sağlanacaktır (Şen ve İrge,2022).

Örgütlerde değişime direnci önlemek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmektedir. Başaran (1982) bu stratejileri; çalışanlara gerçekleştirilecek değişimi tanıtmak, değişimin deneme amaçlı kullanılması, çalışanların karara katılımını sağlamak, değişime yönelik eğitim ve iletişimin düzenlenmesi ve etkili liderlik uygulamaları geliştirmek şeklinde sıralamıştır. Stoner ve Wankel (2011) ise yukarıda sayılan stratejilere; zorlama (tehdit ve baskı), ikna, manipülasyon ve kooptasyon geliştirme stratejilerini eklemiştir.

Değişimin Planlanması ve Tanıtılması; Planlama, değişimin uygulanması ve değişime karşı gelişecek direncin azaltılması için mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir uygulamadır. Planlama aşamasının, değişim uygulamasında ve değişime karşı oluşan dirençlerin farkına varılmasında en önemli strateji olduğu ifade edilmektedir (Pritchard, 2010; Sönmez,2023).

Değişimin Deneme Amaçlı Uygulanması; Değişimin tüm örgütte uygulanmasının yerine, kurumun bir bölümünde veya küçük bir bölgede denenmesi, elde edilen sonuçların gözden geçirilmesi oldukça önemli bir faktördür. Böyle bir uygulama sonucunda örgütte bulunan çalışanların değişime karşı duygu ve düşünceleri, davranışları ve fikirlerinin ne yönde olduğu önceden fark edilecek ve oluşan direncin önüne geçilebilecektir (Hitt, vd., 2009).

Eğitim ve İletişim; Kurumlarda değişimin etkili bir şekilde yönetilmesi ve uygulanması için çalışanlar ile birlikte etkili bir iletişim sağlanması gerekmektedir. Çalışanların değişime yönelik fikirleri alınmalı, değişimi destekleyen ile desteklemeyen fikirler birbiriyle karşılaştırılmalıdır. Bu sayede değişime yönelik ön yargı ve bilinmezliğin ortadan kaldırılması sağlanmaktadır (Werkman,2009).

Çalışanların değişime karşı oluşturdukları direnç davranışının azaltılmasında iletişimin rolü oldukça büyüktür. Çalışanların memnuniyetini sağlamak, mevcut sürece dâhil etmek etkili bir iletişim ile gerçekleştirilebilecektir. Fakat bu aşamada uygulanan iletişimin hem yöneticiler hem de çalışanlar açısından açık bir kanal olarak ele alınması gerekmektedir (Yener,2021).

Kooptasyon uygulamasında ise çalışanların eğitime katılmasında uygulanan stratejilere benzer uygulamalar kullanılmaktadır. Direnç gösteren çalışanların belirlenip, bu bireyleri meydana gelen sorun ve çözümlerin bir parçası haline getirerek direnç davranışının azalması hedeflenmektedir (Şimşek, Akın, 2008; Karaboğa, 2018).

Karara Katılımın Sağlanması ve Destekleme; Karar aşamasına gelene kadar, kurumda değişime direncin yüksek olduğu çalışanların belirlenmesi ve bu grubun karar aşamasına dâhil edilmesine yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi örgütün yararına sonuçlar doğuracaktır (Özkan,2002; Çilesiz,2015).

Zorlama (Tehdit ve Baskı); Örgütlerde değişimin acilen uygulanması gerektiği veya değişime olan direncin etkisini azaltacak uygulamaların olumlu cevap vermediği durumlarda kullanılan bir stratejidir. Örgütte değişime karşı direnç gösteren bireylere yönelik değişimin uygulanması ve kabul edilmesi adına yapılan baskı, zorlama, emir verme ve bu uygulamaların

gerçekleşmesi için güç ve yetkilerin kullanıldığı durumudur. Bu strateji örgütlerde değişimin geliştirilmesi ve uygulanması bakımından hızlı bir süreç olduğu için olumlu bir strateji olarak görülmektedir. Fakat çalışanlar açısından bakıldığında bu zorlama; performans düşüklüğü, işten çıkma, örgüte ve lidere karşı negatif duygular besleme ve bağlılığın düşmesi gibi olumsuz davranışları artırebileceği için dikkatli uygulanması gereken bir strateji olarak ifade edilmektedir (Yalçın,2002).

Manipülasyon; Kurumlarda uygulanacak değişimin çalışanlara tanıtılması ve aktarılması aşamasında gerçekleri olağan durumdan saptırarak aktarmak oluşabilecek direnci azaltabilir. Fakat bu strateji tehdit ve zorlama da olduğu gibi oldukça riskli bir durum olarak değerlendirilir. Çalışanların yöneticileri tarafından manipüle edildiğini ve aldatıldığını fark etmesi durumunda kurumlarda istenilmeyen sonuçlar oluşabilmektedir Bu nedenle bu strateji yöneticilerin ve liderlerin mecbur kalmadıkça kullanmayı istemediği bir durumdur (Koçel,2003).

4. Araştırma

4.1. Yöntem

Çalışmanın örnekleme ilişkisel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. İlişkisel tarama modeli ikiden fazla değişken arasındaki ilişkinin ve değişimin belirlenmesine yönelik bir yöntemdir (Karasar, 2011).

Çalışmada farklı okullarda görev yapan öğretmenlerin demografik özellikleri ile değişime direnç arasındaki ilişkinin araştırılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- 1) Öğretmenlerin demografik özellikleri ile değişime direnç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 2) Öğretmenlerin demografik özellikleri ile değişime direncin bilişsel boyutu arasında bir ilişki var mıdır?
- 3) Öğretmenlerin demografik özellikleri ile değişime direncin duygusal boyutu arasında bir ilişki var mıdır?
- 4) Öğretmenlerin demografik özellikleri ile değişime direncin davranışsal boyutu arasında bir ilişki var mıdır?

4.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada öğretmenlerin demografik bilgilerinin belirlenmesi amacıyla 8 soruluk kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Bu form aracılığıyla katılımcıların cinsiyetleri medeni durumları, eğitim durumları, görev yaptığı kurum ile ilgili bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Değişime Direnç Ölçeği

Katılımcıların değişime direnç konusuna yönelik algılarını ölçmek amacıyla Oreg (2006) tarafından geliştirilen “Değişime Direnç Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek 15 ifade ve “Bilişsel boyut, Duygusal boyut, Davranışsal boyut” olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır. Güvenilirlik katsayısının ise 0,869 olduğu görülmüştür.

4.3. Verilerin Analizi

Bu çalışmada nicel araştırma yönetimi olan anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örnekleme farklı kurumlarda öğretmenlik yapan 226 bireyden oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan anket formu elektronik ortama aktarılarak Google Forms aracılığıyla uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilmesi için SPSS 22 programından yararlanılmıştır.

Anket aracılığı ile elde edilen verilerin normal dağılım sağlayıp sağlamadığını belirlemek amacı ile normallik analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen değerlere Tablo 1’de yer verilmiştir. Değişime direnç ölçeğinin hem genel boyutu hem de alt boyutlarına ait Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,5 ve +1,5 arasında olduğu görülmüş ve normal dağılım şartlarını sağladığı belirlenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Bu doğrultuda çalışmaya parametrik analiz yöntemleri ile devam edilmiştir.

Tablo 1. Verilerin normal dağılım analiz tablosu

Ölçek		Skewness	Kurtosis
Değişime Direnç		,368	-,457
Değişime Direnç (Alt Boyutlar)	Bilişsel Boyut	,375	,068
	Duygusal Boyut	,528	-,215
	Davranışsal Boyut	,496	,123

4.4. Çalışmanın Örnekleme

Çalışmada basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem farklı kurumlarda görev yapan 226 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine Tablo 2’de ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Öğretmenlerin %59,7’si (135 Kişi) kadın ve %88,9 oran ile evli bireylerden oluştuğu görülmüştür. Öğretmenlerin eğitim durumları göz önüne alındığında ise büyük çoğunluğun %77,4 oran ile lisans mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Görev yaptıkları kurum ise %95,6 oran ile kamu kurumundan oluşmaktadır. İlkokulda görev yapan öğretmenlerin oranının %46,5 olduğu ve %28,3 oran ile ise sınıf ve branş öğretmenlerinin bulunduğu görülmektedir. Sektörde çalışılan süre göz önüne alındığında ise çoğunluğun %52,7’si oran ile 15 yıl ve üzerinde olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özellikleri

Demografik Özellikler		Toplam	Yüzde	Geçerli
Cinsiyet	Kadın	135	59,7	60,0
	Erkek	90	39,8	40,0
	Toplam	225	96,9	100
	Eksik veri	1	,4	
Medeni Durum	Evli	201	88,9	89,3
	Bekâr	24	10,6	10,7
	Toplam	225	99,6	100
	Eksik veri	1	,4	
Eğitim Durumu	Lisans	175	77,4	78,5
	Yüksek Lisans	46	20,4	20,6
	Doktora	2	,9	,9
	Toplam	223	98,7	100
	Eksik veri	3	1,3	
Çalıştığınız Alan	Kamu Kurumu	216	95,6	96,9
	Özel Kurum	7	3,1	3,1

	Toplam	223	98,7	100
	Eksik veri	3	1,3	
Çalışılan Kurum	Anaokulu	7	3,1	3,2
	İlkokul	105	46,5	47,9
	Ortaokul	95	42,0	43,4
	Diğer	12	5,3	5,5
	Toplam	219	96,9	100
	Eksik veri	7	3,1	
Görev Yapılan Alan	Özel Eğitim	62	27,4	28,8
	Sınıf Öğretmeni	64	28,3	29,8
	Branş Öğretmeni	64	28,3	29,8
	Diğer	25	11,1	11,6
	Toplam	215	95,1	100
	Eksik veri	11	4,9	
Sektörde Çalışılan Süre	0-5 Yıl	16	7,1	7,2
	6-10 Yıl	35	15,5	15,7
	11-15 Yıl	53	23,5	23,8
	15 Yıl ve Üzeri	119	52,7	53,4
	Toplam	223	98,7	100
	Eksik veri	3	1,3	

4.5. Bulgular

Çalışmada kullanılan değişime direnç ölçeğine ve alt boyutlarına yönelik güvenilirlik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen değerlere Tablo 3'te yer verilmiştir. Değişime Direnç Ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısının ,839 ($\alpha > ,070$) olduğu görülmektedir ve kullanılan ölçeğin güvenilir bir ölçüm aracı olduğu söylenebilir (Kayış,2006).

Değişime Direnç ölçeğinin alt boyutlarına ait güvenilirlik katsayılarının ise Bilişsel boyut ,731 Duygusal boyut ,820 ve Davranışsal boyutun ,760 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Ölçeklerin güvenilirlik analizi tablosu

Değişime Direnç Ölçeği	Madde Sayısı	Alpha (α)
Değişime Direnç	15	,839
Alt Boyutlar		
Bilişsel Boyut	5	,731
Duygusal Boyut	5	,820
Davranışsal Boyut	5	,760

Araştırma sorularının değerlendirilmesi için Pearson Korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Değişkenlere ait yapılan korelasyon analizinde elde edilen değerlere Tablo 4'te yer verilmiştir. Yapılan bu çalışmada demografik özellikler ile değişime direnç arasında bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar, bireylerin demografik özelliklerinin değişime karşı gösterdikleri direnç davranışını etkilediğini ve bu değişkenlere bağlı olarak direncin şiddetinin artıp azabileceğini belirtmektedir (Ülgen ve Mirze,2013).

Korelasyon analizi sonucunda öğretmenlerin görev yaptıkları kurumun türü ile değişme direnç arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür ($r = ,131$, $p = ,053$, $p < 0,05$) (Carver ve Nash, 2011). Bu ilişkinin düzeyi ise $0,-0,29$ aralığında zayıf, $0,30-0,70$ aralığında orta ve $0,70-1$ aralığının mükemmel ilişkiyi ifade ettiği bilinmektedir (Cevahir,2020). Bu bakımdan öğretmenlerin görev yaptıkları kurumun türü ile değişime direnç arasında oluşan ilişkinin zayıf düzeyde olduğu görülmüştür.

Helvacı ve arkadaşlarının (2013) yapmış olduğu bir çalışmada devlet okullarında görev yapan eğitimcilerin, özel okuldaki eğitimcilere göre değişime direnç davranışının daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun nedeninin ise bireylerin veya örgütün kapasite yetersizliğinden kaynaklandığı belirtilmektedir.

Tablo 4. Değişkenler arasındaki korelasyon analizi

		1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.Görev Yaptığınız Kurum	Korelasyon (r) P n	1 219								
2.Çalışılan Alan	Korelasyon (r) P n	,167 ,013 218	1 223							
3. Görev Yaptığınız Alan	Korelasyon (r) P n	,178 ,009 213	-,018 ,790 215	1 215						
4.Sektörde Çalışılan Süre	Korelasyon (r) P n	-,093 ,172 218	-,070 ,295 223	,071 ,300 215	1 223					
5.Eğitim	Korelasyon (r) P n	,083 ,223 218	-0,93 ,169 222	-,011 ,873 214	-,099 ,142 222	1 223				
6.Değişime Direnç	Korelasyon (r) P n	,131 ,053 218	,012 ,858 223	,032 ,640 215	,056 ,404 223	-,003 ,962 223	1 225			
7.Bilişsel Boyut	Korelasyon (r) P n	,148 ,029 218	,016 ,817 223	,013 ,855 215	,128 ,057 223	,047 ,484 223	,790 ,001 225	1 225		
8.Duygusal Boyut	Korelasyon (r) P n	,165 ,015 223	-,035 ,603 223	,108 ,114 215	,013 ,846 223	,000 ,996 215	,769 ,001 223	651 ,001 225	1 225	
9.Davranışsal Boyut	Korelasyon (r) P n	,065 ,342 218	,015 ,829 223	-,026 ,700 215	-,010 ,882 223	-,030 ,654 223	,785 ,001 225	,408 ,001 225	,404 ,001 225	1 225

1: Çalışılan Kurum, 2: Çalışılan Alan, 3: Görev Yaptığınız Alan, 4: Sektörde Çalışılan Süre,5 Eğitim, 6: Değişime Direnç, 7: Bilişsel Boyut, 8: Duygusal Boyut, 9: Davranışsal Boyut

Değişime direncin alt boyutlarından, bilişsel boyut ile öğretmenlerin çalıştıkları kurum arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü bir ilişkinin ($r = ,148$, $p = ,029$) olduğu görülmektedir. Ayrıca bilişsel boyut ve öğretmenlerin sektörde çalıştıkları süre arasında da zayıf düzeyde, pozitif yönlü ($r = ,128$, $p = ,057$) bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Duygusal boyut ile ilişki olduğu görülen demografik özellik ise eğitimcilerin görev yaptığı kurumun türü değişkenidir. Bu iki değişken arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü ($r = ,165$, $p = ,015$) bir ilişki bulunmuştur.

Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin yaşı, medeni durumu, sektörde çalışmış oldukları süre, sahip oldukları kıdem ve görev yaptıkları alana bağlı olarak meydana gelecek değişime karşı bakış açıları ve direnç davranışları farklılık göstermektedir. Örneğin; eğitimcilerin sektörde çalıştıkları süreye bağlı olarak değişime karşı gösterdikleri direncin de şiddetinin arttığı söylenebilir. Uzun süre sektörde çalışan bir öğretmenin, alışmış olduğu kültür, kurallar veya kullanılan yöntemlerin değişmesine karşı güçlü bir direnç davranışı gösterdiğini belirtmektedir (Pritchard, 2010; Yenen, 2015).

Literatürde Helvacı (2013), Yenen (2015) ve Dalin (1993) tarafından yapılan çalışmalarda bu çalışmanın sonuçlarına benzer sonuçlar elde ettikleri görülmüştür. Öğretmenlerin görev yaptıkları kurumun türü, görev yaptıkları süre, sahip oldukları kıdeme göre değişime karşı gösterdikleri direncin seviyesinin de etkileyeceğini belirtmektedir.

Sonuç

Değişim, günümüzde hem sosyal hem de örgütsel alanda çevreye ayak uydurmak adına kaçınılmaz faktör olarak ele alınmaktadır. Örgütlerde değişimin etkili bir şekilde uygulanması için bir denge durumunun oluşması gerekmektedir. Fakat bu denge kurumlar tarafından kolay bir şekilde elde edilememektedir. Örgütte bulunan çalışanlar, alıştıkları kurum kültüründe farklılık olması, yeteneklerin değişim karşısında yetersiz kalacağı, ekonomik sıkıntılarla karşılaşacağı düşüncesi ve konumlarını kaybetme korkusunda dolayı değişime karşı direnç göstermektedir.

Örgütlerde çalışanlar tarafından oluşan değişime direnç davranışı, dikkate alınması ve önlenmesi gereken bir durum olarak değerlendirilmelidir. Bireyler açısından değişime karşı geliştirilen bu ön yargının nedeninin belirlenmesi, bu konuda çalışanlara yönelik eğitim ve iletişim programlarının geliştirilmesi, değişimin etkili bir şekilde çalışanlara aktarılması, değişimle ilgili alınacak herhangi bir karar aşamasına çalışanların dâhil edilmesi direnç davranışını önleyebilecek stratejiler arasında yer almaktadır (Güllük, 2022).

2019 döneminde ortaya çıkan Covid 19 salgını nedeni örgütsel süreçlerde birden çok değişim meydana gelmiştir. Bu durumdan en çok etkilenen sektörün ise eğitim kurumları olduğu bilinmektedir. Hızla yayılan bu salgın karşısında eğitim sisteminin elektronik ortama aktarılması ile birlikte eğitim kurumlarında uygulanan birçok sistemde de değişim kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu durumda eğitim kurumlarında görev yapan bireylerin mevcut kapasitelerinin yetersiz kalması, uygulanacak yeni sisteme hakim olmamaları, alıştıkları düzenin değişmesi gibi faktörlerin değişime yönelik direnç davranışını meydana getirdiği bilinmektedir (Aslan, Bal, Akbulut ,2022).

Eğitim kurumlarında gelişen direnç davranışlarının, bu kurumlarda çalışan bireylerin sahip olduğu demografik özellikler ile de ilişkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin; eğitim kurumlarında meslektaşlarına göre daha yüksek kıdeme sahip olan bir öğretmenin alışmış olduğu kurum kültürünün değişmesine yönelik daha fazla direnç davranışı göstereceği bilinmektedir. Bu durumun yanı sıra eğitimcilerin cinsiyetleri, görev yaptıkları kurumun türü, görev yaptıkları alan, girmiş oldukları ders saati ve sektörde geçirdikleri süreye bağlı olarak değişime karşı göstermiş oldukları direncin seviyesinde artış ve azalma meydana gelmektedir (Limon, 2020; Okar,2018; Kurt, 2010).

Bu çalışmada farklı kurumlarda görev yapan öğretmenlerin demografik özellikleri ile değişime direnç arasındaki ilişkinin araştırılması hedeflenmiştir. 226 öğretmenden elde edilen verilerin analizi için SPSS 22 programı kullanılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin görev yaptığı kurumun türü ile değişime direnç arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü ($r = ,131$, $p = ,053$) bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çalışılan kurumun türü ve değişime direnç ölçeğinin alt boyutunu oluşturan bilişsel direnç ($r = ,148$, $p = ,029$) ile de zayıf düzeyde, pozitif yönlü bir ilişki elde edilmiştir. Ayrıca bilişsel direnç ile öğretmenlerin sektörde çalıştıkları süre arasında da ($r = ,128$, $p = ,057$) zayıf düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Değişime direncin duygusal

boyut ile de öğretmenlerin görev yaptıkları kurumun türü arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. ($r = ,165$, $p = ,008$)

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, değişime direncin alt boyut olan davranışsal direnç ile herhangi bir demografik özellik arasında ilişkinin olmadığı görülmüştür. Bu durumun nedeninin; eğitimcilerin değişime karşı direnç gösterebilecek duygu ve düşünceye sahip olmasına rağmen, bu direnci kurumsal kültürde bulunan kural ve prosedürlerden dolayı davranışa dönüştürmedikleri görülmektedir. Çalışanların görev aldıkları bazı kurumlarda bulunan kültürün değişime karşı gösterilen direnç davranışını engellediği söylenebilir.

Eğitimcilerin demografik özelliklerine bağlı olarak gösterdikleri bu direncin sebebini literatürde yapılan çalışmalar şu şekilde açıklamaktadır. Kurumun ve öğretmenlerin kapasitesinin yetersiz kalması, iş yükünün artacağı düşüncesi, sektörde uzun süre çalışan öğretmenlerin kurum kültüründe, alet veya teçhizatı, uygulanan kurallarda oluşacak değişimin negatif bir durum olarak algılanması şeklinde ifade edilmektedir. Öğretmenlerin sektörde geçirdiği süreye bağlı olarak değişecek uygulamaların zaman ve enerji kaybı oluşturacağı düşüncesi de direnç davranışını oluşturabileceği belirtilmektedir (Helvacı,2013; Dalin 1993).

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre bireylerin demografik özelliklerin değişime direncin bilişsel ve duygusal boyutu ile ilişkili olduğu söylenebilmektedir. Fakat bu bilişsel ve duygusal direncin çalışanlar, tarafından davranışa geçirilmediği ve bu nedenle demografik özelliklerin değişime direncin davranışsal boyutu ile ilişkili olmadığı söylenebilir. Bu çalışmanın sınırı, farklı kurumlarda görev yapan öğretmenlere yönelik nicel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmesidir. Sonraki çalışmalar için eğitim kurumlarında gösterilen değişime direnç sebeplerinin nitel yöntemler ile araştırılmasının etkili sonuçlar oluşturabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akman, A. (2017). Sınıf öğretmenlerinin değişime direnç nedenlerinin incelenmesi (Doktora Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Aslan, H., Bal, A., Akbulut, S., & Çetin, B. (2023). Öğretmenlerin Öz-Yeterlikleri İle Değişime Hazır Olma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Scientific Educational Studies*, 7(1), 1-32.
- Argon, T. & Özçelik, N. (2008). "İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlikleri", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8 (16), 70-89.
- Aykaç, B. (1991). Yönetimin iyileştirilmesi ve örgütsel değişim. *Amme İdare Dergisi*, (24) 2, 81-122.
- Balcı, B., & Yıldız, K. (2022). Spor yöneticisi adaylarının değişime direnç eğilimleri ve girişimcilik davranışları üzerine bir araştırma. *International Journal of Social Science Research*, 11(1), 88-96.
- Başaran, E. (1982). Örgütsel davranış yönetimi, Sevinç Yayınevi, Ankara.
- Beger, G. A. (2020). Değişime Direnç ve Çalışan Yaratıcı Davranışı Arasındaki İlişkide Stresin Aracı Rolü. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 34-50
- Bottery, M. (2016). Education and globalization: Redefining the role of the educational professional. *Educational Review*, 58 (1), 95-113.
- Carver, R. H., & Nash, J. G. (2011). *Doing data analysis with SPSS: version 18.0*. DuxburyPress.
- Cevahir, E. (2020). SPSS ile nicel veri analizi rehberi. Kibele
- Coroğlu, C. (2003). İş dünyasında geleceğin yönetimi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Cummings, T. G., & Worley, C. G. (1997). *Organization change and development*. Cincinnati, OH: South-Western College Publishing.
- Çalışkan, A. (2019). Değişime Direnç: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 237-252
- Çetin, C. (2008). Yöneticilerin liderlik stilleri: değişim yönetimi ve ekip çalışması arasındaki ilişkilerin çok yönlü olarak değerlendirilmesi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları İstanbul.
- Çilesiz, R. (2015). Örgütsel değişiminin çalışanlar üzerindeki sosyal psikolojik ekonomik etkileri ve bir uygulama çalışması. (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Türkiye.
- Dalin, P., Rolf, H.G., & Kleekamp, B., (1993). *Changing the school culture*. New York: The Imtec Foundation.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi Üstüne*, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Davis, K. (1988). İşletmede insan davranışı: örgütsel davranış, (çev. Kemal Tosun, Tomris Somay, Fulya Aykar, Can Baysal, Ömer Sadullah, Semra Yalçın), 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.
- Dent, E. B., & Goldberg, S. G. (1999). Challenging "resistance to change". *Journal of Applied Behavioral Science*, 35(1), 25 – 41.
- Dinçer, Ö. (2008). *Örgüt geliştirme: teori, uygulama ve teknikleri*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Erdoğan, P. & İraz, R. (2019). Örgütsel vatandaşlık, örgütsel sinizme ve tükenmişliğe pozitif psikolojik sermaye etkisi, Konya: Eğitim Yayınevi

- Genç, E., (2020). Üniversite öğrencilerinin değişime direnç düzeylerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarına etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3774-3801.
- Güllük, F. (2022). Öğretmenlerin Negativizmi İle Okul Müdürlerinin Değişime Direnişleri Giderme Yaklaşımları Arasındaki İlişkide Liderlik Stilllerinin Düzenleyici Etkisi (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Helvacı, M. A. (2011). Değişime karşı direniş nedenlerini belirleme ölçeği. *E Journal of New World Sciences Academy*, 6 (3), 2033-2047.
- Helvacı, M. A., Çankaya, İ., & Bostancı, A. B. (2013). Reasons and levels of teachers' resistance to change at schools According to inspectors' perspectives. *Journal of Theoretical Educational Science*, 6 (1), 120-135.
- Henry, P. K. (1997). Overcoming resistance to organizational change. *Journal of the American Dietetic Association*, 97 (10), 145-147.
- Hitt, M. A., Black, J. S., Porter, L. W. (2009). *Management (2.nd ed.)*, New Jersey, Pearson Prentice Hall.
- Karaboğa, C, N, E (2018). Yönetim bilişim sistemleri kullanımı açısından kurumsal değişime direnç algılamalarının iç müşteri memnuniyeti üzerine etkisi: üniversite hastaneleri üzerinde bir araştırma. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karayaman, S. (2023). İyimserlik ve değişime direncin endüstri 4.0 uyum yeteneği üzerindeki etkisi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 1329-1347
- Kayış, A., Kalaycı, E (Eds.) (2006). *Güvenilirlik analizi, SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Keleş, M. (2020). İlkokul yöneticilerinin değişim eğilimlerinin yaşam boyu öğrenme becerilerine etkisi (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Kinicki, A., & Williams B K. (2008). *Management: A Practical Introduction, Third Edition, McGraw-Hill International Edition*, New York.
- Koçel, T., (2003). *İşletme yöneticiliği*, 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Koçel, T., (2015). *İşletme yöneticiliği*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kurt, C. (2010). Examination of relationships between teachers' epistemological beliefs and attitude of resist to organizational change (Master's Thesis) Gazi University
- Küçük, B. A., & Günaydin, C. (2021). Lider İle Örgüt Düzeyindeki Güven Duygusunun Yenilikçi Çalışma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Değişime Direncin Rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 540-576.
- Limon, İ. (2020). Turkish adaptation of change fatigue scale: A study of reliability and validity. *Sakarya University Journal of Education*, 10(2), 292-311.
- Okar, M. (2018). Öğretmenlerin örgütsel iklim algıları ile değişime direnme tutumları arasındaki ilişki. (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 15 (1), 73-101.
- Ölçer, F. (2008). Örgütsel Küçülme. İçinde A. Özyılmaz & F. Ölçer (Eds.) *Güncel Yönetim ve FOrganizasyon Yaklaşımları*. Seçkin Yayınları, Ankara.

- Özkan, Y., (2002). İşletmelerde örgütsel değişime direnme ve bu sorunun çözümlenmesi üzerine bir uygulama. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Piderit, S. K. (2000). Rethinking resistance and recognizing ambivalence: A multidimensional view of attitudes toward an organizational change. *Academy of Management Review*, 25 (4), 783 – 794.
- Pritchard B., (2010). Change management from an engineers perspective *Change Management*.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (1998). Örgütsel psikoloji, 3. Baskı, Alfa Yayınları, Bursa.
- Sabuncuoğlu, T. E., Serinkan., (Eds.) (2008). Liderlik, değişim ve yenilik. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M., (2013). Örgütsel psikoloji, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Schumacher, Wolf D. (2010). Change management intervention models Cont. managing barriers to business .*Reengineering Success: Chapter 4b*.
- Singh, S., Darwish, T. K., Costa, A. C., & Anderson, N. (2012). Measuring HRM and organisational performance: concepts, issues, and framework. *Management Decision*, 50 (4), 651-667.
- Sönmez, N. (2023). Orta öğretim okulu yöneticilerinin kültürel liderlik rollerinin, değişime olan direnç üzerindeki etkilerinin araştırma bulgularının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (28), 113.
- Stoner, J. A., & Wankel, C. (2011). How business, resources, and people fit together in a sustainability model. *Global Sustainability as a Business Imperative* 3-15.
- Selçuk, S. (1999). Demokrasiye Doğru, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Şen, E., & İrge, N., (2022). Çalışanların değişime dirençlerinin örgütsel çevikliğe etkisinde personel güçlendirmenin aracı rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(43), 119-148
- Şimşek, M. Ş., & Akın, H. B. (2008). Teknoloji ve örgütsel değişim. Konya: Çizgi Yayınları.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S., M. Baloğlu (Çev.) (2015). Using multivariate statistics ço değişkenli istatistiklerin kullanımı Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Taşlıyan, M., & Karayılan, D. (2011). Organizasyonlarda değişim ve yönetimi. İçinde İ. Bakan (Eds.) *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları içinde*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Timurturkan, K. (2010). Örgütsel yapının örgütsel değişime direnç üzerindeki etkisi: İzmir Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlüğü'nde Bir Uygulama (Doktora Tezi), DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Toffler, A., Güneri., Y (Çev.). (1989). Uyumlu şirket, (çev.), İstanbul.
- Toribio., C. (2011). Coping with Resistance to Change in Organization, (Master Thesis), Linnaeus University.
- Töremen, F. (2002). Eğitim örgütlerinde değişimin engel ve nedenleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 185–202.
- Tüz, M. (2001). Örgütsel Küçülme ve seçenekleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2 (2).
- Tüz, M. (2004). Değişim ve kaos ortamında işletme davranışı, Alfa Akademi Yayınları, Bursa.
- Uslu, Ö, Büyüköztürk, Ş., & Akbaba Altun, S. (2017). Değişim eğilimleri ölçeğinin öğretmenler için uyarlanması. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 3 (25), 1071-1082.

- Ülgen, H. & Mirze, K. (2013). İşletmelerde stratejik yönetim, toplam kalite yönetimi, Beta Yayınları, İstanbul.
- Van Dam, K., Oreg, S., & Schyns, B. (2008). Daily work contexts and resistance to organisational change: The role of leader–member exchange, development climate, and change process characteristics. *Applied Psychology*, 57 (2), 313-334.
- Werkman, R. A. (2009). Understanding failure to change: a pluralistic approach and five patterns. *Leadership & Organization Development Journal*, 30 (7), 664-684.
- Yalçın, İ., & Özulucan, M. N. (2002). Özel ve kamu yönetiminde değişim mühendisliği. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI.
- Yazıcı, S. (2001). Öğrenen Organizasyonlar, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yenen, A. (2015). Ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin okullardaki değişime karşı direnme nedenlerinin incelenmesi Kayseri ili örneği (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yener, S. (2021). Düzenleyici Odakların Değişime Direnç Üzerindeki Etkisinde Örgütsel İletişimin Aracı Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (30), 197-210

TÜRKİYE’DE SİVİL HAVACILIK KONUSU İLE İLGİLİ YAYINLANAN TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

Taciser KOCABAŞ*

ÖZ: Havacılık, tarihi oldukça derinden etkilemiştir. Dünyada havacılığın gelişimi teknolojik gelişmelerle paralel olarak gitmiştir. Havacılık tarihi balonun icat edilmesiyle başlamış, planörün icat edilmesiyle daha da hız kazanmıştır. Uçağın icadı ise havacılık tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Uçak teknolojisinde meydana gelen gelişmelerden sonra balonlar önemini kaybetmiştir. Askeri havacılık alanındaki gelişmelerin ardından sivil havacılıkta da gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye’de sivil havacılık alanında 1933 senesinden başlayarak hızlı gelişmeler olmuştur. Bu çalışmanın amacı, sivil havacılık alanında hazırlanmış olan yüksek lisans/doktora tezlerini sistematik literatür taramasıyla değerlendirmektir. Sivil havacılık kelimeleri kullanılarak araştırma yapılmıştır. Bu tezlere bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Bibliyometri analizi bir konuyu çeşitli parametreler üzerinden haritalayan bir yoldur. Belirlenen konu hakkındaki eğilim ve eksiklikler belirlenmiş olur. Doğruluk derecesinin arttırılması ve geçerli sonuçlar elde edebilmek amacıyla YÖK Ulusal Tez Merkezi veritabanında araştırma yapılmıştır. 1990-2023 tarihleri arasında yazılmış tezler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite ve yayınlandığı dil parametreleri belirlenerek tez çalışmaları incelenmiştir. Analiz sonuçları bulgular bölümünde grafikler ve tablo şeklinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil havacılık, bibliyometrik analiz, havacılık emniyeti, havacılık tarihi, Türkiye’de havacılık tarihi

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: L91, L93

DOI:

Geliş tarihi: 13.10.2023 / **Kabul Tarihi:** 26.10.2023 / **Yayın Tarihi:**

Etik kurul onayı: Tarih/Sayı/Onay kodu vs

ANALYZING THE THESES PUBLISHED ON THE SUBJECT OF THE CIVIL AVIATION IN TURKEY BY BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

ABSTRACT: Aviation effects the history deeply. The development of aviation is parallel with the development of the technology. Aviation started with the invention of the balloon and it speeds up with the invention of the planors. The milestone for the aviation is invention of the aircraft. The developments in civil aviation are done after the developments in military aviation. In Turkey, starting from 1933, there has been great developments in civil aviation. The purpose of this study is to evaluate the theses about civil aviation in systematic literature analysis. Civil aviation are keywords for this study. Bibliometric analysis is applied to these theses. Bibliometric analysis is a methodology that maps the subject according to several parameters. YÖK Ulusal Tez Merkezi database is used in this study. The theses those were prepared between 1990-2023 are analysed by bibliometric analysis method. The year, university and language are determined as parameters. The results of this analysis is given in graphics and table.

Key Words: Civil aviation, bibliometric analysis, aviation safety, aviation history, Turkish aviation history

Type of article: Research

Jel Classification: L91, L93

DOI:

Received: 13.10.2023 / **Accepted:** 26.10.2023 / **Published:**

* Ankara, tkocabas0681@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4925-3021

Kaynak gösterimi için:

KOCABAŞ, T. (2023). Türkiye’de Sivil Havacılık Konusu ile İlgili Yayınlanan Tezlerin Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

1. GİRİŞ

Havacılık, tarihi oldukça derinden etkilemiştir. Ancak, geçmişine bakıldığında ise 100 yıl civarı bir süreçtir. Dünyada havacılığın gelişimi teknolojik gelişmelerle paralel gitmiştir. Uçak insanların hasret duyduğu uçabilmek duygusundan ortaya çıkmıştır. Havacılık için milat ilk uçağın uçuşu olarak kabul edilmektedir. Çoğu ülke havacılığın önderi olarak kendini görmektedir. Ancak, havacılık insanlığın ortak bir ürünüdür. Havacılık balonun icadıyla başlamış, planörün icadıyla hız kazanmıştır. Uçağın icadı ise havacılık tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Uçak ilk zamanlar uçma merakıyla icat edilmiş olsa da daha sonraları askeri amaçla kullanılmıştır. Uçak teknolojisindeki gelişmelerden sonra balonlar önemini kaybetmiştir.

2. DÜNYADA HAVACILIĞIN DOĞUŞU

Havacılık insanlık tarihini oldukça derinden etkileyen bir olgudur. Ancak, gelişimine bakıldığında sadece 100 yıl civarında bir süreçtir. Dünya tarihinde balon ilk kez başarıyla Joseph Montgolfier tarafından uçurulmuştur. Kardeşi olan Etienne ona eşlik etmiştir. 1746- 1823 yılları arasında Profesör Charles hidrojen gazı ile deneme yapmıştır ve denemesi başarılı olmuştur. Havacılıkta ilerlemeler 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Fransa'da meydana gelmiştir. İngilizler havacılık konusunda bu dönemde gelişme sağlayamamıştır. Çünkü İngilizler deniz dışındaki ulaşım araçlarına sıcak bakmamışlardır.

İlk hava kazası 1785'te gerçekleşmiştir. Balonda yangın çıkmış ve Roman Kardeşler hayatını kaybetmiştir. 1783 ve 1900 tarihleri arasında 20.000 kişi uçmuş, kazada 20 kişi hayatını kaybetmiştir (Kansu, 1997: 53). Bu oran havacılık emniyeti açısından önem taşımaktadır. Havacılığın gelişimine engel teşkil eden durumlar da olmuştur. Havacılıkla ilgili çalışma yapılması Rus Çariçesi II. Katherina zamanında yasaklanmıştır (Kansu, 1997: 54). Osmanlı İmparatorluğunda ise ilk balonla uçuş 1785'te İstanbul'da yapılmıştır (Kurter, 2009: s.18). İbrahim Paşa ise balonla uçan ilk Osmanlı devlet adamıdır. Varşova şehrinde 1789' da balonlu uçuş gerçekleştirmiştir.

Savaş yönetimini etkileyen uçakların icadı için yapılan çalışmalar eskiye dayansa da önemli çalışmalar 18. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Uçaklar üzerinde bilim adamları riskli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kuşlar gözlemlenmiş ve onlardan esinlenerek denemeler gerçekleştirilmiştir. İngiliz George Cayley'in 1773 ve 1857 tarihleri arasında bu bakış açısından farklı olarak çalışmaları bulunmaktadır. Cayley kuşlardan esinlenerek yapılan kanatların yeterli olmadığını ve uçuş için kuvvet ihtiyacı olduğunu belirlemiştir (Kansu, 1997: 76). 1866'da havacılık kurumu İngiltere' de kurulmuş ve yine aynı sene İngiltere'de dünyada ilk defa hava sergisi açılışı meydana gelmiştir. Bu senelerde uçma kabiliyeti gösterebilenlere büyük ödül verilmiştir (Kansu,1997: 80). Fransa'da ise Clement Ader'in 1897'de çalışması denenmiştir. Pilot dahil uçağın ağırlığı 570 kilogramdı, adı Aviondu. İklim şartları nedeniyle uçak havaalanında parmaklıklara çarptı ve parçalandı (Tayhani,2001: 162). Aynı senelerde Otto Lilienthal de planörü keşfetmiştir. Uçağı keşfedememiş olsa da havadan ağır bir maddeyle uçabilmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Uçarken Otto'nun fotoğrafları çekilmiştir. Bu da dönemin araştırmaları için esin kaynağı olmuştur (Hürkus,2008: 10). Havacılık geçmişinde en önemli gelişme Wright kardeşlerindir. Aynı günde 335 kg lık uçakla yapılan birkaç uçuş denemesi başarıyla tamamlanmıştır. 1913 yılının sonlarında uçakların üzerine atış yapacak ekipmanlar takılmıştır. Bu gelişme havacılıkta askeri yönden yeni bir dönemi açmıştır (Yalçın, 2013: 15).

3. TÜRKİYE'DE SİVİL HAVACILIĞININ DOĞUŞU

Osmanlı Devleti de gelişmeleri takip etmiştir. Yarbey Süreyya Bey 1912'de Avrupa seyahatinde birçok uçak fabrikası ziyaret etmiş ve teknolojilerden yararlanabilmek için incelemelerce bulunmuştur (İlmen,1947: 9). Osmanlı Devleti'nde uçak ile ilk uçuş Fransız asıllı Baron de Cartes tarafından 1909'da yapılmıştır. İki uçuş gerçekleştirilmiştir. İkinci uçuştan bir saat kadar sonra zorunlu iniş gerçekleştirilmiştir (Gediz, 1981: 3). Havacılığa katkı sağlaması amacıyla bir uçuş daha yapılmıştır. Fransız asıllı pilot Louis Bleriot'un 10 Kasım 1909' da gerçekleştirdiği uçuşa halk da çağrılmıştır. Bu olay Türk tarihi açısından önemli bir gelişme olmuştur (Gülten, 2010:5).

Tayyare ifadesi dilimize 1909'da eklenmiştir. Bu konuda hızlı ilerlemeler olmuştur. İlk önce uçaklar keşif sonra da sivil amaçlı olarak kullanılmıştır (Türk Hvk. 100' ncü Yıl Özel Sayısı, 2011: 59).

Fransa'da 1910'da Picardre manevraları yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nden gözlemciler Ali Fethi Okyar, Ali Rıza Müşir, Binbaşı Selahaddin Bey ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey katılmıştır. Gözlemcilerin incelemeleri sonucu önemli güce sahip olacağı değerlendirilmiştir. Hazırladıkları rapor Harbiye Nezareti' ne iletilmiştir (Kural, 1984: 54). 1 Haziran 1911'de Havacılık Komisyonu kurulmuştur. Havacılığın Türk ordusunda ilk resmi kuruluşudur. Aynı tarih Hava Kuvvetleri Kuruluş günü olarak da geçmektedir (Tanman ve Keyüsk,1952: 15). Kolağası Fesa Bey 1912'de Fransa'da uçuş eğitimlerini başarıyla tamamlamıştır ve ilk Türk pilotu ünvanını almıştır. Pilotlar yetiştirebilmek için İngiltere'den ve Fransa'dan uçaklar alınmıştır (Okar, 2004: 10). 7 Mart 1912'de Türk pilotları Salim Bey ve Kemal Bey teknik eksikliklere rağmen İstanbul ve Edirne arasında uçuşlar gerçekleştirmişlerdir. Buna ek olarak Samim Bey, Yeşilköy Hava Gedikli Küçük Zabıt Mektebi' nde orduya yeni pilotlar yetiştirmiştir (Özdemir, 1981: 13) 20 Mart 1912'de Süreyya Bey'in Ceride-i Askeriye 'de araştırması yayınlanmıştır. Makalede uçakların savaşlarda büyük rol oynayacağı ve bombardıman görevleri için önem arz ettiği belirtilmiştir (Bora, 1977: 21) Bu dönemde Osmanlı ordusunun ilk defa bomba atan uçağı olmuştur. 1912'de Osmanlı ordusu 12 uçaktan oluşan bir filoya sahip olmuştur. Bu uçakları kullanabilmek için de 18 pilot Avrupa'da eğitim almıştır (Türkmen, 2010: 48). 6 Mart 1913 tarihinde ay yıldız Türk uçaklarına çizilmiştir. Bu olay, Dünya tarihinde bir ilktir (Meydan, 2012: 36).

Askeri havacılıkta bu ilerlemeler olurken sivil havacılıkta da 1933 senesinden başlayarak hızlı gelişmeler olmuştur. 20 Mayıs 1933' te Havayolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuştur. Bu kuruluş, ilk sivil havacılık işletmesidir. İlk defa tarifeli uçuşunu Ankara-Eskişehir- İstanbul rotasında yapmıştır. 1935 senesinde Devlet Havayolları Genel Müdürlüğü adını almıştır. 1944 senesindeki Şikago Sözleşmesine kadar Devlet Demiryolları düzenlemesiyle yönetilmiştir. Aynı yıl ABD' den 30 tane DC-3 uçağı alınmıştır. Orta Doğu' nun en büyük havayolu şirketi olmuştur. 1946 yılında taşınan yolcu 37. 308' i bulmuştur (Sezgin, 1991: 33).

1935-1940 yılları sivil havacılıkta özel sektör eğiliminin arttığı senelerdir. Nuri Demirağ 1935 senesinde İstanbul'da uçak ve Sivas' ta uçak ve motor fabrikalarını kurmuştur. Bu ilerlemeler, kamu ve özel sektörde Türkiye'yi Avrupa'da hava sanayisinde üçüncü büyük ülke konumuna getirmiştir. Türk Hava Kurumu, Kayseri ve Ankara'da uçak ve motor üretmiştir. Nuri

Demirağ, yerli mühendislerle çalışmış ve ilk Türk yolcu uçağını üretmiştir. 1938 yılında, NU/D-38 yolcu uçağı, Avrupa A Klas uçaklar arasında birinci olmuştur. (Saldıraner,1992: 33).

4. YÖNTEM

Bu çalışmada inceleme bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bibliyometri analizi bir konuyu çeşitli parametreler üzerinden haritalayan bir yoldur. Bibliyometrik analiz ile incelenen konu çeşitli parametreler bazında değerlendirilmekte ve mevcut hal için saptama yapılmaktadır (Şakar Denктаş ve Cerit,2013: 8). Belirlenen konu hakkındaki eğilim ve eksiklikler belirlenmiş olur. Türkiye'de son dönemde pazarlama konusunda bibliyometrik analizde artış vardır (Zeren ve Kaya, 2020: 35).

4.1. Çalışmanın amacı

Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında bulunan 1990- 2023 tarihleri arasında " sivil havacılık" içerikli yazılmış tezler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiş ve inceleme sonucunda aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır.

Bunlar;

1. 1990-2023 yılları arasında hazırlanmış tezlerin üniversiteler bazındaki yoğunluğu nedir?
2. 1990-2023 yılları arasında hazırlanmış tezlerin yıllar bazındaki yoğunluğu nedir?
3. 1990-2023 yılları arasında hazırlanmış tezlerin İngilizce/Türkçe yoğunluğu nedir?

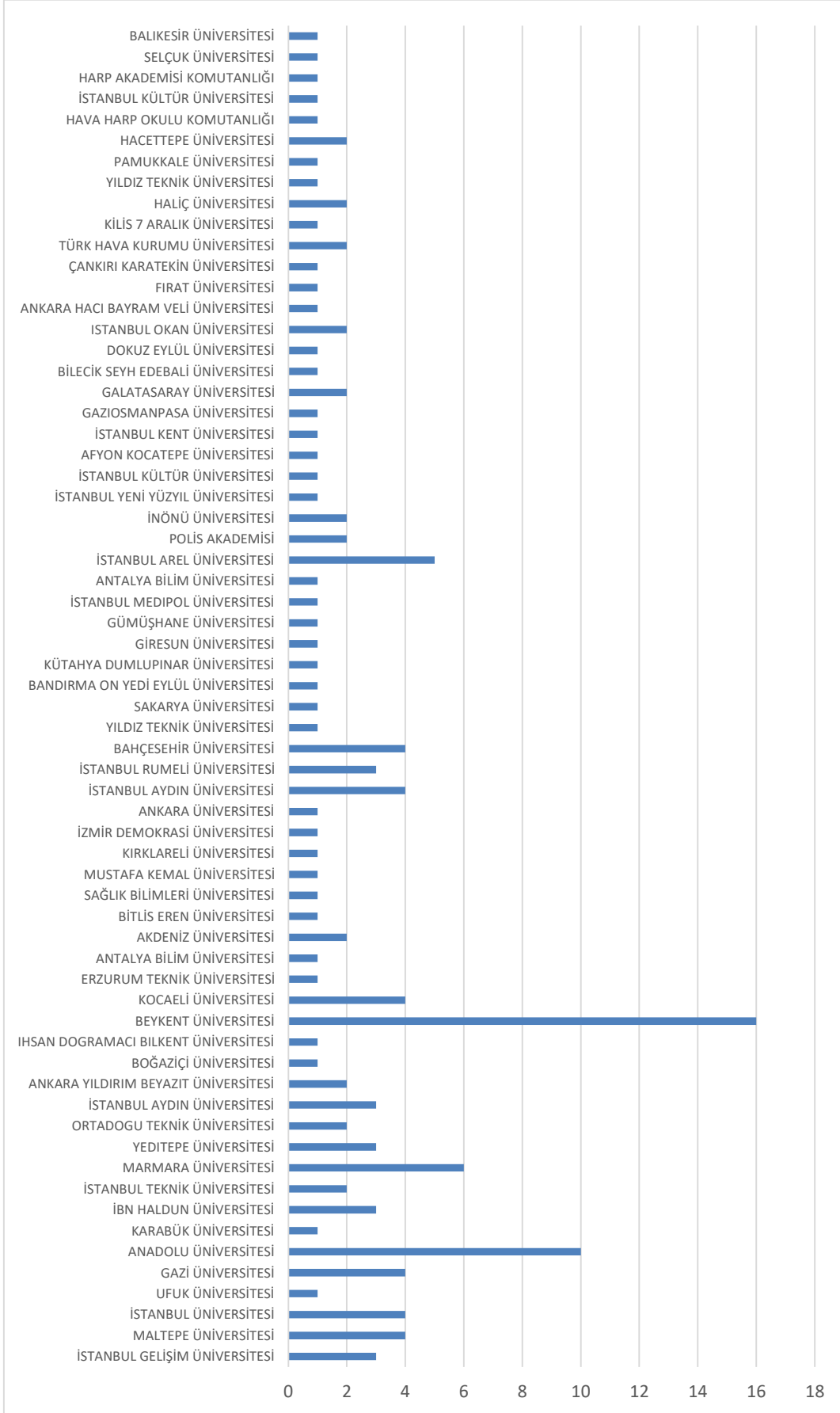
4.2. Veri Toplama ve Analizi

Doğruluk derecesinin arttırılması ve geçerli sonuçlar elde edebilmek amacıyla YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında araştırma yapılmıştır.

"Sivil Havacılık" anahtar kelimeleri tez arama motorunda kullanılmıştır. Bu çalışma " sivil havacılık" kavramı ve " 1990-2023" yılları arasında yayınlanan tezler olarak sınırlandırılmıştır. Çalışmaya yurtdışında hazırlanmış olan tezler dahil edilmemiştir. Yurtiçinde yüksek lisans ve doktora kapsamındaki tüm tezler dahil edilmiştir. " Yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite, yayınladığı dil" parametreleri belirlenerek tez çalışmalarının bibliyometrik özellikleri incelenmiştir. Akabinde elde edilen bu veriler grafikleştirilmiştir.

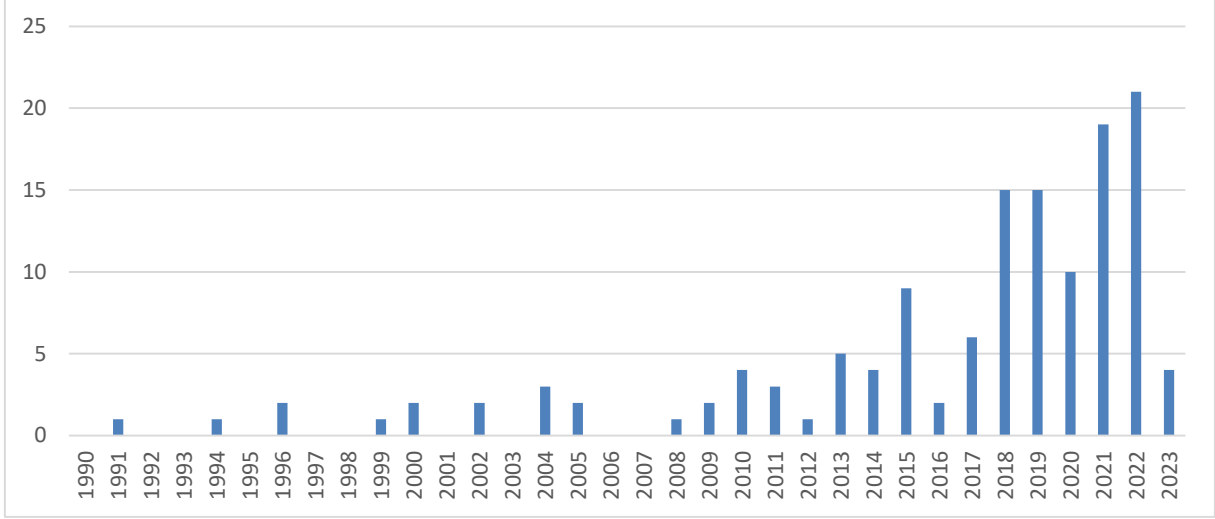
4.3. Bulgular

Sivil havacılık konusu ile ilgili olarak yüksek lisans ve doktora kapsamında toplam 135 tez incelenmiştir. Toplam 64 üniversitede konu ile ilgili araştırma yapılmıştır. Üniversitelere göre tezlerin dağılımı aşağıdaki grafikte verilmektedir.

Grafik 1. Üniversitelere göre tezlerin dağılımı

Yıllar bazında incelendiğinde 1990 yılında konuyla ilgili hiçbir tez çalışmasının yapılmadığı belirlenmiştir. 2010 yılından itibaren konuya ilginin arttığı belirlenmiştir. Yıllar bazında tezlerin dağılımı aşağıdaki grafikte verilmektedir.

Grafik 2. Yıllar bazında tezlerin dağılımı

Yazım dili bazında incelendiğinde tezlerin çoğunluğunun Türkçe olduğu belirlenmiştir. Tezlerden dili Türkçe olanların sayısı 119 dur.

Tablo 1. Yazım dili bazında tezlerin dağılımı

YAZIM DİLİ	TEZ SAYISI	YÜZDE
Türkçe	119	%88
İngilizce	16	%12
Toplam	135	%100

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Havacılık, tarihi oldukça derinden etkilemiştir. Ancak, geçmişine bakıldığında ise 100 yıl civarı bir süreçtir. Dünyada havacılığın gelişimi teknolojik gelişmelerle paralel gitmiştir. Uçak insanların hasret duyduğu uçabilmek duygusundan ortaya çıkmıştır. Havacılık için milat ilk uçağın uçuşu olarak kabul edilmektedir. Çoğu ülke havacılığın önderi olarak kendini görmektedir. Ancak, havacılık insanlığın ortak bir ürünüdür. Havacılık balonun icadıyla başlamış, planörün icadıyla hız kazanmıştır. Uçağın icadı ise havacılık tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Uçak ilk zamanlar uçma merakıyla icat edilmiş olsa da daha sonraları askeri amaçla kullanılmıştır. Uçak teknolojisindeki gelişmelerden sonra balonlar önemini kaybetmiştir. Havacılıkta ilerlemeler 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Fransa'da meydana gelmiştir. İngilizler havacılık konusunda bu dönemde gelişme sağlayamamıştır. Çünkü İngilizler deniz dışındaki ulaşım araçlarına sıcak bakmamışlardır.

Osmanlı Devleti de gelişmeleri takip etmiştir. Askeri havacılıkta ilerlemeler olurken sivil havacılıkta da 1933 senesinden başlayarak hızlı gelişmeler olmuştur. 20 Mayıs 1933' te Havayolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuştur. Bu kuruluş, ilk sivil havacılık işletmesidir. İlk defa tarifeli uçuşunu Ankara- Eskişehir- İstanbul rotasında yapmıştır. 1935 senesinde Devlet Havayolları Genel Müdürlüğü adını almıştır. 1935-1940 yılları sivil havacılıkta özel sektör eğiliminin arttığı senelerdir. Nuri Demirağ 1935 senesinde İstanbul'da uçak ve Sivas' ta uçak ve motor fabrikalarını kurmuştur. Bu ilerlemeler, kamu ve özel sektörde Türkiye'yi Avrupa'da hava sanayisinde üçüncü büyük ülke konumuna getirmiştir.

Havacılıkta emniyet kavramının gelişmesi ise sivil havacılık alanındaki gelişmelerle doğrudan ilgilidir. Sivil havacılıkta gelişmelerin artmasına bağlı olarak güvenlik konusuyla ilgili ihtiyaçlar da artmıştır. Bu duruma bağlı olarak emniyet konusuyla ilgili önlemler alınma ihtiyacı duyulmuştur. Havacılık emniyeti için hazırlanan uluslararası sözleşmeler havacılık emniyeti için milat oluşturmuştur. Havacılık güvenliğini tehdit eden faktörler; yabancı cisimler, hava koşulları, bilgi ve eğitim yetersizliği, insan faktörleri ve uçakla ilgili arızalar olarak verilebilir. Yabancı cisimleri örnek olarak kuş çarpması örneği verilebilir. Hava koşullarına ise, buzlanma ve kuvvetli rüzgar örnek olarak verilebilir. İnsan faktörlerine örnek olarak ise pilotla ilgili olarak pilotun eğitim ve bilgi yetersizliği ya da yorgun veya hasta olması verilebilir. Havacılık güvenliğini tehdit eden bu faktörlere bağlı olarak havacılık tarihinde birçok kaza meydana gelmiştir. Bunları en aza indirmek için sürekli olarak havacılık emniyeti konusunda değerlendirme ve kurallarda güncelleme yapılmıştır.

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Sivil havacılık hakkında yazılan tezlerin yıllar bazında dağılımı incelendiğinde 1990 yılında konu hakkında çalışma yapılmadığı görülmüştür. 1990-2023 yılları arasındaki ilk çalışma 1991 yılında yapılmıştır. Konu hakkında en çok tezin hazırlandığı yıl 2022 olarak belirlenmiştir. 2022 yılında 21 tez yazılmıştır. İkinci sırada ise 2021 yılında en fazla tez hazırlanmıştır. 2021 yılında 19 tez yazılmıştır. Üçüncü sırada, 2018 ve 2019 yıllarında en fazla tez yazılmıştır. 1990-2009 yılları arasında konuya eğilimin daha az olduğu görülmektedir. 2010 yılından itibaren konuya ilgili artmıştır. Özellikle 2015 yılından itibaren konuya ilginin daha da arttığı gözlemlenmiştir.

Sivil havacılık hakkında yazılan tezlerin üniversiteler bazında dağılımı incelendiğinde 64 üniversiteden bu konu hakkında tez yazıldığı belirlenmiştir. Konu ile ilgili en çok tez Beykent Üniversitesi'nde hazırlanmıştır. Bu üniversiteden 16 tez yazılmıştır. İkinci sırada Anadolu Üniversitesi yer almaktadır. Konu ile ilgili bu üniversiteden 10 tez yayınlanmıştır. Üçüncü sırada Marmara Üniversitesi bulunmaktadır. Bu üniversiteden ise 6 tez yayınlanmıştır.

Sivil havacılık konusu hakkında yazılan tezlerin yazıldığı dil bazında dağılımı incelendiğinde, çoğunlukla tezlerin Türkçe olarak yazıldığı belirlenmiştir. Yazılan tezlerin 16'sı İngilizcedir. Türkçe dilinde ise toplam 119 tez yazılmıştır.

Ayrıca, hazırlanmış tezler incelendiğinde tezlerin çoğunun dilinin Türkçe olduğu belirlenmiştir. İngilizce dilinde yazılmış 16 adet tez bulunmaktadır. Bu konuda İngilizce tezlerin daha çok sayıda yazılması uluslararası literatüre katkı sağlayacaktır.

Sivil havacılık tezleri arasında "havacılık emniyeti" hakkındaki tezler incelendiğinde sadece 4 teze rastlanmıştır. Havacılık emniyetinin sivil havacılık açısından çok önemli olduğu göz önünde tutulduğunda bu konuda daha çok araştırma yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Bora, C. (1977). Türk Hava Kuvvetleri Hakkında Yayınlanan İlk Makale 1912, Hv.K.leri Dergisi, No:26, s. 21
- Gediz, Ergüder. Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi (1911-1918), C.I, Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara, 1981, s. 3
- Gülten, Z. (2010). Havacılık Tarihinde Yeşilköy, Hava Harp Okulu Hava Kuvvetleri Müzesi Yayınları, Yayın No: 15, Yeşilköy/İstanbul, s. 5
- İlmen, S. (1947). Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, s.9-15.
- Kansu, Y., Şenöz S., Öztuna Y. (1997). Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hv. Bsm. Ve Neş. Md. Lügü, Ankara, s. 53
- Kural, F. (1984). Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913), Hv. K. K. Iığı Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, s. 54
- Kurter, A. (2009). Türk Hava Kuvvetleri Tarihi C.I (1910-1914) Hv. Bsm.ve Neş. Md. lügü, Ankara Meydan, S. (2012). Akl-ı Kemal, Atatürk' ün Akıllı Projeleri, C.4, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2013, s.36
- Okar, A. (2004). Türkiye'de Tayyarecilik (1910-1924), Yaşantı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 10
- Özdemir, Y. (1981). Atatürk ve Türk Havacılığı, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, s. 13
- Saldıraner, Y. (1992). Sivil Havacılık Faaliyetleri ve Türk Sivil Havacılık Otoritesi için Organizasyon Yapısı ve Önerisi, TC A.U. No:559, Sivil Havacılık Meslek Yüksek Okulu Yayınları No:4, Eskişehir, s. 33
- Sezgin, H. (1991).A. U. Sivil Havacılık Bülteni, Sayı 5, 1991, s. 33
- Şakar Denktas, G. ve Cerit, A. G. (2013). Uluslararası Alan İndekslerinde Türkiye Pazarlama Yazını: Bibliyometrik Analizler ve Nitel Bir Alıştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 27(4), s. 38
- Tanman, S. ve Keyüsk, M. (1952). Türk Havacılık Tarihi, II. Kitap (1912-1914), C.I, Uçuş Okulları Basımevi Eskişehir, C.I., s.15
- Tayhani, İ. (2001). Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950), THK Basımevi, Ankara
- Türk Hv.K.leri 100' ncü Yıl Özel Sayısı, 2011, s.59
- Türkmen Z. (2010). Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kuruluşundan Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış, (Türk Hava Kuvvetleri'nin 100'ncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Sunumu), s.48
- Yalçın O. (2013). Atatürk'ün Havacılık Anlayışı ve Atatürk Döneminde Türk Hava Kuvvetleri, Ayrıntı Basımevi, Ankara, s.15
- Zeren, D. ve Kaya, N. (2020). Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 17(1), s. 35

ÇİFTLERDE SOMATİZASYON VE PSİKOLOJİK ESNEKLİĞİN EVLİLİK ÇATIŞMASI ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ROLÜ

Meryem KARAAZİZ* Kübra YARAR** Buse KESKİNDAG***

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, çiftlerde evlilik çatışması ve somatizasyon düzeyleri arasındaki ilişkide psikolojik esnekliğin yordayıcı rolünün incelenmesidir. Araştırmada ilişkiel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni evli çift bireylerden oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemi ise kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 20 yaş ve üzeri 380 evli bireyden oluşturulmuştur. Araştırmada verileri toplamak için katılımcılara Sosyo-demografik Bilgi Formu, Evlilik Çatışması Ölçeği, Somatizasyon Ölçeği ve Psikolojik Esneklik Ölçeği uygulanmıştır. Araştırma bulgusunda, evlilik çatışması düzeyleri ile somatizasyon düzeyleri arasında pozitif yönlü, psikolojik esneklik düzeyleri arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre, katılımcıların somatizasyon düzeyleri arttıkça evlilik çatışması düzeyleri artarken, psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça evlilik çatışması düzeyleri azaldığı bulunmuştur. Bununla birlikte, katılımcıların somatizasyon düzeyleri ile psikolojik esneklik düzeyleri arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu nedenle, klinisyenlerin evlilik çatışması yaşayan çiftlere psikolojik esneklik düzeylerini geliştirmeye yönelik stratejiler öğretmesinin evlilik çatışmalarını azaltabileceği düşünülmektedir. Bunun için psikolojik esneklik odaklı terapi yöntemleri kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik Çatışması, Psikolojik Esneklik, Somatizasyon.

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: I1, I19

DOI: 10.54969/abuijss.1336626

Geliş tarihi: 02.08.2023/ **Kabul Tarihi:** 02.11.2023/ **Yayın Tarihi:** 03.11.2023

Etik kurul onayı: 6.12.2022 / YDÜ/SB/2022/1464

THE PREDICTIVE ROLES OF SOMATIZATION AND PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY ON MARITAL CONFLICT AMONG MARRIED COUPLES

ABSTRACT: The aim of this study was to examine the predictive role of psychological flexibility in the relationship between marital conflict and somatization levels in couples. Relational survey model was used in the study. The sample consisted of 380 married individuals aged 20 years and over. The participants recruited by convenience sampling method. Socio-demographic Information Form, Marital Conflict Scale, Somatization Scale and Psychological Flexibility Scale were implemented to collect data. Positive and significant relationships were found between marital conflict levels and somatization levels, and negative and significant relationships were found between psychological flexibility levels and marital conflict levels and somatization levels. Accordingly, it was found that as the participants' somatization levels increased, their marital conflict levels increased, while their psychological flexibility levels increased, their marital conflict levels decreased. Therefore, it is recommended that clinicians may focus on training couples to improve psychological flexibility levels which may reduce marital conflict. Therefore, psychological flexibility-oriented therapy methods can be utilised.

Key Words: *Marital Conflict, Psychological Flexibility, Somatization*

Type of article: Research

Jel Classification: I1,I19

DOI: 10.54969/abuijss.1336626

Received: 02.08.2023/ **Accepted:** 02.11.2023/ **Published:** 06.11.2023

* Doçent Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC, meryem.karaaziz@neu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0085-612X

** Uzm psk., Türkiye, pskkubrayarar@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8786-1449

*** Yrd Doç. Dr. Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, KKTC, buse.keskindag@baucyprus.edu.tr ORCID: 0000-0002-0827-0561

Kaynak gösterimi için:

KARAAZİZ, M., YARAR, K. ve KESKİNDAG, B. (2023). Çiftlerde Somatizasyon ve Psikolojik Esnekliğin Evlilik Çatışması Üzerindeki Yordayıcı Rolü. Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi.3(1), 99-108.

1. GİRİŞ

Evlilik, kişiler arası ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Farklı kültürlerde birçok yönden farklılık gösteren evlilik kavramı, çeşitli akademik alanlarda uzun süredir bir çalışma konusu olmuştur. Sağlıklı bir sosyal döngü düşünüldüğünde evlilikler oldukça önemlidir. Evlilik ilişkileri, özellikle son yıllarda evlilik sorunları ve eşler arasındaki çeşitli anlaşmazlıklar sonucunda sıklıkla boşanmayla sona ermektedir. Bireylerin evlilik uyumu ve çatışma sorunları için psikolojik yardım alma oranları önemli ölçüde artarken, boşanma oranları da önemli derecede artmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019). Bu sebeple, yaşanan çatışma ve boşanma oranları göz önüne alındığında evliliğin araştırılması gereken bir kavram olduğu görülmektedir.

Özellikle sosyal bilimciler, evlilikte uyum, memnuniyet, mutluluk, iletişim, istikrar, çatışma ve boşanma gibi konuların insanların işlevselliğini artırmak için çok önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Evlilik kalitesini genel olarak tanımlamak için evlilik uyumu, doyum, istikrar, bütünlük gibi kavramlar kullanılmaktadır (Erbek vd., 2005). Evliliğin, insanların mutluluğunu, genel sağlığını ve yaşamlarından memnuniyet düzeyini etkileyen sosyal bir kurum olduğu göz önüne alındığında, evliliğe ve evlilik kalitesine dair çalışmalar, yapılandırılacak olan müdahale programlarına katkı sağlamaları açısından önemlidir (Hayward ve Zhang, 2006).

İnsanların duygularını ve sorunlarını somatik olarak ifade ederken kelimelerden çok beden dilini kullanmaları somatizasyon olarak adlandırılmaktadır (Stoudemire, 1991). Somatizasyon kavramı Gözcelioğlu (2012) tarafından psikolojik sorunların fiziksel belirtilerle birlikte yaşanması ve aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Yavuz'a (2012) göre ise somatizasyon, kişilerin yardım istemesinin ve ilişkileri yönetmenin yaygın bir yoludur. Bedenselleştirme olarak da bilinen somatizasyon kavramı, Katon vd. (1984) tarafından duygusal veya psikososyal sorunlara sahip olan kişilerde bu sorunların ilk ifadesinin bedensel/somatik semptomlar şeklinde açığa çıkması olarak tanımlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda, duygu ifadesinin yetersiz olduğu noktada duyguyu ifade etmek için kullanılan kelimelerin az olması ve yaşanan problemlerin beden dili ile aktarımı gerçekleştiği için, görünürde hiçbir sebep yokken de somatik belirtilerin ortaya çıkabileceği bildirilmiştir (Çevik ve Berksun, 1990).

Hem bilişsel davranışçı hem de farkındalık temelli dokunuşları bünyesinde barındıran Kabul ve Kararlılık yaklaşımında psikolojik esneklik kavramı ön plana çıkmaktadır. Psikolojik esneklik kişinin hem içsel süreçlerinde hem de sosyal yaşam ve ilişkilerinde oldukça etkilidir (Yavuz, 2015). Evli çiftlerle çalışan profesyonellerin kullanabileceği psikolojik esnekliği arttırmaya yardımcı olmayı amaçlayan çeşitli terapi tekniklerini içeren birçok kaynak olmasının yanında literatürde çiftler üzerine yapılmış çok az akademik çalışma olduğu göze çarpmaktadır (Harris, 2009; McKay vd., 2013).

1.1 Araştırma Boşluğu

Yapılan çalışmalar, son dönemlerde öne çıkan kabul ve farkındalık odaklı terapilerin psikolojik esnekliği artırırken algılanan stresi azalttığını ve yaşam kalitesini iyileştirdiğini göstermiştir (Kent vd., 2019). Psikolojik sıkıntıların bedensel olarak ifade edilmesi, özellikle sıklıkla ilişkilerde çatışma yaşayan bireylerde gözlemlenmiştir. Bu nedenle bu çalışma, çiftlerde somatizasyon ve psikolojik esnekliğin evlilik çatışması düzeyini ne derece

yordandığını araştırmayı hedeflemiştir. Literatürde, evli çiftlerde psikolojik esnekliği inceleyen çalışmalar çok sınırlıdır.

1.2 Literatüre Katkı

Evli çiftlerle yapılan müdahale programlarında özellikle psikolojik esnekliğin hedeflenebilmesi ve çalışılabilmesi için, yapılan bu çalışmanın önemli olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın bulguları gelecekteki benzer çalışmalar ve ilgili müdahale programlarının tasarlanmasına ışık tutacaktır.

1.3 Araştırmanın Hedefi

Bu çalışmanın amacı, çiftlerde somatizasyon ve psikolojik esnekliğin evlilik çatışması düzeyi üzerindeki yordayıcı rollerinin incelenmesidir. Bununla birlikte aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır.

1. Katılımcıların sosyo-demografik değişkenlere göre evlilik çatışması ve somatizasyon düzeyleri arasında anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
2. Evlilik çatışması, somatizasyon ve psikolojik esneklik düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?
3. Somatizasyon ve psikolojik esneklik düzeyleri evlilik çatışması düzeylerini yordamakta mıdır?

1.4 Kapsam ve Metodoloji

Yukarıdaki araştırma sorularını cevaplayabilmek için evli çift bireyler araştırmaya dahil edilerek örneklem oluşturulmuş ve elde edilen veriler araştırma modeline uygun olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulguların özellikle gelecekte tasarlanacak olan psikolojik esneklik odaklı müdahale programlarına katkıda bulunması beklenmektedir.

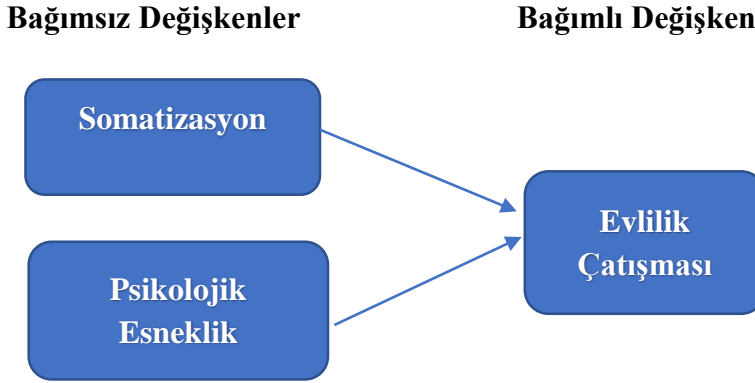
1.5 Makalenin Yapısı

Yöntem bölümünde kullanılan yaklaşım ile araştırma prosedürü detaylı açıklanmış, Bulgular bölümünde ise çalışmada elde edilen bulgular sunulmuştur. Tartışma bölümünde, çalışmada elde edilen bulgular ile benzer çalışma bulguları karşılaştırılmış ve bulguların pratikteki stratejilerin geliştirilmesindeki katkısı yorumlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Bu çalışmada çiftlerde evlilik çatışması ve somatizasyon düzeyleri arasındaki ilişkide psikolojik esnekliğin yordayıcı rolü ile ilişkisini incelemek amacıyla ilişki tarama modeli kullanılmıştır. İlişki tarama modeli iki veya daha fazla değişkenin ortak varyasyona sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bir tarama modelidir (Karasar, 2011).

Şekil 1. Bağımsız ve Bağımlı Değişkenler

2.2 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni evli çift bireylerden oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemini ise kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 20 yaş ve üzeri 380 evli bireyden oluşturulmuştur. Araştırmacı kolayda örnekleme yöntemini kullanarak çalışması için en yakın ve ulaşılabilir gruba ulaşmaktadır (Kılıç, 2013).

2.3 Çalışma Planı

Katılımcılar gönüllülük esasına dayalı olarak dahil edilmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasından önce katılımcılara kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı, araştırmanın amacı ve tamamen bilimsel bir amaç çerçevesinde gerçekleştirileceği bilgisi aktarılmıştır. Araştırma verileri online anket üzerinden toplanmıştır. Anketlerin yanıtlanma süresi ortalama 20 dakika sürmüştür ve veriler yaklaşık olarak 2 (Aralık-2022 ve Ocak-2023) ayda toplanmıştır.

2.4 Veri Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi için SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği, Somatizasyon Ölçeği ve Psikolojik Esneklik Ölçeğinden almış oldukları puanları değerlendirmek için gerçekleştirilen veri analizinde ortalama, frekans ve standart sapma değerleri kullanılmıştır. Veri analizi gerçekleştirilmeden önce verilerin normallik varsayımı test edilmiştir. Araştırmada kullanılan evlilik çatışması, somatizasyon ve psikolojik esneklik değişkenlerinin normallik varsayımları çarpıklık ve basıklık verileriyle hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen hesaplama sonucunda değişkenlerin çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1.5 ve +1.5 aralığında yer aldığı belirlenmesi ile araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır. Elde edilen bu sonuç doğrultusunda araştırma verilerinin analizi için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği ve Somatizasyon Ölçeğinden almış oldukları puanlar sosyodemografik değişkenlere göre incelenirken ikili gruplar için bağımsız t testi, ikiden fazla olan gruplar için anova testi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yer alan evlilik çatışması, somatizasyon ve psikolojik esneklik değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek için pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Somatizasyon ve psikolojik esnekliğin evlilik çatışması

üzerindeki yordayıcı etkisini incelemek için ise çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Evlilik Çatışması Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

	Cinsiyet Durumu	N	Ort.	Ss.	t	p
Evlilik Çatışması Ölçeği	Kadın	186	83,47	10,962	0,956	0,34
	Erkek	194	82,38	11,396		

Tablo 1’de yer alan veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği puan ortalamalarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Bu sonuca göre, kadın ve erkek katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği puan ortalamaları birbirine benzerdir.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşlarına Göre Somatizasyon Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

	Yaş Durumu	N	Ort.	Ss.	Min.	Maks.	f	p	fark
Somatizasyon Ölçeği	20-29	172	5,86	6,611	0	24			
	30-39	145	4,24	4,516	0	19	3,482	0,032*	3-2
	40-49	63	5,92	6,449	0	22			

* $p<0,05$

Tablo 2’de yer alan veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların Somatizasyon Ölçeği puan ortalamalarının yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir ($p<0,05$). Yapılan Post Hoc testi analizine göre, 40-49 yaş aralığındaki katılımcıların somatizasyon puan ortalamaları 20-29 ve 30-39 yaş aralığındaki katılımcılardan daha yüksektir.

Tablo 3. Katılımcıların Eşleri ile Yaşadıkları Çatışmaları Genellikle Kimin Başlattığına Göre Evlilik Çatışması Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

	Eşinizle yaşadığınız çatışmayı genellikle kimin başlattığını düşünürsünüz?	N	Ort.	Ss.	t	p
Evlilik Çatışması Ölçeği	Ben başlatırım	142	82,16	10,287	-1,044	0,297
	Eşim başlatır	238	83,36	11,685		

Tablo 3'te yer alan veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği puan ortalamalarının eşi ile yaşadığı çatışmayı genellikle kimin başlattığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Buna göre, eşi ile yaşadığı çatışmayı kendisi başlatan ve eşi başlatan katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği puan ortalamaları birbirine benzerdir.

Tablo 4. Katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği, Somatizasyon Ölçeği ve Psikolojik Esneklik Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Analizi

		1	2	3
Evlilik Çatışması Ölçeği	<i>r</i>	1		
	<i>p</i>			
Somatizasyon Ölçeği	<i>r</i>	,349**	1	
	<i>p</i>	0,000		
Psikolojik Esneklik Ölçeği	<i>r</i>	-,220**	-,663**	1
	<i>p</i>	0,000	0,000	

* $p<0,05$, ** $p<0,01$

Tablo 4'te yer alan veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların Evlilik Çatışması Ölçeği puanları ile Somatizasyon Ölçeği ($r=0,349$; $p<0,01$) puanları arasında pozitif yönlü, Psikolojik Esneklik Ölçeği ($r=-0,220$; $p<0,01$) puanları arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunduğu görülmektedir. Buna göre, katılımcıların somatizasyon puanları arttıkça evlilik çatışması puanları artarken, psikolojik esneklik puanları arttıkça evlilik çatışması puanları azalmaktadır.

Bununla birlikte, katılımcıların Somatizasyon Ölçeği puanları ile Psikolojik Esneklik Ölçeği ($r=-0,663$; $p<0,01$) puanları arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Buna göre, katılımcıların psikolojik esneklik puanları arttıkça somatizasyon puanları azalmaktadır.

Tablo 5. Katılımcılarda Somatizasyon Ölçeği ve Psikolojik Esneklik Ölçeği Puanlarının Evlilik Çatışması Ölçeği Puanları Üzerindeki Yordayıcı Etkisine Ait Regresyon Analizi

Değişken	B	Sh	β	t	p
(Sabit)	77,682	5,224		14,871	0,00
Somatizasyon Ölçeği	0,689	0,122	0,364	5,646	0,00**
Psikolojik Esneklik Ölçeği	0,011	0,032	0,022	0,339	0,735
R=0,350 R ² =0,122 F(2;379)=26,289					p<0,01

*p<0,05; Bağımlı Değişken: Evlilik Çatışması Ölçeği

Tablo 5'te yer alan veriler değerlendirildiğinde, katılımcılarda Somatizasyon Ölçeği ($\beta=0,364$; $p<0,01$) puanlarının Evlilik Çatışması Ölçeği puanlarını pozitif yönde yordadığı, Psikolojik Esneklik Ölçeği ($\beta=0,022$; $p>0,05$) puanlarının ise Evlilik Çatışması Ölçeği puanlarını anlamlı olarak yordamadığı görülmektedir. Her iki değişkenin de olduğu regresyon modelinin katılımcılarda evlilik çatışması değişiminin %12'sini açıkladığı görülmüştür.

5. TARTIŞMA

Araştırmanın birinci bulgusunda evlilik çatışması düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Buna göre, kadın ve erkek katılımcıların evlilik çatışması düzeyleri birbirine benzer olduğu gözlenmiştir. Ama bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Alan yazın incelendiğinde bu araştırma bulgusunu desteklemek için birkaç araştırmaya rastlanmıştır. İlk olarak, birçok araştırma evlilik çatışması düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. Örneğin, bir araştırmada, kadın ve erkeklerin evlilik çatışmalarında benzer düzeylerde olduğunu ve bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymuştur (Brien vd., 2011). Benzer şekilde, başka bir araştırmada da kadın ve erkekler arasındaki evlilik çatışması düzeylerinde önemli bir farklılık tespit edilememiştir (Cano vd., 2008). Başka bir çalışmada da, kadın ve erkekler arasında evlilik çatışması düzeyleri açısından önemli bir farklılık tespit edilememiştir. Ayrıca, uyumluluk düzeyleri açısından da bir farklılık olmadığı belirtilmiştir (Badr vd., 2017). Benzer şekilde, kadın ve erkeklerin evlilik çatışması düzeyleri açısından benzer olduklarını ve farklı bir cinsiyetin daha yüksek çatışma düzeyleri ile ilişkili olmadığını göstermiştir (Mirzaee vd., 2020). Bu araştırma sonuçları, evlilik çatışmasının kadın ve erkekler arasında eşit şekilde yaygın olduğunu ve cinsiyetin evlilik çatışması düzeyleri üzerinde bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Ancak, bu sonuçlar genelleştirilebilirlikleri konusunda bazı sınırlamaları da içermektedir ve farklı kültürlerde veya sosyoekonomik gruplarda farklı sonuçlar elde edilebilir.

Araştırma kapsamında evlilik çatışması düzeylerinin eşi ile yaşadığı çatışmayı genellikle kimin başlattığına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Buna göre, eşi ile yaşadığı çatışmayı kendisi başlatan ve eşi başlatan katılımcıların evlilik çatışması düzeyleri birbirine benzer olduğu gözlenmiştir. Alan yazında bazı araştırmalar, çatışmaların hangi tarafından

başlatıldığına bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmaktadır. Örneğin, Bodenmann ve Shantinath (2004) tarafından yürütülen bir araştırmada, 84 İsviçreli çift arasında evlilik çatışması düzeyleri ile kimin tarafından başlatıldığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, evlilik çatışmalarının hangi tarafından başlatıldığına bağlı olarak çatışma düzeylerinin farklılaşmadığını göstermiştir. Benzer şekilde, Krokoff (1980) tarafından yürütülen bir araştırmada, 70 ABD'li çift arasında evlilik çatışması düzeyleri ile kimin tarafından başlatıldığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, evlilik çatışmalarının hangi tarafından başlatıldığına bağlı olarak çatışma düzeylerinin farklılaşmadığını göstermiştir. Bu araştırmalar, evlilik çatışmalarının genellikle tarafların kimin tarafından başlatıldığına bağlı olarak farklılaşmadığını, ancak çatışmanın kaynağına bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Yapılan çalışmada evlilik çatışması düzeyleri ile somatizasyon düzeyleri arasında pozitif yönlü, psikolojik esneklik düzeyleri arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre, katılımcıların somatizasyon düzeyleri arttıkça evlilik çatışması düzeyleri artarken, psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça evlilik çatışması düzeyleri azaldığı gözlenmiştir. Evlilik çatışması düzeyleri ile somatizasyon düzeyleri ve psikolojik esneklik düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Örneğin, Özgür vd. (2015) tarafından yürütülen bir araştırmada, somatizasyon düzeyleri arttıkça evlilik çatışması düzeylerinin de arttığını, ancak psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça evlilik çatışması düzeylerinin azaldığını göstermiştir. Benzer şekilde, Güleç vd. (2013) tarafından yürütülen bir araştırmada da somatizasyon düzeyleri yüksek olan öğrencilerin evlilik çatışması düzeylerinin de yüksek olduğunu göstermiştir. Psikolojik esneklik düzeyleri ile evlilik çatışması düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer araştırma ise Kashdan ve Rottenberg (2010) tarafından yürütülmüştür. 174 evli birey arasında yapılan araştırmanın sonuçları, psikolojik esneklik düzeyleri düşük olan bireylerin evlilik çatışması düzeylerinin yüksek olduğunu, ancak psikolojik esneklik düzeyleri yüksek olan bireylerin evlilik çatışması düzeylerinin düşük olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, evlilik çatışmalarının fiziksel belirtilere neden olabileceğini ve psikolojik esneklik düzeylerinin evlilik çatışmalarını yönetmede önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, somatizasyon düzeyleri ile psikolojik esneklik düzeyleri arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre, katılımcıların psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça somatizasyon düzeyleri azaldığı gözlenmiştir. Somatizasyon düzeyleri ile psikolojik esneklik düzeyleri arasındaki bu negatif ilişki, birçok araştırmada bulunmuştur. Örneğin, Karancı vd. (2012) tarafından yürütülen bir araştırmada, psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça somatizasyon düzeylerinin azaldığını, ancak psikolojik esneklik düzeyleri düşük olan öğrencilerin somatizasyon düzeylerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Vowles vd. (2009) tarafından yürütülen bir araştırmada, kronik ağrı çeken hastaların somatizasyon düzeyleri ile psikolojik esneklik düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça somatizasyon düzeylerinin azaldığını göstermiştir.

Somatizasyon düzeylerinin evlilik çatışması düzeylerini pozitif yönde yordadığı, psikolojik esneklik düzeylerinin ise evlilik çatışması düzeylerini somatizasyon ile aynı modeldeyken anlamlı olarak yordamadığı tespit edilmiştir. Fakat modelin, katılımcılarda evlilik çatışması değişiminin %12'si açıkladığı görülmüştür. Bu araştırmanın sonucu,

somatizasyon düzeylerinin evlilik çatışmasına katkısının olduğunu ve bu iki faktör arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Psikolojik esneklik düzeyleri ile evlilik çatışması düzeyleri arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilse de, regresyon modelinde psikolojik esneklik anlamlı olarak evlilik çatışmasını yordamadığı görülmüştür. Bununla birlikte, somatizasyon düzeylerinin sadece evlilik çatışması değil, aynı zamanda diğer yaşam alanlarında da (örneğin, kişilik özellikleri, yaşam stresi, ilişki memnuniyeti) etkili olabileceği göz önüne alınmalıdır. Bununla birlikte, somatik semptomlarla başa çıkma becerilerini artırmak için psikolojik esnekliğin kullanılabileceği, dolayısıyla psikolojik esnekliğin somatizasyon düzeylerini azaltarak evlilik çatışmasına dolaylı bir şekilde etki edebileceği düşünülebilir. Bu nedenle, evlilik çatışması ve somatik semptomlarla çalışırken, her iki faktörün de dikkate alınması gerekmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, katılımcıların psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça evlilik çatışması düzeylerinin azaldığını göstermektedir. Bu nedenle, klinisyenlerin evlilik çatışması yaşayan çiftlere psikolojik esneklik düzeylerini geliştirmeye yönelik stratejiler öğretmesinin evlilik çatışmalarını azaltabileceği düşünülmektedir. Bunun için psikolojik esneklik odaklı terapi yöntemleri kullanılabilir.

Kaynakça

- Badr, H.E., Elsherif, M., ve Al-Mallah, M.H. (2017). Gender differences in marital conflict and compatibility among newlyweds. *Journal of Family and Community Medicine*, 24(1), 8-13.
- Bodenmann, G., Ledermann, T., ve Bradbury, T. N. (2007). Stress, sex, and satisfaction in marriage. *Personal Relationships*, 14(4), 551-569.
- Brien, M. J., Raisanen, J. C., Berry, J. O., & Lapsley, D. K. (2011). Gender differences in marital conflict: The Role of Relationship Context. *Sex Roles*, 64(7-8), 532-543.
- Cano, A., O'Leary, K. D., ve Vivian, D. (2008). The association between gender and marital conflict in a community sample. *Journal of Family Psychology*, 22(1), 28-37.
- Cummings, E. M., ve Davies, P. T. (2014). Çocuklar ve evlilik çatışması: Aile Tartışması ve Çözümünün Etkisi (G. Şendil, Cev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çevik, A. (1990). Berksun O. Bir grup süreci içinde iletişim ve etkileşimin duygu belirten sözcükler açısından incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 1, 199-202.
- Erbek, E., Beştepe, E., Akar, H., Eradamlar, N. ve Alpkan, R. L. (2005). Evlilik uyumu. *Düşünen Adam*, 18(1), 39-47.
- Erden, K. (2016). Kendini izleme tarzı, yakın ilişkilerde yaşanan kaygı ve algılanan eş davranışlarının evlilik doyumu üzerine etkisinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Folger, J. P., Poole, M. S. ve Stutman, R. K. (2013). Çatışma Yönetimi: İnsan İlişkilerinde, Gruplarda ve Örgütlerde Çatışmayı Yönetme Stratejileri (7. Bs.). (F. Akkoyun, Cev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gözcüoğlu, P.E.A. (2012). Koroner anjigrafi uygulanan hastalarda somatizasyon ve ilişkili faktörlerin değerlendirilmesi. Tıpta Uzmanlık Tezi. Ufuk Üniversitesi, Ankara.
- Harris, R. (2009). ACT with Love: Stop struggling, reconcile differences, and strengthen your relationship with acceptance and commitment therapy. Oakland, CA: New Harbinger.

- Hatipoğlu, Z. (1993). Kadın ve erkeklerin evlilik doyumlarında evlilik çatışmasının ve bazı demografik değişkenlerin rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Hayward, M., ve Zhang, Z. (2006). Gender, the marital life course, and cardiovascular disease in late midlife. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 639-657.
- Karanci, A. N., Aker, S., ve Ağış, İ. (2012). Psychological flexibility, somatization, and subjective well-being in Turkish adults. *Journal of Happiness Studies*, 13(4), 589-599.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kashdan, T. B., ve Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 865-878.
- Katon, W., Ries, R. K., ve Kleinman, A. (1984). Part II: A ospective DSM-III study of 100 consecutive somatization patients. *Comprehensive Psychiatry*, 305-314.
- Kent, W., Hochard, K. D., ve Hulbert-Williams, N. J. (2019). Perceived stress and professional quality of life in nursing staff: How important is psychological flexibility?. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 14, 11-19. doi:10.1016/j.jcbs.2019.08.004.
- McKay, M., Fanning, P., Lev, A., ve Skeen, M. (2013). *The Interpersonal Problems Workbook: ACT to End Painful Relationship Patterns*. Oakland, CA: New Harbinger Publications.
- Mirzaee, M., Khodabakhshi-Koolae, A., ve Hosseini, S. H. (2020). Gender Differences in Marital Conflict and Satisfaction in a Sample of Iranian Married Individuals. *Journal of Family and Reproductive Health*, 14(3), 151-158.
- Özgür, H., Şahin, İ., ve Buzlu, S. (2015). Evli bireylerde somatizasyon, psikolojik esneklik ve evlilik çatışması düzeyleri. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(2), 167-181.
- Özgüven, İ. E. (2014). *Evlilik ve aile terapisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özgüven, İ.E. (2001). *Evlilik ve aile terapisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Stoudemire, A. (1991). Somatothymia, Parts I and II. *Psychosomatics*, 32:365-381.
- Toksöz, İ., ve Kolburan, Ş.G. (2018). Evli bireylerde bağlanma stilleri ve bilişsel esnekliğin ilişki doyumuna etkisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 4(2), 17-34.
- Vowles, K.E., McCracken, L. M., ve Eccleston, C. (2009). Patient functioning and catastrophizing in chronic pain: the mediating effects of acceptance. *Health Psychology*, 28(2), 65-73.
- Yavuz, F.K. (2012). *Fibromyalji ve somatoform bozukluk hastalarında kişilik özelliklerinin karşılaştırılması*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Yavuz, K. F. (2015). Kabul ve kararlılık terapisi (ACT): Genel Bir Bakış. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry Special Topics*, 8(2), 21-27.